

ANADOLU ÜNİVERSİTESİ

İKTİSAT
FAKÜLTESİ
DERGİSİ

A U J F E

ANADOLU UNIVERSITY
JOURNAL OF FACULTY OF
ECONOMICS

ANADOLU
ÜNİVERSİTESİ

e-ISSN: 2687-4563

Anadolu Üniversitesi Yayınları

ANADOLU ÜNİVERSİTESİ İKTİSAT FAKÜLTESİ DERGİSİ

ANADOLU UNIVERSITY JOURNAL OF FACULTY OF ECONOMICS

Cilt / Volume: 2 Sayı / Number: 1

2020 – ESKİŞEHİR

ANADOLU ÜNİVERSİTESİ İKTİSAT FAKÜLTESİ DERGİSİ

ANADOLU UNIVERSITY JOURNAL OF FACULTY OF ECONOMICS

Sahibi: Anadolu Üniversitesi adına Rektör V. **Prof. Dr. Ali Savaş KOPARAL**
Owner: On behalf of Anadolu University, Rector D. **Prof. Dr. Ali Savaş KOPARAL**

2019 yılı itibariyle yayın hayatına başlayan Anadolu Üniversitesi İktisat Fakültesi Dergisi (AUJFE) online olarak yayınlanan ve dergiye gönderilen çalışmaların değerlendirme sürecinin elektronik ortamda çift-kör (double-blinded) hakem yöntemiyle yürütüldüğü hakemli ve bilimsel bir dergidir. Temel amacı, açık erişim yoluyla bilginin paylaşılmasına ve değere dönüşmesini sağlamaya katkıda bulunmaktır.

Dergi iktisat, maliye, sosyal politika ve çalışma ilişkileri, kamu yönetimi, siyaset bilimi ve uluslararası ilişkiler alanlarındaki bilimsel eserleri yayınlamaktadır. Derginin yayın dili Türkçe ve İngilizcedir. "Araştırma makalesi", "derleme", "editöre mektup" ve "kitap yorumları" türünden bilimsel metinler, yazım kurallarına uygun hazırlanmış olmaları koşuluyla değerlendirmeye kabul edilmektedir. Değerlendirilmek üzere dergiye gönderilen metinlerin, daha önce yayınlanmamış, yayınlanmak üzere kabul edilmemiş ve yayınlanmak için değerlendirilme sürecinde olmaması gerekmektedir. Değerlendirme sürecinde olan ve yayınlanan eserlerin sorumluluğu tümüyle yazar(lar)a aittir.

Anadolu University Journal of Faculty of Economics (AUJFE), which started its publication in 2019, is a peer-reviewed and scientific journal in which the evaluation process of the studies published online and sent to the journal is carried out by double-blinded referee method. Its main purpose is to contribute to the sharing and transformation of information through open access.

The journal publishes scientific articles on economics, public finance, social policy and labor relations, public administration, political science and international relations. The language of the journal is Turkish and English. Scientific texts such as "research article", "literature review", "letters to editor" and "book reviews" are accepted for evaluation provided they are prepared in accordance with the spelling rules. The manuscripts submitted to the journal for review should not be previously published, accepted for publication and should not be in the process of being evaluated for publication. The responsibility of the published and published works belongs to the author(s).

AUJFE’de yayımlanan tüm eserlerin yayın hakkı Anadolu Üniversitesi’ne aittir.
Anadolu University holds the copyright of all published material that appear in AUJFE.

Yazışma Adresi / Address: Anadolu Üniversitesi İktisat Fakültesi İktisat Fakültesi Dergisi
Yunussemre Kampusü 26470 Tepebaşı - ESKİŞEHİR
e-mail: iktisatdergi@anadolu.edu.tr **web:** <https://dergipark.org.tr/tr/pub/aujfe>

ANADOLU ÜNİVERSİTESİ İKTİSAT FAKÜLTESİ DERGİSİ
ANADOLU UNIVERSITY JOURNAL OF FACULTY OF ECONOMICS

Editör/Editor: Prof. Dr. Selim BAŞAR

Adres/Adress: Anadolu Üniversitesi Açıköğretim Fakültesi Dekanlığı Ofisi
26470 Eskişehir - Türkiye

Tel/Phone: +90 222 335 05 80 **dahili/ext:** 2410

Faks/Fax: +90 222 320 13 04

e-posta/e-mail: selim@anadolu.edu.tr

Editör Yardımcısı/Associate Editor: Dr. Öğr. Üy. Abdurrahman TARAKTAŞ

Adres/Adress: Anadolu Üniversitesi İktisat Fakültesi Maliye Bölümü
26470 Eskişehir - Türkiye

Tel/Phone: +90 222 335 05 80 **dahili/ext:** 2641

Faks/Fax: +90 222 320 13 04

e-posta/e-mail: ataraktas@anadolu.edu.tr

YAYIN KURULU / EDITORIAL BOARD

Prof. Dr. Selim BAŞAR

Prof. Dr. Şebnem Tosunoğlu

Prof. Dr. Nezih Varcan

Prof. Dr. Bülent Günsoy

Prof. Dr. Süleyman Sözen

Prof. Dr. Nejat Doğan

DANIŐMA KURULU / ADVISORY BOARD

Şafak Ertan ÇOMAKLI – Anadolu Üniversitesi

Selim BAŞAR - Anadolu Üniversitesi

Şebnem TOSUNOĞLU - Anadolu Üniversitesi

Mehmet BAŞAR- Anadolu Üniversitesi

Güler GÜNSOY – Anadolu Üniversitesi

Bülent GÜNSOY- Anadolu Üniversitesi

Süleyman SZEN- Anadolu Üniversitesi

Semiha AKINCI - Anadolu Üniversitesi

Alper ALTUNAY - Anadolu Üniversitesi

Metin ARGAN - Anadolu niversitesi

Özlem ATALIK - Anadolu Üniversitesi

Mehmet BAŞAR - Anadolu Üniversitesi

C. Necat BERBEROĞLU - Anadolu Üniversitesi

Muzaffer DOĞAN - Anadolu Üniversitesi

Levent ERASLAN – Anadolu Üniversitesi

Nejat DOĞAN - Anadolu Üniversitesi

Erkan ÜYÜMEZ - Anadolu Üniversitesi

Emre GÖKALP - Anadolu Üniversitesi

Zehra GÜLMÜŞ - Anadolu Üniversitesi

Semra GÜNAY AKTAŞ - Anadolu Üniversitesi

Abdülkadir GÜRER - Ankara Üniversitesi

Cem IŞIK - Anadolu niversitesi

Çiğdem KARA - Anadolu Üniversitesi

Nilgün . USLU - Anadolu Üniversitesi

Mustafa KARACA - Anadolu Üniversitesi

Tuğberk TOSUNOĞLU – Anadolu Üniversitesi

Deniz KAĞNICIOĞLU - Anadolu Üniversitesi

Ahmet MAKAL - Ankara Üniversitesi

A. İlhan ORAL - Anadolu Üniversitesi

Saime ÖNCE - Anadolu Üniversitesi

Sevgi Ayşe ÖZTÜRK - Anadolu Üniversitesi

Hüseyin ÖZCAN - Anadolu Üniversitesi

Gülsev PAKKAN - Ufuk Üniversitesi

Elif TEKİN İFTAR - Anadolu Üniversitesi

M. Necdet TİMUR - Anadolu Üniversitesi

Selahittin TOLKUN - Anadolu Üniversitesi

Oktay Emir – Anadolu niversitesi

Ümit Deniz TURAN - Anadolu Üniversitesi

Hasan TUTAR - Anadolu Üniversitesi

Ali Umut TÜRKCAN - Anadolu Üniversitesi

B. Yelda UÇKAN - Anadolu Üniversitesi

Nezih VARCAN - Anadolu Üniversitesi

K. Emrah YILDIRIM - Anadolu Üniversitesi

A. Haluk YÜKSEL - Anadolu Üniversitesi

Erkan YÜKSEL - Anadolu Üniversitesi

T. Volkan YÜZER - Anadolu Üniversitesi

Ahmet Deniz TURAN – Anadolu Üniversitesi

Canatay HACIKÖYLÜ– Anadolu Üniversitesi

HAKEM KURULU / REVIEW BOARD

Emrah Acar, (İstanbul Teknik Ü.)	Figen Altuğ, (İstanbul Ü.)	Serpil Aygün Cengiz, (Başkent Ü.)
Abdullatif Acarlıoğlu, (Anadolu Ü.)	Alper Altunay, (Anadolu Ü.)	Oya Aytemiz Seymen, (Balıkesir Ü.)
Işıl Açıkalın, (Anadolu Ü.)	Hüseyin Altunbaş, (Selçuk Ü.)	Hülya Bakırtaş, (Aksaray Ü.)
Sezgin Açıkalın, (Anadolu Ü.)	Mustafa Altunoğlu, (Anadolu Ü.)	İbrahim Bakırtaş, (Aksaray Ü.)
Bülent Açma, (Anadolu Ü.)	Serpil Altınırnak, (Anadolu Ü.)	Tahir Balcı, (Çukurova Ü.)
F. Râna Adaçay,(Anadolu Ü.)	A. Ender Altunoğlu, (Muğla Ü.)	Zülal Balpınar, (Anadolu Ü.)
O. Cem Adıgüzel, (Anadolu Ü.)	Handan Anıl, (Anadolu Ü.)	Kerim Banar, (Anadolu Ü.)
Aslı Afşar,(Anadolu Ü.)	Mustafa Apaydın, (Çukurova Ü.)	A. Barış Baraz, (Anadolu Ü.)
Muharrem Afşar,(Anadolu Ü.)	İlker Murat Ar, (KTÜ)	Gülfidan Barış, (Anadolu Ü.)
Asuman Ağaçsapan,(Anadolu Ü.)	Metin Argan, (Anadolu Ü.)	Bilgin Bari, (Anadolu Ü.)
Esmahan Ağaoğlu,(Anadolu Ü.)	M. Zafer Arıcan, (Bahçeşehir Ü.)	Ali Baş, (Selçuk Ü.)
Ahmet Ağca, (Dumlupınar Ü.)	M. Necip Arman, (Adnan Menderes Ü.)	Mehmet Başar, (Anadolu Ü.)
Feyza Ağlargöz, (Anadolu Ü.)	Zeki Arsal, (Abant İzzet Baysal Ü.)	E. Sema Batu, (Anadolu Ü.)
Ömer Akat,(Uludağ Ü.)	M. Oğuz Arslan, (Anadolu Ü.)	Dilek Baybora, (Anadolu Ü.)
Nazire Akbulut,(Gazi Ü.)	Özgür Arun, (Akdeniz Ü.)	Onur Baycan, (Anadolu Ü.)
Yavuz Akbulut,(Anadolu Ü.)	Murat Aslan, (Osmangazi Ü.)	Gaye Baycık, (Ankara Ü.)
Erhan Akdemir, (Anadolu Ü.)	Engin Aslanargun, (Düzce Ü.)	Sevil Bayçu, (Anadolu Ü.)
Tahir Akgemci,(Selçuk Ü.)	H. Rıza Aşıkoğlu, (Afyon Kocatepe Ü.)	Ayhan Bayrak, (Anadolu Ü.)
Yılmaz Akgündüz, (Mersin Ü.)	O. Bige Aşkun Yıldırım, (Marmara Ü.)	A. Kemal Bayram, (Afyon Kocatepe Ü.)
Semiha Akıncı,(Anadolu Ü.)	Nejdet Atabek, (Anadolu Ü.)	Fatih Bayram, (Karabük Ü.)
Şebnem Akipek Öcal, (Ankara Ü.)	Murat Ataizi, (Anadolu Ü.)	Nuran Bayram, (Uludağ Ü.)
Mine Akkan, (Dokuz Eylül Ü.)	Murat Atalı, (Yakın Doğu Ü.)	M. Fatih Bayramoğlu, (B. Ecevit Ü.)
Tolga Akkaya, (Anadolu Ü.)	Özlem Atalık, (Anadolu Ü.)	Suzan Duygu Bedir Erişti, (Anadolu Ü.)
Meryem Akoğlan Kozak,(Anadolu Ü.)	Gökhan Atılğan, (Ankara Ü.)	Çetin Bektaş, (Erzincan Ü.)
H. Kıvanç Aksoy,(Osmangazi Ü.)	Mustafa Avcı, (Anadolu Ü.)	Ş. Dilek Belet, (Anadolu Ü.)
Şafak Aksoy, (Akdeniz Ü.)	Erdal Aydemir, (Süleyman Demirel Ü.)	Serap Benligiray, (Anadolu Ü.)
E. Ozan Aksöz, (Anadolu Ü.)	Aslı Elif Aydın, (İstanbul Bilgi Ü.)	C. Necat Berberoğlu, (Anadolu Ü.)
Munise Tuba Aktaş, (Anadolu Ü.)	Belgin Aydın, (Anadolu Ü.)	Senem Besler, (Anadolu Ü.)
Murat Akyıldız, (Anadolu Ü.)	C. Hakan Aydın, (Anadolu Ü.)	Faik Bilgili, (Erciyes Ü.)
Ferîştah Alanyalı, (Anadolu Ü.)	Nurhan Aydın, (Anadolu Ü.)	Yılmaz Bingöl, (Yıldırım Beyazıt Ü.)
H. Sabri Alanyalı, (Anadolu Ü.)	Sinan Aydın, (Anadolu Ü.)	Haluk Birsen, (Anadolu Ü.)
Ertuğrul Algan, (Anadolu Ü.)	Şule Aydın Tükeltürk, (Trakya Ü.)	Mutlu Binark, (Başkent Ü.)
Mete Alım, (Atatürk Ü.)	Ufuk Aydın, (Anadolu Ü.)	Tamer Bolat, (Balıkesir Ü.)
Nesrin Alptekin, (Anadolu Ü.)	Enver Aydoğan, (Gazi Ü.)	Nilüfer Boran Güneysu, (Anadolu Ü.)
Erol Altınsapan, (Anadolu Ü.)	Mesut Aygün, (Anadolu Ü.)	Erdoğan Boz, (Osmangazi Ü.)

Yücel Bozdağlıoğlu, (A. Menderes Ü.)	Şule Daldal, (Marmara Ü.)	Serra Eren Sarıoğlu, (İstanbul Ü.)
Müjgan Bozkaya, (Anadolu Ü.)	Murat Cem Demir, (Tunceli Ü.)	İclal Ergenç, (Ankara Ü.)
Deniz Börü, (Marmara Ü.)	Emine Demiray, (Anadolu Ü.)	Ali Ergur, (Galatasaray Ü.)
Semih Büker, (Ufuk Ü.)	Uğur Demiray, (Anadolu Ü.)	Çağrı Erhan, (Ankara Ü.)
Köksal Büyük, (Anadolu Ü.)	Mete Dibo, (Hitit Ü.)	Nuri Erişgin, (Ankara Ü.)
Aytekin Can, (Selçuk Ü.)	İbrahim H. Diken, (Anadolu Ü.)	Serap Erkoç, (Anadolu Ü.)
Gürhan Can, (Anadolu Ü.)	Meltem D. Caniklioğlu, (İzmir Eko. Ü.)	Erhan Eroğlu, (Anadolu Ü.)
Verda Canbey Özgüler, (Anadolu Ü.)	Nejat Doğan, (Anadolu Ü.)	A. Figen Ersoy, (Anadolu Ü.)
Aydan Cavcar, (Anadolu Ü.)	Sema Doğan, (Hacettepe Ü.)	Ali Ersoy, (Anadolu Ü.)
Metin Coşkun, (Anadolu Ü.)	Ahmet Doğanay, (Çukurova Ü.)	N. Figen Ersoy, (Anadolu Ü.)
Fusun Curaoğlu, (Anadolu Ü.)	Osman Doğru, (Marmara Ü.)	Mesut Erşan, (Osmangazi Ü.)
Nilgün Çağlarımak Uslu, (Anadolu Ü.)	Recai Dönmez, (Anadolu Ü.)	Bülend Aydın Ertekin, (Anadolu Ü.)
Celil Çakıcı, (Mersin Ü.)	Seyyare Duman, (Anadolu Ü.)	Hakan Ertem, (Marmara Ü.)
Mustafa Çakır, (Anadolu Ü.)	Gül Durmuşoğlu Köse, (Anadolu Ü.)	Murat Ertuğrul, (Anadolu Ü.)
Tufan Çakır, (Anadolu Ü.)	Hasan Durucasu, (Anadolu Ü.)	Ethem Esen, (Anadolu Ü.)
Ahmet Ferda Çakmak, (B. Ecevit Ü.)	Şemsettin Edeer, (Anadolu Ü.)	Halim Esen, (Anadolu Ü.)
Cenap Çakmak, (Osmangazi Ü.)	Ayla Efe, (Anadolu Ü.)	Rana Eşkinat, (Anadolu Ü.)
Şuayyip Çalış, (Sakarya Ü.)	Vedat Ekergil, (Anadolu Ü.)	H. Mahir Fisunoğlu, (Çukurova Ü.)
Hasan Çalışkan, (Anadolu Ü.)	Aykut Ekinci, (Bilecik Şeyh Edebali Ü.)	A. Ercan Gegez, (Marmara Ü.)
Nazım Çatalbaş, (Anadolu Ü.)	Filiz Ekinci, (Bilecik Şeyh Edebali Ü.)	Evrin Genç Kumtepe, (Anadolu Ü.)
Eren Çaşkurlu, (Gazi Ü.)	Nilgun Elam, (Anadolu Ü.)	Ender Gereade, (Anadolu Ü.)
G. Serap Çekerol, (Anadolu Ü.)	Oktay Emir, (Anadolu Ü.)	H. Nüvit Gerek, (Anadolu Ü.)
Kamil Çekerol, (Anadolu Ü.)	Fikret Er, (Anadolu Ü.)	Sevgi Gerek, (Anadolu Ü.)
Adnan Çelik, (Selçuk Ü.)	İrem Erdem Aydın, (Anadolu Ü.)	M. Cem Girgin, (Anadolu Ü.)
H. Eray Çelik, (Yüzüncü Yıl Ü.)	A. Volkan Erdemir, (Erciyes Ü.)	Ümit Girgin, (Anadolu Ü.)
Zafer Çelik, (Yıldırım Beyazıt Ü.)	Erkan Erdemir, (Osmangazi Ü.)	Emre Gökalp, (Anadolu Ü.)
C. Cengiz Çelikoğlu, (Dokuz Eylül Ü.)	Ceyda Erden, (Anadolu Ü.)	Zeliha Gökalp, (Anadolu Ü.)
Aydem Çiftçioğlu, (Uludağ Ü.)	Zeynep Erdinç, (Anadolu Ü.)	Doğan Gökbel, (Anadolu Ü.)
Melih Çildir, (ESOGÜ)	B. Zafer Erdoğan, (Anadolu Ü.)	Nazlı Gökçe, (Anadolu Ü.)
Orhan Çoban, (Selçuk Ü.)	Levent Erdoğan, (Anadolu Ü.)	Orhan Gökçe, (Selçuk Ü.)
Sıtkı Çorbacioğlu, (Osmangazi Ü.)	Melih Erdoğan, (Anadolu Ü.)	Seda Gökmen, (Ankara Ü.)
Zühal Çubukçu, (Osmangazi Ü.)	Meltem Erdoğan, (Anadolu Ü.)	Mustafa Göksu, (Gazi Ü.)
Elif Dağdemir, (Anadolu Ü.)	N. Kemal Erdoğan, (Anadolu Ü.)	Temmuz Gönc, (Anadolu Ü.)
Özcan Dağdemir, (Osmangazi Ü.)	Nurten Erdoğan, (Anadolu Ü.)	Ece Göztepe, (Bilkent Ü.)
Banu Dağtaş, (Anadolu Ü.)	Serap Erdoğan, (Anadolu Ü.)	Ekrem Gül, (Sakarya Ü.)
Erdal Dağtaş, (Anadolu Ü.)	Şenol Erdoğan, (Osmangazi Ü.)	Yasemin Gülbahar, (Ankara Ü.)

Fuat Güllüpnar, (Anadolu Ü.)	Serap Kamışlı, (Bilecik Ü.)	Umut Koç, (Osmangazi Ü.)
Gülnihal Gülmez, (Anadolu Ü.)	Nuray Karaca, (Anadolu Ü.)	Serpil Koçdar, (Anadolu Ü.)
Zehra Gülmüş, (Anadolu Ü.)	Nejdet Karadağ, (Anadolu Ü.)	Emine Kolaç, (Anadolu Ü.)
Gürer Gülsevin, (Ege Ü.)	A. Aziz Karagül, (Anadolu Ü.)	Osman Konuk, (Afyon Kocatepe Ü.)
Mehmet Gültekin, (Anadolu Ü.)	Erdal Karakaş, (Bilecik Ü.)	İsa Korkmaz, (Necmettin Erbakan Ü.)
Erdal Gümüş, (Osmangazi Ü.)	Hakan Karakehya, (Anadolu Ü.)	Şenol Korkut, (ESOGÜ)
Erhan Gümüş, (ÇOMÜ.)	Ahmet Karakocalı, (Anadolu Ü.)	Cüneyt Koyuncu, (Bilecik Ü.)
Gülten Gümüştakin, (Dumlupınar Ü.)	Kurtuluş Karamustafa, (Erciyes Ü.)	Nazmi Kozak, (Anadolu Ü.)
Semra Günay Aktaş, (Anadolu Ü.)	Elif Karaosmanoğlu, (İstanbul T. Ü.)	Dinçay Köksal, (ÇOMÜ.)
Kerim Gündoğdu, (Adnan Menderes Ü.)	Ekrem Karayılmazlar, (Pamukkale Ü.)	Erdoğan Köse, (Atatürk Ü.)
Erdin Gündüz, (Anadolu Ü.)	Fatih Karcıoğlu, (Atatürk Ü.)	Sevinç Köse, (Celal Bayar Ü.)
Fatime Güneş, (Anadolu Ü.)	Bilhan Kartal, (Anadolu Ü.)	Mustafa Naci Kula, (ESOGÜ)
İhsan Güneş, (Anadolu Ü.)	Filiz Kartal, (TODAİE)	A. Tolga Kumtepe, (Anadolu Ü.)
Güler Günsoy, (Anadolu Ü.)	Saadet Kasman, (Dokuz Eylül Ü.)	Zekeriya Kurşun, (Marmara Ü.)
H. İbrahim Gürcan, (Anadolu Ü.)	Tuğrul Katoğlu, (Bilkent Ü.)	Gülsün Kurubacak, (Anadolu Ü.)
Necmi Gürsakal, (Uludağ Ü.)	Yüksel Kavak, (Hacettepe Ü.)	Mesut Kurulgan, (Anadolu Ü.)
Meral Güven, (Anadolu Ü.)	A. Yalçın Kaya, (Selçuk Ü.)	Erol Kutlu, (Anadolu Ü.)
Canatay Hacıköylü, (Anadolu Ü.)	Ergün Kaya, (Anadolu Ü.)	Önder Kutlu, (Selçuk Ü.)
Ayhan Hakan, (Anadolu Ü.)	M. Mesut Kayalı, (Dumlupınar Ü.)	Abdullah Kuzu, (Anadolu Ü.)
Hakan Hakeri, (İstanbul Medeniyet Ü.)	S. Yüksel Kaygusuz, (Uludağ Ü.)	İsmail Küçükaksoy, (Dumlupınar Ü.)
Ali Halıcı, (Başkent Ü.)	Şaban Kayıhan, (FSMVÜ)	Derman Küçükaltan, (İstanbul Arel Ü.)
Şaduman Halıcı, (Anadolu Ü.)	İlknur Keçik, (Anadolu Ü.)	Yakup Küçükakale, (KTÜ)
Emel Hanağası, (Ankara Ü.)	Gülpınar Kelemci, (Marmara Ü.)	Aykut Lenger, (Ege Ü.)
Gürkan Haşit, (Bilecik Şeyh Edebalı Ü.)	Aşkın Keser, (Uludağ Ü.)	Elçin Macar, (YTÜ)
Yasemin Işıktaç, (İstanbul Ü.)	Mehmet Kesim, (Anadolu Ü.)	Muhsin Macit, (Anadolu Ü.)
Ayşe İlker, (Celal Bayar Ü.)	Uğur Keskin, (Anadolu Ü.)	Nazif Mandacı, (Yaşar Ü.)
İbrahim İlkan, (Selçuk Ü.)	Metin Kılıç, (Karabük Ü.)	İlknur Maviş, (Anadolu Ü.)
S. Zeki İmamoglu, (Gebze Ü.)	Ramazan Kılıç, (Dumlupınar Ü.)	Mehmet Mercan, (Hakkari Ü.)
İsa İpçioğlu, (Bilecik Şeyh Edebalı Ü.)	Yılmaz Kılıçaslan, (Anadolu Ü.)	Ali Meydan, (Nevşehir Ü.)
Hasan İslatince, (Anadolu Ü.)	Barış Kılınç, (Anadolu Ü.)	Bilçin Meydan, (Uludağ Ü.)
İlknur İstifci, (Anadolu Ü.)	H. Selçuk Kırday, (Anadolu Ü.)	M. Emin Mutlu, (Anadolu Ü.)
Ö. Faruk İşcan, (Atatürk Ü.)	İbrahim Kırcova, (Yıldız Teknik Ü.)	Zaur Mükerrerem, (Anadolu Ü.)
Erkan İznik, (Anadolu Ü.)	Çiğdem Kirel, (Anadolu Ü.)	Meltem N. Velioğlu, (A. İ. Baysal Ü.)
Yusuf Kaderli, (Adnan Menderes Ü.)	Şölen Kipöz, (İzmir Ekonomi Ü.)	Yavuz Odabaşı, (Anadolu Ü.)
C. Hakan Kağnıcıoğlu, (Anadolu Ü.)	Fatma Kocabaş, (Anadolu Ü.)	Aytunga Oğuz, (Dumlupınar Ü.)
Melik Kamışlı, (Bilecik Ü.)	Fatma K. Sündal, (Anadolu Ü.)	Neval Okan, (Anadolu Ü.)

Emel Oktay, (Hacettepe Ü.) Ahmet Öztürk, (Uludağ Ü.) Serap Suğur, (Anadolu Ü.)
M. Recep Okur, (Anadolu Ü.) Feride Öztürk, (Dumlupınar Ü.) Zerrin Sungur, (Anadolu Ü.)
Erdal Onar, (Bilkent Ü.) Kadriye Öztürk, (Anadolu Ü.) A. Nurhan Şakar, (Anadolu Ü.)
A. İlhan Oral, (Anadolu Ü.) M. Canan Öztürk, (Anadolu Ü.) Hüseyin Şen, (Yıldırım Beyazıt Ü.)
Nezih Orhon, (Anadolu Ü.) Sevgi Ayşe Öztürk, (Anadolu Ü.) S. Yücel Şenyurt, (Gazi Ü.)
A. Şevket Ovalı, (Dokuz Eylül Ü.) Zafer Öztürk, (Bülent Ecevit Ü.) Emel Şıklar, (Anadolu Ü.)
Mine Oyman, (Anadolu Ü.) Gülsev Pakkan, (Başkent Ü.) İlyas Şıklar, (Anadolu Ü.)
Serdar Öge, (Selçuk Ü.) Canan Parla, (Anadolu Ü.) Ali Şimşek, (Anadolu Ü.)
Serdar Ögel, (Afyon Kocatepe Ü.) Didem Paşaoğlu Baş, (Anadolu Ü.) İsmail Şiriner, (Kocaeli Ü.)
Oktay Öksüzler, (Anadolu Ü.) Cem Pekman, (Marmara Ü.) Deniz Şükrioğlu, (Bülent Ecevit Ü.)
Kemal Öktem, (Hacettepe Ü.) Helga Rittersberger-Tılıç, (ODTÜ) Deniz Taşcı, (Anadolu Ü.)
Nalan Ölmezoğulları, (Uludağ Ü.) Cem Saatçioğlu, (İstanbul Ü.) Demet Taşdelen, (Anadolu Ü.)
Saime Önce, (Anadolu Ü.) H. İbrahim Sağlam, (Sakarya Ü.) İskender Taşdelen, (Anadolu Ü.)
Tuncay Önder, (Gazi Ü.) Mustafa Sağlam, (Anadolu Ü.) Ozan Ercan Taşkın, (Anadolu Ü.)
Ahmet Özalp, (Hitit Ü.) Necdet Sağlam, (Anadolu Ü.) Çoşkun Taştan, (Ağrı İbrahim Çeçen Ü.)
Erkan Özata, (Anadolu Ü.) Songül Sallan Gül, (S. Demirel Ü.) Ümit Tatlıcan, (Adnan Menderes Ü.)
F. Zeynep Özata, (Anadolu Ü.) A. Yaşar Sarıbay, (Uludağ Ü.) A. Tolga Tek, (Anadolu Ü.)
F. Hülya Özcan, (Anadolu Ü.) Arif Sariçoban, (Hacettepe Ü.) Ahmet Tekin, (Osmangazi Ü.)
M. Tevfik Özcan, (İstanbul Ü.) Melike Sayıl, (Hacettepe Ü.) Fatih Temizel, (Anadolu Ü.)
Ömer Özçiçek, (Gaziantep Ü.) Seval Selimoğlu, (Anadolu Ü.) Filiz Tepecik, (Anadolu Ü.)
Aşkın Özdağoğlu, (Dokuz Eylül Ü.) Celalettin Serinkan, (Pamukkale Ü.) M. Necdet Timur, (Anadolu Ü.)
Ali Özdemir, (Anadolu Ü.) Serdar Sever, (Anadolu Ü.) Filiz Tiryakioğlu, (Anadolu Ü.)
A. Murat Özdemir, (Hacettepe Ü.) Güven Sevil, (Anadolu Ü.) Mehpare Tokay Argan, (Bilecik Ü.)
Erkan Özdemir, (Uludağ Ü.) Adnan Sevim, (Anadolu Ü.) Selahattin Tolkun, (Anadolu Ü.)
Arzu Özen, (Anadolu Ü.) Nurdan Sevim, (Bilecik Ü.) H. Zümrüt Tonus, (Anadolu Ü.)
Mustafa Özer, (Anadolu Ü.) Şerafettin Sevim, (Dumlupınar Ü.) Özgür Tonus, (Anadolu Ü.)
Alper Özer, (Ankara Ü.) Uğur Sevim, (Giresun Ü.) Elif Toprak, (Anadolu Ü.)
Ömer Özer, (Anadolu Ü.) Selami Sezgin, (Osmangazi Ü.) Metin Toprak, (İstanbul Ü.)
Hicran Özgüner Kılıç, (Karabük Ü.) İ. Özgür Soğanlı, (Anadolu Ü.) Cengiz Toraman, (Gaziantep Ü.)
Aydın Ziya Özgür, (Anadolu Ü.) Başak Solmaz, (Selçuk Ü.) Ömer Torlak, (Karataş Ü.)
Enver Özkalp, (Anadolu Ü.) Harun Sönmez, (Anadolu Ü.) A. Nil Tosun, (Hacettepe Ü.)
Ali Ekrem Özkul, (Anadolu Ü.) H. Cenk Sözen, (Başkent Ü.) Cevat Tosun, (Gazi Ü.)
Hayrettin Özler, (Dumlupınar Ü.) Süleyman Sözen, (Anadolu Ü.) M. Umur Tosun, (Hacettepe Ü.)
Ahmet Özmen, (Anadolu Ü.) Meriç Subaşı Ertekin, (Anadolu Ü.) B. Tuğberk Tosunoğlu, (Anadolu Ü.)
Müjdat Özmen, (Osmangazi Ü.) N. Bulbin Sucuoğlu, (Ankara Ü.) Şebnem Tosunoğlu, (Anadolu Ü.)
Selami Özsoy, (Abant İzzet Baysal Ü.) Nadir Suğur, (Anadolu Ü.) M. Mahur Tulum, (Anadolu Ü.)

Duygu Tunalı, (Anadolu Ü.)	A. Oğuz Ünlüer, (Anadolu Ü.)	Zekeriya Yıldırım, (Anadolu Ü.)
Özhan Tuncay, (İzmir Katip Çelebi Ü.)	Çağla Ünlütürk Ulutaş, (Pamukkale Ü.)	Sıtkı Yıldız, (Kırıkkale Ü.)
Nurcan Turan, (Anadolu Ü.)	Yılmaz Ürper, (Anadolu Ü.)	Zeki Yıldız, (Osmangazi Ü.)
Ü. Deniz Turan, (Anadolu Ü.)	M. Erkan Üyümez, (Anadolu Ü.)	Abdullah Yılmaz, (Anadolu Ü.)
Melih Turğut, (Osmangazi Ü.)	İlhan Üzülmez, (Gazi Ü.)	Ali Yılmaz, (Ondokuz Mayıs Ü.)
Hasan Tutar, (Sakarya Ü.)	İ. Yaşar Vural, (R. T. Erdoğan Ü.)	Hakan Yılmaz, (Anadolu Ü.)
A. Umut Türkcan, (Anadolu Ü.)	Sezgin Vuran, (Anadolu Ü.)	Özlem Yılmaz, (ODTÜ)
Erhan Türker, (Anadolu Ü.)	Esra Yakut, (Anadolu Ü.)	R. Ayhan Yılmaz, (Anadolu Ü.)
H. Gökçe Türkoğlu, (Yaşar Ü.)	Kemal Yakut, (Anadolu Ü.)	Rasim Yılmaz, (Namık Kemal Ü.)
A. Sibel Türküm, (Anadolu Ü.)	Abdullah Yalama, (Osmangazi Ü.)	Sinan Yılmaz, (Bülent Ecevit Ü.)
Ayşe Nur Tütüncü, (İstanbul Ü.)	Rahmi Yamak, (KTÜ)	Veysel Yılmaz, (Osmangazi Ü.)
B. Yelda Uçkan, (Anadolu Ü.)	Handan Yavuz, (Anadolu Ü.)	Medet Yolal, (Anadolu Ü.)
Banu Uçkan, (Anadolu Ü.)	Sutay Yavuz, (TODAİE)	Mehmet Yüce, (Uludağ Ü.)
Nurullah Uçkun, (Osmangazi Ü.)	Şahinde Yavuz, (KTÜ)	Betül Yüce Dural, (Anadolu Ü.)
Sezen Uludağ, (Anadolu Ü.)	Nazan Yelkikalan, (ÇOMÜ)	Bülent Yücel, (Anadolu Ü.)
Nazmi Ulutak, (Anadolu Ü.)	Serdar Yener, (Sinop Ü.)	Süleyman Yükçü, (Dokuz Eylül Ü.)
Canan Uluyağcı, (Anadolu Ü.)	İbrahim Yerebakan, (R. T. Erdoğan Ü.)	A. Haluk Yüksel, (Anadolu Ü.)
M. Fatih Uşan, (Yıldırım Beyazıt Ü.)	Ahmet Yıkılmış, (Abant İ. Baysal Ü.)	Coşğül Yüksel, (Anadolu Ü.)
Gülriiz Uygur, (Ankara Ü.)	Hakan Yıldırım, (Marmara Ü.)	Erkan Yüksel, (Anadolu Ü.)
Doğan Uysal, (Celal Bayar Ü.)	Halil Yıldırım, (Sakarya Ü.)	Mezher Yüksel, (Kırıkkale Ü.)
Ferruh Uztuğ, (Anadolu Ü.)	Kemal Yıldırım, (Anadolu Ü.)	N. Aysun Yüksel, (Anadolu Ü.)
Elif Uzun, (Anadolu Ü.)	Nihal Yıldırım Mızrak, (Anadolu Ü.)	Deniz Yüncü, (Anadolu Ü.)
Turgay Uzun, (Muğla Sıtkı Koçman Ü.)	Selim Yıldırım, (Anadolu Ü.)	A. Tülin Yürük, (Anadolu Ü.)
Seyfettin Ünal, (Dumlupınar Ü.)	Soner Yıldırım, (ODTÜ)	T. Volkan Yüzer, (Anadolu Ü.)
Sezen Ünlü, (Anadolu Ü.)	Yavuz Yıldırım, (ÇOMÜ)	Mahmut Zortuk, (Dumlupınar Ü.)

İÇİNDEKİLER / CONTENT

MAKALELER / ARTICLES

Relationship between Turkey's Export to Regional Markets and Economic Growth (1998Q1 - 2019Q4)

Türkiye'nin Bölgesel Pazarlara İhracatı ve Ekonomik Büyüme İlişkisi (1998Q1 – 2019Q4)

Muharrem Akın DOĞANAY - Sevgi DEĞER 1 - 13

The Effect of External Debt on Economic Development in Developing Countries

Gelişmekte Olan Ülkelerde Dış Borçlanmanın İktisadi Kalkınmaya Etkisi

Cemil SAĞLAM - Neda HASHEMİ..... 14 - 34

Novel Coronavirus (Covid-19) Outbreak and Policy Actions for Healthy Global Economy: The Role of IMF

Yeni Koronavirüs (Covid-19) Salgını ve Sağlıklı Küresel Ekonomi İçin Politika Uygulamaları: IMF'nin Rolü

Şebnem TOSUNOĞLU - Süleyman KASAL 35 - 49

The Role of States in Global Governance: The Case of Japan

Küresel Yönetişimde Devletlerin Rolü: Japonya Örneği

Fatih TEKİN..... 50 - 69

Externalities from Market Failures and Evaluations on the Solutions

Piyasa Başarısızlıklarından Dışsallıklar ve Çözüm Yollarına İlişkin Değerlendirmeler

Fırat ÖZBİLGİ 70 - 90

Türkiye'nin Bölgesel Pazarlara İhracatı ve Ekonomik Büyüme İlişkisi (1998Q1 – 2019Q4)

Relationship between Turkey's Export to Regional Markets and Economic Growth (1998Q1 - 2019Q4)

Muharrem Akın DOĞANAY¹

Sevgi DEĞER²

Başvuru Tarihi: 17.03.2020

Kabul Tarihi: 12.04.2020

Özet

24 Ocak 1980 kararlarıyla Türkiye ekonomisi dışa açık ve ihracata dayalı bir sanayileşme stratejisi benimsemiştir. Bu kararların ardından Türkiye'nin hem ihraç ettiği ürünlerde hem de ihracat pazarlarında önemli gelişmeler yaşanmıştır. Örneğin, ağırlıklı olarak Avrupa Birliği ülkelerine yapılan ihracat yapısı son zamanlarda Ortadoğu ve Asya ülkeleri lehine değişmiştir. Bu nedenle, Türkiye'nin bölgesel ihracatı ile ekonomik büyümesi arasındaki ilişkiyi araştırmak önem kazanmıştır.

Bu çalışmanın amacı, Toda-Yamamoto nedensellik analizi ile Türkiye'nin bölgesel ihracatı ile ekonomik büyümesi arasındaki ilişkiyi ortaya koymaktır. Çalışmada, Toda-Yamamoto nedensellik analizi, Türkiye İstatistik Kurumu'ndan (TÜİK) 1998Q1 ile 2019Q4 arasında elde edilen üçer aylık veriler kullanılarak gerçekleştirilecektir. Çalışmanın bulgularına göre, Türkiye'nin Avrupa ülkelerine ihracatı ile ekonomik büyümesi arasında çift yönlü nedensellik mevcuttur. Ayrıca Afrika ülkelerine yapılan ihracattan Türkiye'nin ekonomik büyümesine doğru tek yönlü nedensellik söz konusudur. Bununla birlikte Türkiye'nin ekonomik büyümesinden Asya ve Ortadoğu ülkelerine yapılan ihracata doğru tek yönlü nedensellik bulunmuştur.

Anahtar Kelimeler: İhracat, Ekonomik Büyüme, Nedensellik Analizi.

JEL Sınıflandırması: F14, O47

Abstract

With the decisions of January 24, 1980, the Turkish economy adopted an open and export-based industrialization strategy. After these decisions, significant developments have been experienced by Turkey both in the exported products and export markets. For example, the export structure to the heavily-weighted European Union countries has recently changed in favour of the Middle East and Asian countries. Therefore, it is important to investigate the relationship between Turkey's regional exports and economic growth.

The aim of this study is to reveal the relationship between Turkey's regional exports and economic growth through causality analysis. In the study, Toda-Yamamoto causality analysis will be carried out using the quarterly data obtained from the Turkish Statistical Institute (TUIK) from 1998Q1 to 2019Q4. According to findings of the study, there is bidirectional causality between Turkey's exports to European countries and its economic growth. Also, there is a one-way causality from exports to African countries to economic growth. However, it has been found unidirectional causality in Turkey's exports of the Asia and Middle East countries to the economic growth.

Keywords: Export, Economic Growth, Causality Analysis.

JEL Classification: F14, O47

¹ Arş. Gör. Dr., Karadeniz Teknik Üniversitesi, İİBF, İktisat Bölümü, makindoganay@ktu.edu.tr, ORCID ID: 0000-0002-3985-2222

² Öğr. Gör., Karadeniz Teknik Üniversitesi, Araklı Meslek Yüksekokulu, Yönetim ve Organizasyon Bölümü, sdeger@ktu.edu.tr, ORCID ID: 0000-0003-3263-5740

Giriş

İhracatın ekonomik büyüme üzerindeki etkileri, günümüzde dahi en fazla araştırma yapılan konulardan birisidir. İhracat ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiye dair ilk teorik açıklamalar, Adam Smith ve David Ricardo tarafından yapılmıştır. Ancak ihracat ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkileri analiz eden çalışmalar, 1980’li yıllardan sonra artmaya başlamıştır. Ayrıca 1980’li yıllar, Gelişmekte Olan Ülke (GOÜ)’lerde “İhracata Dayalı Büyüme (İDB)” stratejilerinin takip edilmeye başlandığı ve tüm dünya ticaretinin küreselleştiği bir dönemdir. 1980’li yıllardan sonra GOÜ’lerin küresel dünya ekonomisine entegre olmaları ve ihracata dayalı büyüme stratejilerini benimsemelerinde Japonya, Güney Kore, Malezya, Singapur ve son dönemlerde ise Çin ve Hindistan gibi “Asya Kaplanları”nın yüksek büyüme performansları da etkili olmuştur.

GOÜ’lerdeki İDB anlayışına doğru politika değişimlerinin yanında son yıllarda ekonometri ve istatistik yöntemlerinde yaşanan hızlı gelişmeler, İDB tezinin daha kolay test edilmesine imkân vermiştir. Bununla birlikte konu ile ilgili ampirik literatürden evrensel bir bulguya ulaşmak mümkün değildir. Daha açık bir ifade ile yapılan zaman serisi analizleri, İDB tezini bütün ülkeler için desteklememektedir. Bazı ülkeler için İDB görüşü desteklenirken, bazı ülkelerde büyüme dayalı ihracat yaşandığı tespit edilmiştir. Çalışmaların bazılarında ise çoğu doğrudan doğal kaynaklardan elde edilen ilksel malların ihracatçısı Az Gelişmiş Ülkeler (AGÜ) ve GOÜ’ler için ihracat ve ekonomik büyüme arasında anlamlı ilişkilere ulaşılamamıştır. İhracatın çoğu AGÜ ve GOÜ’de beklenen büyüme etkilerine yol açamaması üzerine çalışmaların bazıları ihraç edilen ürünlerin niteliği ve/veya çeşitliliğine dikkat çekmeye çalışmış iken, bazı çalışmalar ise ihraç edilen pazarların sayısı ve özelliklerine vurgu yapmaya başlamıştır.

Bu çalışmanın amacı, özellikle 24 Ocak 1980 Kararları ile küresel dünya ekonomisine eklenmeye çalışan Türkiye ekonomisinde son yıllarda ihracat pazarlarında yaşanan değişimlerin büyüme üzerindeki etkilerini bölgesel olarak ele almaktır. Bu bağlamda çalışmanın ilk bölümünde ihracat ile büyüme ilişkisini teorik ve ampirik olarak ele alan çalışmalara ait bilgiler verilecektir. Ardından son yıllarda Türkiye’den Afrika, Amerika, Asya, Avrupa ve Ortadoğu ülkelerine yapılan ihracatın Türkiye’nin ekonomik büyümesi üzerinde neden olduğu etkiler ampirik olarak test edilecektir. Son olarak elde edilen bulgular, sonuç kısmında değerlendirilecektir.

1. İhracat ve Ekonomik Büyüme: Ampirik Literatür

İhracatın ekonomik büyüme üzerinde neden olacağı etkiler ilk olarak Feder tarafından 1982 yılında ortaya konan bir büyüme modeli ile belirlenmiştir. Bu model çerçevesinde ihracat, emek ve sermaye yanında büyümenin bir belirleyicisi olarak modele dâhil edilmiştir. Bu kapsamda ihracatın ekonomik büyüme üzerindeki etkileri, verimlilik artışı etkisi ve dışsallık etkileri olarak ikiye ayrılmıştır. İhracatın ekonomik büyüme üzerindeki bu etkilerine ek olarak genişleyen piyasalar

nedeniyle ölçek ekonomileri etkisi, dış pazarlarla iletişim artması nedeniyle teknoloji transferi etkisi ve dış talep artışına bağlı olarak çarpan etkisine de yol açabilmektedir.

İhracatın ekonomik büyüme üzerindeki bu teorik tabanlı etkilerine rağmen, ampirik olarak konuyu test eden çalışmalardan evrensel bir bulguya ulaşılamamıştır. Daha açık bir ifade ile 1980'lerden sonra geometrik bir şekilde artış gösteren ihracat ile büyüme ilişkisini değerlendiren ampirik çalışmaların sonuçları önemli ölçüde farklılaşmaktadır. Hatta bazen bir ülke için elde edilen bulgularda bile önemli farklılıklar ortaya çıkabilmektedir. İhracatın ekonomik büyümenin motoru olacağı yönündeki İDB görüşü, özellikle AGÜ ve GOÜ'lerde ampirik olarak desteklenmemiştir. AGÜ'ler ve GOÜ'lerin büyük bir kısmının, katma değeri düşük ilksel mal ihracatlarını dünyada sınırlı pazarlara gerçekleştiriyor olmaları böyle bir sonucun ortaya çıkmasının en temel nedenleri arasındadır. Dolayısıyla son dönem çalışmaların bazıları, ihracatta ürün ve pazar çeşitliliği konusuna değinirken, diğer çalışmalar ise ihracat kalitesi üzerine yoğunlaşmaktadır.

İhracat ve ekonomik büyüme üzerine son dönem yapılan ampirik çalışmaların bulguları Tablo 1'de özet bir şekilde sunulmuştur.

Tablo 1. Son Dönem İhracat ve Ekonomik Büyüme Çalışmaları

Yazarlar	Ülke ile Dönemi	Yöntem	Elde Edilen Bulgular
Karagöz & Şen (2005)	Türkiye (1980 - 2004)	Eşbütünleşme ve Hata Düzeltme Yöntemi	İhracattan ekonomik büyümeye doğru tek yönlü uzun ve kısa dönemli Granger nedensellik mevcuttur.
Misztal (2011)	Avrupa Birliği Ülkeleri (1995–2009)	Vektör Otoregresif Analizi	İhracat yoğunluğunun kişi başına GSYH'de meydana gelen değişiklikler üzerindeki etkisi 0,33 olarak bulunmuştur.
Ferreira & Harrison (2012)	Kosta Rika (1965-2006)	ARDL Yöntemi	İhracat ve büyüme arasında uzun dönemli bir ilişki bulunamamıştır.
Gerni, Değer, Emsen, Gencer (2013)	Türkiye (1980-2008)	Toda-Yamamoto Nedensellik Testi	İhracat ile büyüme, ara malı ve yatırım malı ithalatından kayda değer bir şekilde etkilenmektedir.
Aditya & Acharyya (2013)	65 Seçilmiş Ülke (1965–2005)	Genelleştirilmiş Momentler Yöntemi	GSYH'da artış için ihracatın çeşitlendirilmesi önemlidir.

Ajmi, Aye, Balcilar & Gupta (2015)	Güney Afrika (1911-2011)	Granger Nedensellik Testleri	Doğrusal test, ihracat ve GSYH arasında önemli bir nedensellik olduğunu göstermemektedir. Doğrusal olmayan teste göre ise GSYH'den ihracata tek yönlü bir nedensellik bulunmuştur.
Khan, Salam & Batool (2015)	Pakistan (1980-2013)	Vektör Otoregresif Analizi	Tarımsal hammadde ihracatındaki %1 artış GSYH üzerinde %0.1 olumlu etkiye neden olmaktadır.
Tsen (2016)	Çin (1978-2002)	Granger Nedensellik Testi	İhracat ve iç talep, Çin'deki ekonomik büyüme için önemlidir.
Vogiatzoglou & Nguyen (2016)	ASEAN Ülkeleri (1980-2014)	Eşbütünleşme Analizi	Doğrudan yabancı yatırımlar, ithalat ve ihracat ekonomik büyüme üzerinde önemli ölçüde kısa ve uzun vadeli etkiye sahiptir.
Vianna (2016)	7 Latin Amerika Ülkesi (1994–2013)	GLS Panel Tahmin Yöntemi	İhracat ile büyüme arasında pozitif ve anlamlı bir ilişki vardır.
Bülbül & Demiral (2016)	Türkiye (2002 - 2015)	Granger Nedensellik Analizi ve Etki Tepki Analizi	İhracat ve ekonomik büyüme arasındaki çift yönlü nedensellik mevcuttur.
Goh, Sam & McNown (2017)	Asya Ülkeleri (1970 - 2012)	Eşbütünleşme Analizi	İhracat ekonomik büyüme için önemli bir kaynak değildir.
Furuoka (2018)	Sahra-altı Afrika (1980 - 2013)	Toda-Yamamoto Nedensellik Testi	İhracat ve büyüme arasındaki bağların zayıf ve istikrarsız olduğu bulgusuna ulaşılmıştır.
Abosedra & Tang (2019)	MENA Ülkeleri (1980 - 2012)	Granger Nedensellik Testi	İhracat sadece Ürdün, Fas ve Türkiye'de ekonomik büyümenin önemli bir kaynağıdır.

Tablo 1’de özet bir şekilde verildiği üzere ihracatın büyüme üzerindeki etkileri hakkında elde edilen bulgular önemli ölçüde farklılaşmaktadır. Bunun önemli bir nedeni ihracat pazarlarındaki yoğunlaşmadır. Ayrıca çalışmalarda kullanılan yöntem, değişken ve örneklemdeki çeşitlilik, bulgu farklılıklarının önemli nedenleri arasındadır.

2. Veri ve Metodoloji

24 Ocak 1980 Kararları sonrasında Türkiye'nin dış ticaret ve sanayileşme politikalarında kayda değer dönüşümler yaşanmıştır. 1960'dan sonra izlenen ithal ikameci sanayileşme politikaları yerine dışa açık ve ihracata dayalı sanayileşme politikalarına geçilmiştir. Bu politikalar sayesinde tarımsal ürün ağırlıklı bir ihracat yapısından önce tekstil ve giyim eşyası sonra ise motorlu kara taşıtları ve römorkları gibi imalat sanayi ürünleri ağırlıklı bir yapıya geçiş yaşanmıştır (Bkz. Tablo 2).

Tablo 2. Türkiye'nin İhracatının Ürün Gruplarına Göre Dağılımı (%)

Ürün ve Ürün Grubu	1980	1990	2000	2010	2019
Tarım ve ormancılık	56.00	15.62	5.97	4.33	3.21
Balıkçılık	0.85	0.27	0.08	0.13	0.30
Madencilik ve taş ocakçılığı	6.56	2.51	1.44	2.35	1.86
İmalat sanayi	36.59	81.05	91.87	92.60	94.20
Elektrik, gaz ve su	-	-	0.07	0.15	0.06
Toptan ve perakende ticaret	-	0.53	0.49	0.39	0.32
Gayrimenkul, kiralama ve iş faaliyetleri	-	0.01	0.01	0.01	0.00
Diğer sosyal, toplumsal ve kişisel hizmetler	0.01	0.03	0.06	0.03	0.01

Kaynak: TÜİK

İhracat ürünleri yapısında görülen bu değişmeye ek olarak son yıllarda Türkiye'nin ihracat pazarlarında da önemli değişimler yaşanmaya başlamıştır.

Tablo 3. Türkiye'nin İhracatının Ülke Gruplarına Göre Dağılımı (%)

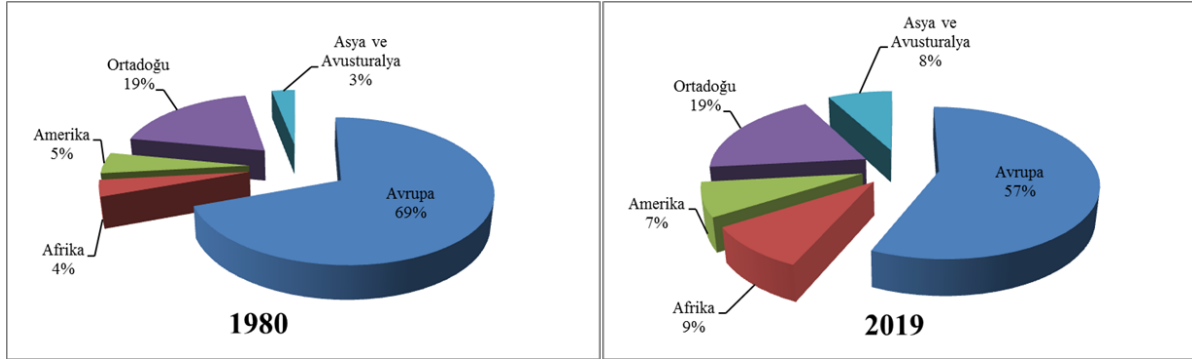
Ülke Grupları	1980	1990	2000	2010	2019
Avrupa	69,48	67,03	66,12	57,35	56,59
Afrika	3,74	5,79	5,18	8,31	9,39
Amerika	4,84	8,33	13,57	5,44	7,30
Yakın ve Orta Doğu	18,90	12,60	9,71	20,86	18,87
Asya ve Avustralya	3,04	6,25	5,41	8,04	7,85

Kaynak: TÜİK

Tablo 3'deki verilere göre 1980'li yıllarda Türkiye'nin ihracatının büyük bir kısmı, Avrupa kıtasına yapılırken, bu pay 2019 yılında %56,5'a gerilemiştir. Her ne kadar 2000'li yıllardan sonra Avrupa kıtasının Türkiye'nin ihracatındaki payı düzenli olarak azalış gösterse bile Avrupa ülkeleri hala daha Türkiye'nin en büyük pazarı konumundadır. Diğer yandan Türkiye ekonomisi, zamanla birlikte yeni pazarlara ulaşarak Asya, Afrika, Amerika ve Ortadoğu ülkelerine doğru ihracat pazarlarında bir çeşitlenmeyi kısmen sağlamış gözükmektedir. Örneğin Ortadoğu ülkelerine yapılan ihracatın payı, 2000 yılında %9,7'ye kadar gerilemiş iken son yıllarda artarak %20'nin üzerine çıkmıştır. Ortadoğu ülkelerinin Türkiye'nin ihracat pazarlarındaki payı 2019 yılında ise %18,87 olarak

gerçekleşmiştir. Şekil 1, 1980 ve 2019 yıllarında Türkiye'nin ihracat pazar paylarındaki değişimleri göstermektedir.

Şekil 1. Türkiye'nin İhracatının Bölgesel Pazarlara Göre Dağılımı (1980 ve 2019)

Şekil 1'de dikkatleri çeken en önemli gelişmelerden birisi, Türkiye'nin ihracat pazarlarında Afrika ve Asya ülkelerinin payındaki sürekli ve istikrarlı artıştır. Aynı şekilde Amerika kıtasına yapılan ihracat sürekli bir artış göstermiş fakat 2008 Mortgage Krizinden sonra azalış gösterse bile 2019 yılında %7'nin üzerine çıkmıştır.

Çalışmada TÜİK'ten elde edilen 3'er aylık mevsim ve takvim etkisinden arındırılmış harcamalar yöntemiyle zincirlenmiş gayrisafi yurt içi hâsıla hacim endeksi (GDP) ile bölgesel bazlı ihracat verileri kullanılmıştır. Bölgesel ihracat verileri, Eviews paket programı kullanılarak hareketli ortalamalar yöntemiyle mevsimsellikten arındırılmıştır. Seriler arasında var olduğu düşünülen nedensel ilişkiler, Toda-Yamamoto (1995) nedensellik analizi yardımıyla tespit edilmeye çalışılmıştır. Granger nedensellik testi ile benzer bir yol izlemek ile birlikte bu yöntemde serilerin durağan olmasına ya da aynı seviyede durağan hale gelmesine gerek yoktur. Bu yönetime göre farklı seviyelerde durağan olan seriler arasında da nedensel bir ilişki mevcut olabilmektedir. Bunun yanında eşbütünleşme ilişkisi olup olmaması test yapmaya engel olmamaktadır.

Toda-Yamamoto (1995) nedensellik analizi, değişkenlerin seviye değerleri ile Vector Autoregression (Vektör Otoregresif-VAR) modeli vasıtasıyla analiz edilir. Oluşturulan modelindeki optimal gecikme uzunluğu (k) ile değişkenlere ait en büyük durağanlık seviyesini belirten maksimum bütünleşme derecesi (d_{max}) tespit edilerek, model aşağıda yer alan eşitlikler vasıtasıyla tahmin edilmektedir (Tuncer, 2002:96).

$$GDP_t = \phi_0 + \sum_{i=1}^k \gamma_{1i} GDP_{t-i} + \sum_{i=k+1}^{k+d_{max}} \gamma_{2i} GDP_{t-i} + \sum_{i=1}^k \beta_{1i} AFR_{t-i} + \sum_{i=k+1}^{k+d_{max}} \beta_{2i} AFR_{t-i} + E_{1t} \quad (1)$$

$$AFR_t = \tau_0 + \sum_{i=1}^k \sigma_{1i} AFR_{t-i} + \sum_{i=k+1}^{k+d_{max}} \sigma_{2i} AFR_{t-i} + \sum_{i=1}^k \delta_{1i} GDP_{t-i} + \sum_{i=k+1}^{k+d_{max}} \delta_{2i} GDP_{t-i} + E_{2t} \quad (2)$$

$$GDP_t = \phi_0 + \sum_{i=1}^k \gamma_{1i} GDP_{t-i} + \sum_{i=k+1}^{k+d_{max}} \gamma_{2i} GDP_{t-i} + \sum_{i=1}^k \beta_{1i} AME_{t-i} + \sum_{i=k+1}^{k+d_{max}} \beta_{2i} AME_{t-i} + E_{1t} \quad (3)$$

$$AME_t = \tau_0 + \sum_{i=1}^k \sigma_{1i} AME_{t-i} + \sum_{i=k+1}^{k+d_{max}} \sigma_{2i} AME_{t-i} + \sum_{i=1}^k \delta_{1i} GDP_{t-i} + \sum_{i=k+1}^{k+d_{max}} \delta_{2i} GDP_{t-i} + E_{2t} \quad (4)$$

$$GDP_t = \phi_0 + \sum_{i=1}^k \gamma_{1i} GDP_{t-i} + \sum_{i=k+1}^{k+d_{max}} \gamma_{2i} GDP_{t-i} + \sum_{i=1}^k \beta_{1i} ASY_{t-i} + \sum_{i=k+1}^{k+d_{max}} \beta_{2i} ASY_{t-i} + E_{1t} \quad (5)$$

$$ASY_t = \tau_0 + \sum_{i=1}^k \sigma_{1i} ASY_{t-i} + \sum_{i=k+1}^{k+d_{max}} \sigma_{2i} ASY_{t-i} + \sum_{i=1}^k \delta_{1i} GDP_{t-i} + \sum_{i=k+1}^{k+d_{max}} \delta_{2i} GDP_{t-i} + E_{2t} \quad (6)$$

$$GDP_t = \phi_0 + \sum_{i=1}^k \gamma_{1i} GDP_{t-i} + \sum_{i=k+1}^{k+d_{max}} \gamma_{2i} GDP_{t-i} + \sum_{i=1}^k \beta_{1i} AVR_{t-i} + \sum_{i=k+1}^{k+d_{max}} \beta_{2i} AVR_{t-i} + E_{1t} \quad (7)$$

$$AVR_t = \tau_0 + \sum_{i=1}^k \sigma_{1i} AVR_{t-i} + \sum_{i=k+1}^{k+d_{max}} \sigma_{2i} AVR_{t-i} + \sum_{i=1}^k \delta_{1i} GDP_{t-i} + \sum_{i=k+1}^{k+d_{max}} \delta_{2i} GDP_{t-i} + E_{2t} \quad (8)$$

$$GDP_t = \phi_0 + \sum_{i=1}^k \gamma_{1i} GDP_{t-i} + \sum_{i=k+1}^{k+d_{max}} \gamma_{2i} GDP_{t-i} + \sum_{i=1}^k \beta_{1i} ORT_{t-i} + \sum_{i=k+1}^{k+d_{max}} \beta_{2i} ORT_{t-i} + E_{1t} \quad (9)$$

$$ORT_t = \tau_0 + \sum_{i=1}^k \sigma_{1i} ORT_{t-i} + \sum_{i=k+1}^{k+d_{max}} \sigma_{2i} ORT_{t-i} + \sum_{i=1}^k \delta_{1i} GDP_{t-i} + \sum_{i=k+1}^{k+d_{max}} \delta_{2i} GDP_{t-i} + E_{2t} \quad (10)$$

Yukarıdaki eşitliklerde GDP, Türkiye'nin mevsim ve takvim etkisinden arındırılmış üçer aylık Gayri Safi Yurtiçi Hasıla (GSYİH) hacim indeksini gösterirken, AFR, AME, ASY, AVR ve ORT sırasıyla Türkiye'nin Afrika, Amerika, Asya, Avrupa ve Ortadoğu ülkelerine yaptığı ihracatın toplam ihracat içindeki payını göstermektedir. Bu denklemler yardımı ile oluşturulan hipotezlere göre H_0 'ın reddi durumunda değişkenler arasında nedensel bir ilişkinin var olduğunu söylemek mümkündür.

3. Ampirik Bulgular

Çalışmanın bu kısmında değişkenler arasındaki ilişkiyi tespit edecek analizlere yer verilecektir. Ancak öncesinde, tanımlayıcı istatistikler, korelasyon katsayıları ve birim kök sınamalarından elde edilen veriler sunulacaktır. Tanımlayıcı istatistikler ile korelasyon matrisi, Tablo 4-5'te gösterilmiştir.

Tablo 4. Tanımlayıcı İstatistikler

	GDP	AFR	AME	ASY	AVR	ORT
Ortalama	113.013	7.001	7.772	6.328	59.149	16.756
Ortanca	106.011	7.062	7.135	6.170	58.376	17.626
Maksimum	190.676	11.897	13.690	8.680	67.722	33.559
Minimum	60.765	4.063	4.151	4.047	45.855	8.415
Std. Sapma	37.346	1.880	2.368	1.428	5.730	5.611
Olasılık	0.036	0.091	0.011	0.009	0.090	0.285
Değişken Say.	88	88	88	88	88	88

Belirtilen dönemde Türkiye'nin bölgesel pazarlar açısından en yüksek ihracat payına Avrupa ülkeleri sahipken, en düşük ihracat payı ise Asya ülkelerine yaptığı ihracattan kaynaklanmıştır. Oransal olarak en büyük değişimin yaşandığı Ortadoğu ülkelerinin toplam ihracat içindeki payı ise 2012 yılının 3. Çeyreğinde en yüksek düzeye çıkmış iken, 2000 yılının 2. Çeyreğinde en düşük seviyeye ulaşmıştır. Bölgesel pazarlara yapılan ihracatın standart sapmasının en fazla olduğu ülke grupları Avrupa ile Ortadoğu ülkeleridir. Toplam ihracat içinde Avrupa ülkelerinin payı düşünüldüğünde yüksek standart sapma normal olarak değerlendirilebilir. Oysa Ortadoğu ülkelerinin ihracat payındaki yüksek standart sapma, bu ülkelerdeki iç karışıklıklar ile siyasal istikrarsızlıklara bağlanabilir.

Tablo 5'te verilen korelasyon katsayıları ise GDP ile diğer bölgesel ihracat değişkenleri arasında pozitif ve oldukça yüksek bir ilişkinin var olduğunu göstermektedir.

Tablo 5. Değişkenlere Ait Korelasyon Matrisi

Değişkenler	GDP	AFR	AME	ASY	AVR	ORT
GDP	1.000					

AFR	0.652	1.000				
	0.000	-----				
AME	0.526	-0.614	1.000			
	0.000	0.000	-----			
ASY	0.752	0.782	-0.534	1.000		
	0.000	0.000	0.000	-----		
AVR	0.707	-0.740	0.489	-0.785	1.000	
	0.000	0.000	0.000	0.000	-----	
ORT	0.708	0.730	-0.713	0.781	-0.876	1.000
	0.000	0.000	0.000	0.000	0.000	-----

Ayrıca Türkiye'nin ekonomik büyümesi ile Asya, Ortadoğu ve Avrupa ülkelerine yapılan ihracat arasında oldukça yüksek bir korelasyon varken, Türkiye'ye oldukça uzak bir Pazar olan Amerika kıtası ülkelerine yapılan ihracat ile ekonomik büyüme arasındaki korelasyon katsayısı daha küçük kalmıştır.

3.1. Birim Kök Test Sonuçları

Çalışmanın bu aşamasında, serilerin birim kök taşıyıp taşımadıklarını tespit edebilmek için genişletilmiş Dickey-Fuller (ADF) testi kullanılmıştır. Test sonucunda elde edilen bulgular Tablo 6'da verilmiştir.

Tablo 6: ADF Birim Kök Test Sonuçları

Değişkenler	Seviyesinde		Birinci Farkında	
	Sabitli & Trendli	Sabitli	Sabit & Trendli	Sabitli
OAFR	-3.355***	-0.859	-8.556*	-8.480*
OAME	-0.986	-0.979	-8.064*	-12.117*
OASY	-2.729	-1.275	-13.111*	-13.207*
OAVR	-1.811	-1.122	-5.080*	-5.115*
OORT	-2.596	-1.771	-10.505*	-10.527*
GDP	-2.455	0.943	-3.267***	-2.953**

Not: Birim kök sınaması sabitli-trendli ve sabitli modeller yardımı ile yapılmıştır. *, ** ve *** sırasıyla %1, %5 ve %10 anlamlılık seviyesinde boş hipotezin reddedildiğini göstermektedir.

Tablo 6'da verilen ADF test sonuçlarına göre değişkenlerin seviye değerlerinde (sabitli

modele göre) birim kök taşıdıkları bulgusuna ulaşılmıştır. Değişkenlerin birinci farkı alındığında ise serilerin birim kök taşımadığı tespit edilmiştir. Dolayısıyla değişkenlerin tümünün maksimum bütünleşme derecesinin I(1) olduğuna karar verilmiştir.

3.2. Toda-Yamamoto Nedensellik Analizi Sonuçları

Çalışmada değişkenler arası nedensellik ilişkilerini tespit edebilmek amacıyla kullanılan Toda-Yamamoto (1995) yöntemi, VAR modeli üzerinden analiz edilir. Bu sebeple VAR modelinin uygun gecikme uzunluğu (k), her bir bağımsız değişken ile bağımlı değişken için belirlenmiş ve elde edilen bulgular Tablo 7’de verilmiştir.

Tablo 7: Uygun Gecikme Uzunluğu Test Sonuçları

Değişken	Seviyesi	LogL	LR	FPE	AIC	SC	HQ
AFR	13	-204.609	13.245*	9.6082*	7.836*	9.628	8.584
AME	5	-307.370	54.334*	12.961	8.234	8.889*	8.496*
ASY	5	-261.457	54.243*	4.113*	7.086*	7.741*	7.349*
AVR	5	-369.601	40.750	61.423	9.790	10.445*	10.052
ORT	6	-360.162	11.879*	53.738*	9.654*	10.428	9.964*

Tablo 7’de verilen yöntemler yardımı ile her bir bağımlı değişken için en uygun gecikme uzunluğu belirlenmiştir. Ayrıca modelin maksimum bütünleşme seviyesi (d_{max}) seriler birinci farkında durağan hale geldikleri için 1 olarak tespit edilmiştir. Dolayısıyla (1) - (10) nolu eşitliklerde verilen VAR modelleri, $k=5$ ve $k+d_{max}=6$ (AME, ASY ve AVR için), $k=6$ ve $k+d_{max}=7$ (ORT için) ve $k=13$ ve $k+d_{max}=14$ (OAFR için) olarak dikkate alınmış ve model OLS yöntemi ile tahmin edilmiştir.

Toda-Yamamoto nedensellik analizlerinde Eşitlik (1) - (10)’nun tahmininden elde edilen bağımsız değişkenlere ait katsayıları Wald testi uygulanmış ve elde edilen bulgular Tablo 8’de sunulmuştur.

Tablo 8: Toda-Yamamoto Nedensellik Testi Sonuçları

OAFR için VAR(14) $k=13$, $d_{max}=1$		
H_0 Hipotezi	χ^2	Olasılık
AFR \rightarrow GDP	26.134	0.016
GDP \rightarrow AFR	8.102	0.836
OAME için VAR(6) $k=5$, $d_{max}=1$		
AME \rightarrow GDP	0.488	0.992
GDP \rightarrow AME	5.752	0.332
OASY için VAR(6) $k=5$, $d_{max}=1$		
ASY \rightarrow GDP	3.297	0.654
GDP \rightarrow ASY	15.062	0.010

OAVR için VAR(6) k=5, dmax=1		
AVR → GDP	11.605	0.040
GDP → AVR	11.857	0.036
OORT için VAR(7) k=6, dmax=1		
ORT → GDP	4.817	0.567
GDP → ORT	17.394	0.007

Tablo 8'deki bulgulara göre Türkiye'nin Avrupa ülkelerine yaptığı ihracat ve büyüme arasında çift yönlü bir nedensel ilişki vardır. Afrika ülkelerine yaptığı ihracattan ülkenin ekonomik büyümesine doğru ise tek yönlü bir nedensellik söz konusudur. Asya ve Ortadoğu ülkeleri örneğinde ise ekonomik büyümeden ihracata doğru bir nedensel ilişki mevcuttur. Son olarak Amerika ülkelerine yapılan ihracat ile ekonomik büyüme arasında nedensel ilişki olduğuna dair bir bulguya ulaşılmamıştır.

Sonuç

İhracatın büyümenin motoru olduğu düşüncesi ilk olarak Sanayi Devrimi sonrasında İngiltere'ye ihracat yapan ABD, Kanada ve Avusturalya gibi yeni yerleşim alanları için kullanılmıştır. II. Dünya Savaşı'ndan sonra Japonya ve son yıllarda ise Hindistan, Güney Kore ve Çin gibi ülkelerin yüksek büyüme performansları, ihracata dayalı sanayileşmenin önemli örnekleri olarak kabul edilmektedir. Bununla birlikte 1990'ların ortasından itibaren birçok AGÜ ve GOÜ'lerde dışa açık ve ihracata dayalı sanayileşme politikaları izlenmesine rağmen, bu ülkelerde yüksek ve istikrarlı bir büyüme yakalanamamıştır. Benzer gelişmeler, 1980 sonrasında dışa açık politikalar izlemeye başlayan Türkiye Ekonomisi için de geçerlidir. Dolayısıyla bu durum, İDB hipotezini tartışılır hale getirmiştir. Son dönemlerde ekonometrik yöntemlerde yaşanan hızlı gelişmeler, ihracat ile büyüme ilişkisini ele alan uygulamalı çalışmalarda artışa yol açmıştır. Bu ampirik çalışmalardan elde edilen bulgular açısından önemli farklılıklar söz konusudur.

İhracata dayalı büyümenin geçerliliği konusunda net bir sonuca ulaşılamaması, ihracat ürünlerinde farklılaşma, ihracatın kalitesi ve ihracat pazarlarında çeşitlilik gibi kavramlarının ön plana çıkmasına neden olmuştur.

Bu çalışma Türkiye ekonomisi için bölgesel olarak ihracat pazarlarındaki çeşitliliğin ekonomik büyüme üzerine etkilerini ele almaktadır. Bu amaç doğrultusunda çalışmada Toda-Yamamoto nedensellik analizleri kullanılmıştır. Çalışmada elde edilen bulgulara göre Türkiye'nin Avrupa ülkelerine yaptığı ihracat ve ülkenin büyüme arasında çift yönlü bir nedensel ilişki vardır. Elde edilen bu sonuç, ekonomik ve siyasal anlamda istikrarlı ve yüksek gelirli pazarların ekonomik büyüme açısından önemini ortaya koymaktadır. Diğer taraftan Afrika ülkelerine yapılan ihracattan büyümeye doğru tek yönlü bir nedensel ilişki tespit edilmiştir. Asya ve Ortadoğu ülkeleri örneğinde ise Türkiye'nin ekonomik büyümesinden ihracata doğru tek yönlü nedensellik söz konusudur.

Asya ve Ortadoğu ülkeleri için elde edilen bu sonuç, büyümeye dayalı ihracat görüşünü destekler niteliktedir. Son olarak Kuzey, Orta ve Güney Amerika'ya yapılan ihracat ile Türkiye'nin ekonomik büyümesi arasında anlamlı ilişkiler elde edilememiştir. Kuzey Amerika'nın Avrupa gibi ekonomik ve sosyal olarak istikrarlı olmasına rağmen beklenen büyüme etkisinin bulunamaması ekonomik ve siyasal istikrarsızlıkların yaygın olduğu Orta ve Güney Amerika ülkelerinin de bu grupta yer alıyor olmasından kaynaklanmaktadır. Ayrıca çekim kanunu gereği coğrafi olarak uzak olan bu ülkelere Türkiye'nin ihracat yapabilmesi aşırı taşıma maliyetleri nedeniyle sınırlı kalmıştır. 2019 yılında Amerika kıtasına yapılan ihracatın payı Asya ve Afrika kıtalarının altında yer alarak %6.5 olarak gerçekleşmiştir.

Sonuç olarak, Türkiye'nin ihracatta Avrupa ülkeleri yoğunluklu bir yapıdan Asya, Afrika ve Ortadoğu ülkelerini de kapsayacak şekilde çeşitlenmiş bir yapıya dönüşmesi ülkenin ekonomik büyümesi ve ihracat performansı açısından önem arz etmektedir. Bununla birlikte ihracat pazarlarında çeşitlenmeye gidilirken, yeni pazar ülkelerinin Avrupa ülkelerinde olduğu gibi ekonomik ve siyasal olarak istikrarlı olmaları önem taşımaktadır. Özellikle Asya kıtasında Çin, Hindistan, Güney Kore ve benzeri ülkelerde yaşanan ekonomik gelişmeler, Türkiye'nin ihracat performansı için Asya ülkelerinin önemini giderek artırmaktadır. Ayrıca son yıllarda Ortadoğu ülkelerinde yaşanan savaş, ekonomik ve siyasal istikrarsızlıklar, Türkiye'nin bu ülkelere yaptığı ihracatta olumsuz etkilere neden olmaktadır. Örneğin 2013 yılında yaklaşık 12 Milyar Dolara çıkan Irak'a yapılan ihracat, bu ülkedeki iç karışıklık nedeniyle 2018 yılında 8.3 Milyar Dolara gerilemiştir. Benzer şekilde 2013 yılından sonra Türkiye'nin Suriye, Mısır ve Libya gibi Ortadoğu ülkelerine yaptığı ihracatta da önemli azalmalar yaşanmıştır. Dolayısıyla Türkiye'nin ihracat pazarlarını yüksek gelirli ve ekonomik ve siyasal olarak istikrarlı ülkelere doğru çeşitlendirmesi önem arz etmektedir.

Ayrıca Türkiye'nin ihracat yaptığı ürünlerde de katma değeri yüksek ileri teknolojik ürünlere doğru bir dönüşümü gerçekleştirmesi gerekir. Türkiye'nin ihracatının büyük bir kısmı, imalat sanayi ürünlerine dayanmaktadır. Ancak imalat sanayi ürünlerinde ilaç, iletişim araçları gibi ileri teknoloji ürün ihracatının payı sadece %3-%4 civarındadır. Talebin gelir ve fiyat esnekliğinin çok yüksek olduğu bu ürünlerde Türkiye'nin karşılaştırmalı üstünlük elde edebilmesi için eğitim, sanayi ve teşvik politikaları gözden geçirerek, üretim kaynakları bu sektörlere öncelik verecek şekilde dağıtılmalıdır. Ayrıca ileri teknoloji ürünlerinin üretimi ve ihracatı için Araştırma-Geliştirme (AR-GE)'ye gereken önem ve önceliğin verilmesi gerekmektedir. Son olarak Türkiye ekonomisinin büyümesi ve ihracatında ithalata olan bağımlılığı bilinen bir gerçektir. Bu bağımlılığın azaltılması için başta yurtiçi enerji üretimi ve çeşitliliğinin sağlanması yanında diğer ithal girdilerin yurtiçinde üretimini sağlayacak politikalara da ihtiyaç duyulmaktadır.

Kaynakça

- Abosedra, S., Tang, C.F. (2018). Are Exports a Reliable Source of Economic Growth in MENA Countries? New Evidence from the Rolling Granger Causality Method. *Empirical Economics*, 56 (3), 831-841.
- Aditya, A., Acharyya, R. (2013). Export Diversification, Composition, and Economic Growth: Evidence from Cross-Country Analysis. *The Journal of International Trade & Economic Development*, 22(7), 959-992.
- Ajmi, A. N., Aye, G. C., Balcılar, M., & Gupta, R. (2015). Causality between Exports and Economic Growth in South Africa: Evidence From Linear and Nonlinear Tests. *The Journal of Developing Areas*, 49(2), 163-181.
- Bülbül, S. E., Demiral, A. (2016). Türkiye Ekonomisinde Ekonomik Büyüme, İhracat ve Eximbank Kredileri Arasındaki Nedensellik İlişkisi: 2002-2015. *Öneri Dergisi*, 12(46), 21-40.
- Feder, G. (1982). On Exports and Economic Growth. *Journal of Development Economics*, 12(1-2), 59-73.
- Ferreira, G. F., & Harrison, R. W. (2012). From Coffee Beans to Microchips: Export Diversification and Economic Growth in Costa Rica. *Journal of Agricultural and Applied Economics*, 44(04), 517-531.
- Furuoka, F. (2018). Exports and Economic Growth in Sub-Saharan Africa: New Insights from Innovative Econometric Methods. *The Journal of International Trade & Economic Development*, 27(7), 830-855.
- Gerni, C., Değer, M. K., Emsen, Ö. S., & Gencer, A. H. (2013). Relationship between Import-Led Exports and Economic Growth: The Experience of Turkey (1980-2008). *Social Sciences Research Journal*, 2(2), 15-36.
- Goh, S. K., Sam, C. Y., & McNown, R. (2017). Re-examining Foreign Direct Investment, Exports, and Economic Growth in Asian Economies Using a Bootstrap ARDL Test for Cointegration. *Journal of Asian Economics*, 51, 12-22.
- Karagöz, M., Şen, A. (2005). Exports and Economic Growth of Turkey: Co-integration and Error-Correction Analysis. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 4(13), 1-15.
- Khan, M., Salam, A. & Batool, A. (2015). Nexus between Agriculture Raw Material Exports, Trade Openness and Economic Growth of Pakistan. *Journal of Agricultural Research*, 53(4), 581-589.
- Misztal, P. (2011). Export Diversification and Economic Growth in European Union Member States. *Acta Oeconomica*, 10(2), 55-64.
- Mosikari, T. J., Charlotte Senosi, M., & Eita, J. H. (2016). Manufactured Exports and Economic Growth in SADC Region: A Panel Cointegration Approach. *Acta Universitatis Danubius. Oeconomica*, 12(5), 266-278.
- Toda, H. Y., Yamamoto, T. (1995). Statistical Inference in Vector Autoregressions with Possibly Integrated Processes. *Journal of Econometrics*, 66(1), 225-250.
- Tsen, W. H. (2010). Exports, Domestic Demand, and Economic Growth in China: Granger Causality Analysis. *Review of Development Economics*, 14(3), 625-639.
- Tuncer, İ. (2002). Türkiye’de İhracat İthalat ve Büyüme: Toda Yamamoto Yöntemiyle Granger Nedensellik Analizleri (1980-2000). *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 9(9), 89-107.
- Vianna, A. C. (2016). The Impact of Exports to China on Latin American Growth. *Journal of Asian Economics*, 47, 58-66.

Vogiatzoglou, K., Nguyen, P. N. T. (2016). Economic Openness and Economic Growth: A Cointegration Analysis for ASEAN-5 Countries. *The European Journal of Applied Economics*, 13(2), 10-20.

Gelişmekte Olan Ülkelerde Dış Borçlanmanın İktisadi Kalkınmaya Etkisi¹

The Effect of External Debt on Economic Development in Developing Countries

Cemil SAĞLAM²

Neda HASHEMİ³

Başvuru Tarihi: 24.03.2020

Kabul Tarihi: 04.05.2020

Özet

Gelişmekte olan ülkelerin iktisadi kalkınmalarını sağlayacak yatırımları gerçekleştirebilmeleri için yeterli tasarrufa ihtiyaç duymaktadırlar. Bu ülkelerde iç tasarrufların yetersiz olması sebebiyle kalkınmanın finansmanı için dış borçlanma yoluna gidilmektedir. Bu çalışmada, dış borçlanmanın iktisadi kalkınmaya etkisi, 29 gelişmekte olan ülkeyi kapsayacak şekilde, 1995-2017 dönemi için “Panel Veri Analizi” ile ampirik test edilmiştir. Analiz için insani gelişme endeksi ile logaritmik toplam dış borç stoku ve insani gelişme endeksi ile dış borç stokları (mal, hizmet ve ana gelir ihracatının yüzdesi) verileri Panel Birim Kök Testi, Eşbütünleşme Testi ve Granger Nedensellik Testi yöntemleri kullanılarak analiz edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: *Gelişmekte Olan Ülkeler, Dış Borçlanma, İktisadi Kalkınma, Granger Nedensellik Testi.*

JEL Sınıflandırması: *F34, H63, O11, O15.*

Abstract

Developing countries need enough savings to make investments that will provide their economic development. The process of external debt is applied for finans of development since internal savings in these countries are insufficient. In this study, the effect of external debt on economic development has been empirically tested with “Panel Data Analysis” covering 29 developing countries in 1995-2017 terms. For the analysis, human development index and logarithmic total external debt stocks, human development index and external debt stocks (percentage of exports of good, services and primary income) have been examined by using the methods of Panel Unit Root test, Cointegration Test and Granger Causality Test.

Keywords: *Developing Countries, External Debt, Economic Development, Granger Causality Test.*

JEL Classification: *F34, H63, O11, O15.*

¹ Bu çalışma, Avrasya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsünde yürütülen “Gelişmekte Olan Ülkelerde Dış Borçlanmanın İktisadi Kalkınmaya Etkisi” ismiyle tamamlanarak 24.05.2019 tarihinde savunulan yüksek lisans tezinden türetilmiştir.

² Bilim Uzmanı, cemil.saglam67@gmail.com, ORCID ID: 0000-0001-7370-3725

³ Dr. Öğr. Üyesi, Avrasya Üniversitesi, neda.hashemi@avrasya.edu.tr, ORCID ID: 0000-0002-8415-970X

Giriş

Küresel rekabet, gelişmekte olan ülkeler ile gelişmiş ülkeler arasındaki gelişmişlik farkının giderek açılmasına ve kaynakların dengesiz dağılmasına yol açmıştır.

Gelişmekte olan ülkeler, iktisadi kalkınmalarını gerçekleştirebilmek için milli gelirlerinin önemli bir kısmını yatırıma ayırmak zorundadırlar. Bu ülkeler milli gelirin düşük olması, iç tasarrufların yetersizliği, sanayileşme ve kalkınma hareketleri için yüksek oranda finansmana ihtiyaç duyulması nedeniyle dış borçlanma yoluna gitmektedirler.

Gelişmekte olan ülkeler tarafından dış borçlanma sürekli bir finansman kaynağı olarak benimsenmemelidir. Kalkınmanın sürdürülebilmesi için iç tasarrufların artması gerekmektedir. Dış borçların kendi kendini finanse edebilmesi için dış kaynaklardan elde edilen finansmanın, ülkenin döviz gelirlerini artıracak yatırımlarda kullanılması gerekmektedir. Aksi takdirde vadesi dolan borcun ödemesi geldiğinde dış borcun ödenememesi durumuyla karşılaşılmaktadır. Böyle bir durumda ilk borcun ödemesinin daha yüksek faizle alınan yeni borçla kapatılması ülkeleri borç sarmalına sürüklemektedir.

Bu çalışmanın amacı, gelişmekte olan ülkelere dış borçlanmanın iktisadi kalkınmaya etkisini araştırmaktır. Bu bağlamda çalışmanın birinci bölümünde, dış borçlanmanın tanımı, gelişmekte olan ülkelerin dış borç yükü, dış borçlanmanın nedenleri ve dış borçlanmanın iktisadi kalkınmaya etkisine değinilmiştir. İkinci bölümde, iktisadi kalkınmanın tanımı, ölçülmesi açıklanmıştır.

Üçüncü bölümde ise, gelişmekte olan ülkelere dış borçlanmanın iktisadi kalkınmaya etkisi ampirik olarak analiz edilmiştir. İlk olarak, literatür taraması yapılmış ve ekonometrik model belirlenmiştir. Çalışmada, dış borçlanmanın iktisadi kalkınmaya etkisi, 29 gelişmekte olan ülkeyi kapsayacak şekilde 1995-2017 dönemi için “Panel Veri Analizi” ile ampirik olarak test edilmiştir. Bu çerçevede, Birim Kök, Eşbütünlük ve Granger Nedensellik Testi uygulanmıştır.

1. Dış Borçlanma Kavramı

Hükümetler harcama programlarının finansmanını sağlamak için bağımsız parasal sistemlerde üç yöntem kullanabilmektedir. Bu yöntemler; emisyon, vergilendirme ve borçlanmadır. Egemenlik sınırlarının belirlendiği nokta dikkate alındığında, emisyon güçleri olmayan bağlı ekonomik yönetimlerin harcama programlarını finanse etmeleri için elinde sadece vergilendirme ve borçlanmadan oluşan iki yöntem vardır. Siyasi merciler çoğunlukla bir zorunluluk olarak ortaya çıkan vergilendirmenin yeterince yüksek olduğunu düşündüğü andan itibaren borçlanma yöntemi öne çıkmaktadır. Bilindiği gibi, borçlanma yöntemi iç ve dış borçlanma olarak kendi içinde ikiye ayrılmaktadır. Devletler tasarruf yetersizliği sebebiyle iç piyasadan borçlanma zorluğu çektiği durumlarda dış borçlanmaya başvurumaktadırlar (Esener, 2013: 23).

Dış borçlanma; yurtiçindeki kuruluş ve kişilerin, uluslararası finansal kurum, piyasa, banka veya devletler gibi borç veren kesimlerden dış kredi sağlanması olarak tanımlanabilir (Yıldız, 2018: 10).

Dış borç; ülkelerin iç tasarruflarının düşük olması durumunda başvurduğu ve iktisadi kalkınma açısından önemli olan bir finansal sermaye kaynaklarından birisidir (Çelik ve Direkçi, 2013: 113).

Dünya Bankası (World Bank), Uluslararası Ödemeler Bankası (BIS), Uluslararası Para Fonu (IMF) ve Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Örgütü (OECD) gibi kuruluşların 1984 yılında oluşturdukları Dış Borç İstatistikleri Çalışma Grubu'nun 1988 yılındaki çalışmasında yapmış oldukları dış borç tanımı şöyledir:

“Bir ülkenin belirli bir süre içerisindeki gayri safi yurtdışı borçları, o ülkede yerleşik olmayan kişilerden bir sözleşmeye dayanarak sağlanmış olan kısa, orta ve uzun vadeli yükümlülüklerin toplamıdır”.

2. Gelişmekte Olan Ülkelerin Dış Borç Yükü (1970-2017)

Dünya Bankası'na göre gelişmekte olan ülkelerin toplam dış borçları, 1970'li yıllarda 72,8 milyar dolar iken, 1980 yılında 609,4 milyar dolara çıkmıştır. 1990 yılı itibariyle GOÜ'lerin toplam borçları 1,458 milyar dolara, 1997 yılında 2.172 milyar dolara, 1998 yılında 2,536 milyar dolara, 1999 yılında 2,554 milyar dolara, 2005 yılında ise 2,800 milyar dolara yükselmiştir (Akdağ, 2007: 29).

1990-1997 döneminde gelişmekte olan ülkelere toplam dış borç stoku %50,4, kısa vadeli dış borç stoku %57,4, orta ve uzun vadeli dış borçlar içerisindeki resmi borçlar %37,8, özel (garantili) dış borçlar %18,7, özel (garantisiz) dış borçlar ise %400 oranında artmıştır (Özbek, 2007: 18).

Gelişmekte olan ülkeler ve geçiş ekonomisi ülkelerinin toplam borç stoku tahmini olarak 2017 yılında 7,64 trilyon dolara ulaşmıştır. 2008-2017 yılları arasında yıllık ortalama % 8,5 artmıştır. Bu ise, gelişmekte olan ülkelerin 2007 yılında yaklaşık % 7'den, on yıldan sonra yaklaşık % 26 'ya yükselen toplam küresel borç stokundaki payını yansıtır. Toplam dış borç / GSYİH rasyosu 2008 yılında % 21,2'den 2017 yılında % 25,7'ye yükselmiştir. 2017 yılında uzun dönemli borç 2008 yılı ile karşılaştırıldığında % 3'lük azalışla toplam borcun % 74'ü olmuş, buna karşılık kısa dönemli borcun toplam dış borç içindeki payı 2008 yılında % 22 iken 2017 yılında % 24'e yükselmiştir (UN,2018:7).

Borç servisi / ihracat rasyosu 2008-2017 yılları arasında en düşük olduğu 2011 yılında % 8,7 iken, bu rasyonun % 15,4'e yükselmesi ile 2016 yılı en kötü yıl olmuştur. 2017 yılında bu rasyonun % 13,6'ya düşmesi büyük oranda 2016 yılının ikinci yarısı ve 2017 yılındaki emtia fiyatlarının toparlanmasıyla olmuştur (UN, a.g.m:7).

Gelişmiş ülkelerin uluslararası rezervleri 2008 yılında 4,3 trilyon dolardan 2017 yılında yaklaşık 6,5 trilyon dolara ulaşmıştır. Ancak hızla yükselen kısa dönem borç stoku, bu dönemde % 10 oranında artmış, uluslararası rezervlerin kısa vadeli borçlara oranının 2008 yılında % 530'dan 2017 yılında % 340 düşmesine neden olmuştur (UN, a.g.m:7). Küresel borç stoku 2007 yılı sonunda 168 trilyon dolardan 2018 yılının ilk çeyreğinin sonunda 247 trilyon dolara yükselmiştir.

UNCTAD tahminine göre; 2017 yılına kadar küresel borcun GSYİH'ya oranı 2008 yılından yaklaşık üçte bir oranında yüksektir. Eğer finansal şirketlerin borcu dahil edilmez ise, küresel borç stokları buna rağmen aynı dönemde 113,5 trilyon dolardan 175 trilyon dolara yükselmiştir. Aynı zamanda borç yükü balonu ve potansiyel borç krizlerini harekete geçiren ekonomik dinamikler değişmiştir (UN, a.g.m :4).

3. Dış Borçlanmanın Nedenleri

Gelişmekte olan ülkelerde, sermaye birikiminde istenilen seviyelere ulaşamaması sebebiyle dış kaynaklara başvurmadan kalkınmanın gerçekleştirilmesi mümkün olmamaktadır. Bundan dolayı, dış borçlanma yatırım projelerinin gerçekleştirilmesi için büyük önem taşımaktadır (Esener, 2013: 27).

1973-74, 1979-81 ve 2005-2008 dönemlerinde petrol fiyatlarının hızla yükselmesiyle, petrol ithal eden ülkelerin, ithalatın finansmanı için dış borçlanmaya duydukları ihtiyaç artmıştır (Seyidoğlu, 2009:556). Dış borç sorunlarının ortaya çıkmasında etkili olan diğer nedenler şu şekilde sıralanabilir:

- İç sermaye piyasasının gelişmemesi,
- Büyük ölçekli yatırımların finanse edilmesi,
- Hammadde, ara ve yatırım malları ile teknik bilgi ithal edilmesi,
- Ödemeler dengesi açıkları ve kronikleşen bütçe açıklarının giderilmesi,
- Artan savunma harcamalarının finansmanın sağlanması,
- Fiyat istikrarının korunması,
- Vadesi dolmuş dış borçların geri ödenmesi,
- Olağanüstü harcamaların (doğal afetler, kriz, savaş vb.) finansmanı (Esener, 2013: 27-28).

Jan Tinbergen'e göre borçlanmada ekonomik nedenler ağırlıktadır (Evgin, 1996: 15-16). Bunlar şöyle sıralanmaktadır:

- Milli geliri artırmak,
- İstihdamı artırmak,
- Gelir dağılımını yeniden düzenlemek,
- Dengeli bölgesel gelişmeyi sağlamaktır.

Gelişmiş ülkelerin gelişmekte olan ülkelere borç vermelerinin sebepleri de aşağıdaki gibidir (Batır, 2000: 83):

- Siyasi nedenler,
- Askeri nedenler,
- Ekonomik nedenler,
- İnsani nedenlerdir.

Küresel rekabet, gelişmekte olan ülkeler ile gelişmiş ülkeler arasındaki farkın giderek genişlemesine, kaynakların dengesiz dağılmasına yol açmıştır. Ayrıca kalkınma sürecinin hızlandırılması için bir dış destek gerekmektedir (Batır, 2000: 74).

Yurtiçi tasarruf oranlarının yetersiz olması nedeniyle gelişmekte olan ülkelerin, sanayileşme ve kalkınma hareketleri için yüksek oranda finansmana ihtiyaç duyması nedeniyle ülkeler dış borçlanma yöntemine başvurmaktadırlar. Dış borçlanma yöntemine başvuran ülkeler; uzun vadeli ve üretime yönelik getirisi yüksek yatırım projelerini gerçekleştirerek iktisadi kalkınmalarını sağlamaya çalışmaktadırlar.

Gelişmekte olan ülkeler, iktisadi kalkınmalarını gerçekleştirebilmek için milli gelirlerinin büyük bir kısmını yatırıma ayırmak zorundadırlar (Kozalı, 2007: 8). Bu ülkelerde; milli gelirin az olması, tasarrufların istenilen seviyede olmamasına ve böylece kalkınma için gerekli görülen yatırımların yapılamamasına neden olmaktadır. Bu durumda ülkeler; kalkınma için gerekli finansmanı sağlamak amacıyla dış kaynaklara başvururlar ve iç tasarrufların yetersiz olması sebebiyle dış borçlanmaya yönelmektedirler. Ancak kalkınmakta olan ülkeler açısından dış borçlanma sürekli bir finansman kaynağı olarak benimsenmemelidir. Kalkınmanın sürdürülebilmesi için iç tasarrufların artması gerekmektedir. Dış borçların kendi kendini finanse edebilmesi için dış kaynaklardan elde edilen finansmanın ancak ülkenin döviz gelirlerini artıracak ve sermaye birikimini yükseltecek yatırımlara kanalize edilmesiyle mümkündür. Aksi takdirde, borcun vadesi dolduğunda dış borcun ödenememesi ve refinansman durumu ortaya çıkabilir. Bu sebepten ötürü, ülkelerin bir dış borç batağına düşmemeleri için sağlanan kaynakların verimli ve üretken yatırımlara aktarılması gerekmektedir (Bayata, 2008: 15).

Ülkeleri dış borçlanmaya yönelten nedenlerden bir diğeri ise, ülkenin döviz eksikliği çekmesidir. Az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin kalkınmalarını gerçekleştirecek olan yatırımların yapılabilmesi için gerekli olan ara ve yatırım malı, teknoloji ve teknik bilginin tedarik edilmesi gerekmektedir. Gelişmekte olan ülkelerde, kalkınmanın gerçekleştirilebilmesi için stratejik öneme sahip olan bu malların ithal edilmesi için yeterli miktarda dövizinin bulunması gerekmektedir. Eğer yeterli dövize sahip değil ise ülkeler dış borçlanmaya gitmektedir (Batır, 2000: 80; Çelik ve Direkçi, 2013: 114).

Gelişmekte olan ülkelerin ihracatı ithalatından daha az yani döviz gelirleri döviz giderlerinden az olan ülkelerdir. Bu ülkelerde ihracat oranlarının ithalat oranlarından daha düşük olması, dış ticaret dengesini ithalat lehine bozarak dış ticaret açıklarına neden olmakta ve ayrıca bu durum kalkınmanın finansmanına engel oluşturmaktadır (Aysu, 2011: 26). Bundan dolayı dış ticaret dengesinin ihracat yönünde gelişmesi önem arz etmektedir.

Cari işlemler bilançosu sürekli açık veren gelişmekte olan ülkelerde dövize olan ihtiyaç devamlı olarak artmaktadır. Bu şekilde ortaya çıkan döviz ihtiyacının karşılanabilmesi için ihracatın artırılması ve yeni döviz kaynakları bulunması ile giderilebilir. Dış borçlanma bu ihtiyacı karşılayabilecek geçici bir çözümdür.

Dış dengesizlik yaratan diğer nedenler; enflasyon ve enflasyona bağlı olarak ulusal paranın aşırı değerlenmesi, kalkınma hızı, ekonomik verimlilikteki değişimler, kritik ham maddeler yönünden dışa bağımlılık, halkın tercihlerindeki kaymalar, iktisadi dalgalanma, geçici faktörler (beklenmedik şekilde ortaya çıkan olay, durum), kısa vadeli yabancı sermaye giriş ve çıkışlarıdır (Seyidoğlu, 2009: 331-332).

Ülkeler dış açıkları; resmi döviz rezervlerini kullanarak veya dış borçlanmaya giderek finanse edebilirler. Bir diğer yöntem; dış ticaret veya kambiyo politikası araçları (gümrük vergisi, kotalar, yasaklamalar ve kambiyo denetimi) ile dış açıkları gidermektir. En güvenilir olan ve aynı zamanda en zor olan yöntem ise açıkların tedavi edilmesi ya da düzeltilmesi ile dış ödeme açıklarının giderilmesidir (Seyidoğlu, 2009: 333).

4. Dış Borçlanmanın İktisadi Kalkınmaya Etkisi

İktisadi kalkınma Peter Oakley ve Chris Garforth tarafından; ekonomik etkinliğin artması ve maddi refahın yükselmesine ek olarak siyasal, sosyal ve kültürel yapıda bir değişme meydana gelerek ülkelerin gelişmişlik seviyelerinin artması olarak tanımlanmaktadır (Tunalı ve Yılmaz, 2016: 301).

İktisadi kalkınma ve büyüme kavramları çoğu zaman birbirinin yerine kullanılabilir. Ancak bu iki kavramın birbirinden farkını ortaya koymak gerekir. İktisadi büyüme, bir yıl içinde üretim hacmindeki ve kişi başına gelirdeki artış demektir. İktisadi kalkınma ise ülkedeki toplumun sosyo-ekonomik yapısındaki değişme, kişi başına düşen üretim hacmindeki artıştır (Aktuğ, 2010: 9).

İktisadi kalkınma matematiksel olarak açıklanamayan pek çok terimi içermektedir. İktisadi büyüme ise sayısal gelişmelerle ilgilidir. Bir ülkede iktisadi kalkınmanın gerçekleşebilmesi için ekonominin büyümesi, üretim hacminde artış olması, kişi başına GSYH'nın artması gerekmektedir (Alataş, 2014: 6).

Dış borçların iktisadi kalkınmanın bir aracı olarak kullanılabilmesi için, kalkınmayı destekleyecek uygulamalara yer verilmelidir. İktisadi kalkınmanın sağlanması sadece alınan borçların

kalkınmaya yönelik uygulamalara yönlendirilmesi yeterli olmayacaktır. Ayrıca borçlanmayla hedeflenen amaca ulaşmak için etkin bir borç yönetimi zorunludur.

Dış borçlanma ile zorunlu yatırımların gerçekleşme şansı artmakta, yatırımların hayata geçmesiyle çoğaltan ve hızlandıran etkileri harekete geçerek konjoktürel bir yükseliş sağlanmakta, dış borçlanmayla kalkınmanın hızı artabilmekte, üretim çeşitlenmesine katkı vermekte ve ödemeler dengesine olumlu etkileri olmaktadır.

Bahsedilen olumlu yönlerine karşılık, dış borçlar, dışa bağımlılığı ve israfı artırır (Akdoğan, 1993'ten aktaran: Şeker, 2006: 87).

5. İktisadi Kalkınmanın Ölçülmesi

5.1. GSMH ve Kişi Başına GSMH ile Ölçülmesi

Gayri Safi Milli Hasıla (GSMH), bir ekonomideki yerleşik üreticilerin belirli bir dönemde (genellikle bir yıl içinde) toplam faaliyetleri sonucunda ürettikleri tüm mal ve hizmetlerin üretim değeri toplamından üretimde kullanılan girdilerin toplamının çıkarılması ile bulunmaktadır (Eğilmez ve Kumcu, 2011:107). GSMH'da esas olan ülke vatandaşlığıdır ve bu sebepten dolayı GSYİH'dan ayrılmaktadır. Çünkü GSYH, o ülkenin sınırları içinde faaliyette bulunan yabancı ülke vatandaşlarının da yarattığı nihai mal ve hizmetleri de içermektedir (Alataş, 2014:7). Bir diğer deyişle, bir ülkenin yurtdışında çalışan vatandaşlarının ülkelerine gönderdikleri gelirlerinin GSYH'ya eklenmesi ve bundan sonra ülkedeki çalışan yabancı vatandaşların yurtdışına (yani kendi ülkelerine) gönderdikleri faktör gelirlerinin çıkarılması sonucu GSMH elde edilmektedir. Bir ülkede kişi başına GSMH ise, ülkenin GSMH'sının ülke nüfusuna bölünmesi ile bulunur.

Ülkelerarası gelişmişlik farkını ortaya koymak amacıyla kişi başına GSMH değeri kullanılarak bazı sınıflandırmalar yapılmaktadır. Dünya Bankası tarafından her yıl 1 Temmuz'da kişi başına GSMH'ya göre ülke sınıflandırması yapılmaktadır. 1 Temmuz 2018 tarihinde Dünya Bankası tarafından yapılan sınıflandırma şu şekildedir: (World Bank, 2019).

- Düşük Gelirli Ülkeler: Kişi başına 995 dolar ve daha az,
- Düşük Orta Gelirli Ülkeler: Kişi başına 996 dolar ile 3,895 dolar arası,
- Yüksek-Orta Gelirli Ülkeler: Kişi başına 3, 896 dolar ile 12,055 dolar arası,
- Yüksek Gelirli Ülkeler: Kişi başına 12,055 dolar ve daha yüksek GSMH'ya sahip ülkeler olarak sınıflandırılmaktadır.

5.2. Satınalma Gücü Paritesi ile Ölçülmesi

Bir ülkenin GSMH değeri ülkenin ulusal para birimi ile hesaplanmaktadır. GSMH değeri uluslararası karşılaştırmalarda kullanılırken ulusal para birimi ile hesaplanan GSMH, ABD dolarına çevirilmektedir. Ancak farklı gelişmişlik düzeylerine sahip iki ülke arasındaki reel döviz kuruna göre hesaplanan bu değerler, bu iki ülke arasındaki satın alma gücünün ölçülmesinde yeterli olmamaktadır. Bu sebepten dolayı; satınalma gücü paritesine (SAGP) göre ülkeler arasındaki fiyat düzeyi farklarını

ortadan kaldırmaya yarayan bir dönüşüm oranı bulunmaktadır (Tarı, 2018:135). Bu oran hesaplanırken hem dış ticarete konu olan hem de dış ticarete konu olmayan mal ve hizmetler dikkate alınmaktadır. Bu yaklaşıma göre hesaplanan GSMH ve kişi başına GSMH değerleri ülkeler arasındaki fiyat düzeyi farklarını giderdiği için daha güvenilir sonuçlar elde edilmektedir (Alataş, 2014: 9).

5.3. Yaşamın Fiziki Niteliği Endeksi (PQLI) ile Ölçülmesi

Bu endeks Denizaşırı Kalkınma Konseyi tarafından ortaya atılan bir ölçüdür (Cereseto ve Waitzkin, 1986: 662). Bu endeks 1979 yılında David Morris tarafından geliştirilmiştir. Yaşamın fiziki niteliği endeksi, bir ülkede yaşam kalitesini, hepsi eşit ağırlıktaki üç göstergenin (temel okur-yazarlık, bebek ölüm oranı ve yaşam süresi beklentisi) ortalaması alınarak ölçülen 0 ile 100 arasında bir ölçektir (Alkire ve Sarwar, 2009: 665). Bu endeks Denizaşırı Kalkınma Konseyi tarafından şu şekilde hesaplanmaktadır (Cereseto ve Waitzkin, 1986: 665).

$$PQLI = \frac{(im + e + l)}{3}$$

$$im = \frac{(229 - [\text{bebek ölüm oranı}])}{2.22}$$

$$e = \frac{([\text{doğumda beklenen yaşam süresi}] - 38)}{0.39}$$

l= Okuma yazma oranı

5.4. İnsani Kalkınma Endeksi (HDI) ile Ölçülmesi

1990 yılından bu yana Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı tarafından insani kalkınma endeksini içeren İnsani Kalkınma Raporu yıllık olarak yayınlanmaktadır (White, 2008: 4).

Ülkeleri sıralamak için kullanılan insani kalkınma endeksi; gelir, sağlık ve eğitim gibi üç alanın ağırlıklı kombinasyonu alınarak yaşam kalitesini ölçmektedir (Alkire ve Sarwar, 2009: 6).

2018 yılında Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı tarafından yayınlanan İnsani Kalkınma Raporunda ülkeleri dört grupta sınıflandırmaktadır. İnsani kalkınma endeksi; 0.550 ve daha az ise düşük insani kalkınma, 0.550-0.699 arasında ise orta insani kalkınma, 0.700-0.799 arasında ise yüksek insani kalkınma ve 0.800 ve daha fazla ise çok yüksek insani kalkınma olarak sınıflandırılmaktadır (UNDP, 2018: 17).

Farklı birimlerde ifade edilen göstergeleri endekslere dönüştürmek için 0 ile 1 arasında minimum ve maksimum değerler belirlenmektedir. Hesaplanan değerler 1'e yaklaşması iktisadi kalkınmadaki olumlu gelişmeyi ortaya koymaktadır (UNDP; 2018: 2).

$$\text{İnsani Kalkınma Endeksi} = \sqrt[3]{\text{Sağlık} \times \text{Eğitim} \times \text{Gelir}}$$

Tablo 1. Mısır Örneği

Gösterge	Değer
Doğumda Beklenen Yaşam Süresi	71.7
Beklenen Eğitim Süresi	13.1
Ortalama Eğitim Süresi	7.2
Kişi Başına GSMH (2011 PPP \$)	10.355

$$\text{Sağlık Endeksi} = \frac{71.661 - 20}{85 - 20} = 0.7948$$

$$\text{Beklenen Eğitim Süresi Endeksi} = \frac{13.0898 - 0}{18 - 0} = 0.7272$$

$$\text{Ortalama Eğitim Süresi Endeksi} = \frac{7.218 - 0}{15 - 0} = 0.4812$$

$$\text{Eğitim Endeksi} = \frac{0.4812 + 0.7272}{2} = 0.6042$$

$$\text{Gelir Endeksi} = \frac{\ln(10.355) - \ln(100)}{\ln(75.000) - \ln(100)} = 0.7009$$

$$\text{İnsani Kalkınma Endeksi} = \sqrt[3]{0.7948 \times 0.6042 \times 0.7009} = 0.696$$

6. Literatür

Bu konu ile ilgili literatür özeti, bir tablo halinde aşağıda sunulmuştur.

Tablo 2. Dış Borçlanma ile İktisadi Kalkınma İlişkisine Yönelik Bazı Çalışmalar

Yazar (Yıl)	Ülke(ler) ve Dönem	Model	Değişkenler	Bulgular
Fan ve Rao (2003)	44 GOÜ/ 1980- 2002	GMM	Kamu Harcamaları (Savunma, Eğitim, Sosyal Güvenlik ve Refah, Tarım), Toplam GSYH, Toplam Nüfus, Tarım GSYH'sı, Tarım Nüfusu Okuryazarlık Oranı.	Kamu harcamalarının çeşitli tiplerinin ekonomik büyüme ve kalkınma üzerinde farklı etkileri olduğu sonucunu elde etmiştir.

Lora ve Olivera (2007)	50 GOÜ 1985-2003	OLS, Arellano Bond Testi.	Sosyal Harcamaların, Eğitim Harcamaları Ve Sağlık Harcamalarının GSYH'da payı, Kamu Borcunun GSYH'daki payı (iç ve dış borç), Resmi Borç, IMF Borcu, Çok Taraflı Borç, İkili Borcun GSYH'daki Payı, Mali Bilanço, Borç Servisi, Ana Bilanço, Birincil Harcamaların GSYH'daki Payı, Toplam Gelirin GSYH'daki Payı, GSYH.	Daha yüksek bir borç stokunun genel kamu harcamaları ve sosyal harcamaları azalttığı sonucunu elde etmiştir. Borç arttıkça hem eğitim hem de sağlık harcamaları olumsuz yönde etkilenir.
Chaudhry, Malik ve Ramzan (2009)	Pakistan / 1973-2006	ADF Testi	Reel Tasarruflar, Faiz Oranı (Banka Mevduatı ve Banka Avansı), GSYH, Dış Borç, Reel Yatırım, Reel GSYH Büyüme Oranı	Dış borçlanmanın yatırım üzerinde negatif etkisi olmuştur. Yabancı fonlar zayıf yönetim nedeniyle etkin bir şekilde tahsis edilmediğinden ekonomik kalkınmayı etkiler.
Wu, Tang ve Lin (2010)	182 Ülke / 1950-2004	Granger Nedensellik Testi	-	Çalışmada, yüksek gelirli ülkelerin Wagner'in yasalarını ve devlet harcamalarının kamu refahını ve ekonomik kalkınmayı artırmaya yardımcı olduğu hipotezini takip ettiği sonucuna varılmıştır. Ancak, düşük gelirli ülkeler için devlet harcamalarının yolsuzluk ve az gelişmiş kurumlar nedeniyle ekonomik kalkınma üzerinde çok az etkisi olduğu doğru değildir.
Ayyoub, Chaudhry ve Yaqub (2012)	Pakistan 1989/90-2009/10	OLS, DW test istatistiği.	Toplam GSYH, Dış Borç ve Yükümlülüğünün GSYH'ya oranı, Enflasyon Oranı, Toplam İhracat / GSYH, Toplam Nüfus, Toplam Borç Servisi, İşsizlik Oranı, Toplam İç Borç, Okuryazarlık Oranı, Dış Açıklık, Ulusal Tasarrufların Artış Hızı, Yıllık Para Arzı Artış Oranı.	Dış borç yükümlülüklerinin kalkınma hızı üzerinde olumsuz etkisi vardır.
Akujuabi (2012)	Nijerya/ 1969-2009	ADF ve Phillip-Perron, OLS, Granger Nedensellik Testi	Dış Borç Bileşenleri ve GSYH.	Londra kulüp borçlarının olumsuz yönde olmasına karşın, bağımsız değişken olarak alınan GSYH'nın sadece geçmiş değerlerinin pozitif olarak anlamlı olduğu bulunmuştur.
Tandoğan ve Özyurt (2013)	Türkiye / 1981-2009	Toda ve Yamamoto Nedensellik Testi	Kişi Başına Düşen Reel GSYH, İnsani Kalkınma Endeksi, Sürdürülebilir İnsani Kalkınma Endeksi, Dış Borcun Sürdürülebilirliği, Yurtiçi Krediler, Banka Mevduatları, Özel Sektör Kredileri.	İnsani kalkınma endeksi ve dış borcun sürdürülebilirliği verilerini kullanmışlardır. Toda ve Yamamoto Nedensellik testi sonucunda bankacılık sektöründen hem büyümeye hem de ekonomik kalkınmaya doğru nedensellik ilişkisinin var olduğunu ortaya koymuşlardır.

Uma, Eboh ve Obidike (2013)	Nijerya/ 1970-2010	ADF, Johansen co-integration	Gerçek GSYH, Toplam İç Borç, Toplam Dış Borç, Toplam Dış Borç Faiz Oranı.	Toplam iç ve dış borçların gerçek GSYH ile ters ilişkili ancak önemsiz düzeyde olduğunu göstermektedir.
Sheikh ve Alam (2013)	Pakistan/ 1985-2010	OLS regresyon	Yoksulluk Endeksi, Kişi Başına Reel GSYH, Reel Ücret Oranı, İşsizlik Oranı, Dış Borç, Dış Borç Reel Borç Servisi.	Dış borç ve dış borç servisi yoksulluk üzerinde pozitif ve istatistiksel olarak anlamlı etkisi olduğunu ortaya koymuşlardır.
Shabir ve Yasin (2015)	7 G.O. Asya Ülkesi / 1980-2010	OLS ve GMM regresyon	Net Borç Servisi/GSYH, Devlet Gelirleri/GSYH, Kamu ve Kamu Garantili Dış Borç Stoku/GSYH, Borç Servisi/GSYH, Dış Yardım ve Transferleri/GSYH, Diğer Sosyopolitik faktör harcamaları.	Ödenmemiş dış borcun ve hizmet yükümlülüğünün, kamu harcamaları ve özellikle sosyal kesim harcamalarının olumsuz etkilendiği doğrulanmıştır.
Akram ve Hamid (2016)	Güney Asya Ülkeleri/ 1975-2010	Standart Panel Veri Yaklaşımı	Kişi Başına GYSH, Gini Katsayısı, Yatırım, Dış Borç, Dış Borç Reel Borç Servisi, Açıklık, Enflasyon, İç Borç, Kentleşme.	Kamu dış borcunun ve dış borç servisinin gelir eşitsizliğini gidermekte etkili olmadığını ortaya koymuştur.
Matthew ve Mordecai (2016)	Nijerya/ 1986-2014	ADF, Johansen co-integration, Error Correction Method (ECM), Granger Nedensellik Testi.	Dış Borç Stoku, İç Borç Stoku, Dış Borç Servisi Ödemeleri, Kişi Başına GSYH, İç borç servisi ödemeleri.	Johansen eş bütünleşme testi sonucuna göre, Nijerya’da dış borç stoku, iç borç stoku, dış borç servisi, iç borç servisi ve ekonomik kalkınma (kişi başına GSYH) arasında uzun süreli ilişki vardır. ECM sonuçlarına göre, Nijerya’da dış borç stoku ve dış borç servisi ile iktisadi kalkınma arasında negatif ilişki olduğunu, ancak iç borç stoku iktisadi kalkınma ile doğrudan ve anlamlı bir ilişki kurarken, iç borç servisi ödemesi anlamlı fakat iktisadi kalkınma ile ters orantılıdır.
Zaghdoudi ve Hakimi (2017)	25 GOÜ / 2000-2015	Panel cointegration, Granger Nedensellik Testi	Yoksulluk, Dış Borç, Kişi Başına Reel GSYH, Sermaye, Eğitim Düzeyleri, Altyapı, Sağlık Şartları, Dış Açıklık.	Uzun dönemde yoksulluk, dış borç, kişi başına GSYH, gayri safi yurtiçi ve sabit yatırım arasında pozitif ve anlamlı bir ilişki olduğuna dair güçlü kanıtlar bulunmuştur. Ayrıca yoksulluk, altyapı, sağlık durumu ve açıklık arasında negatif ve anlamlı ilişkinin varlığını göstermektedir.
Yıldız (2018)	102 GOÜ/ 2015	Yatay Kesit Analizi	Çok Boyutlu Yoksulluk Endeksi, İnsani Gelişim Endeksi, Çok Boyutlu Yoksulluktaki Nüfusun Oranı, Dış Borç Stokunun GSYH’ya Oranı, Net Resmi Kalkınma Yardımları.	Gelişmekte olan ülkelerde dış yardım kullanım oranının yoksulluğu azaltıcı ve insani gelişmişlik düzeyini de artırıcı etkisi vardır. Dış borçluluk düzeyinin ise yoksulluğu artırıcı ve insani gelişmişlik düzeyini azaltıcı etkisi olduğu test edilmiştir.

Zaghdoudi (2018)	95 GOÜ / 2002-2015	PSTR, Panel Veri.	Dış Borç Servisi, İnsani Gelişme Endeksi, Doğrudan Dış Yatırım, Dışa Açıklık, Nüfus Artış Hızı.	PSTR, tahmin sonuçları dış borçlanma ile İGE arasındaki ilişkinin doğrusal olmadığını ve optimum dış borç eşiğinin %41,7775'e eşit olduğunu ortaya koymuştur. Bu borç eşiğinin altında, dış borcun insani gelişme üzerinde olumlu etkisi vardır. Dış borç oranındaki % 1'lik bir artış, İGE'de %0,02 artışa yol açar. Ancak borç eşiğinin üzerinde, dış borç insani gelişmeye zarar verir. Dış borçlanma oranı % 1 artarken, İGE % 0,001 azalır.
Egungwu (2018)	Nijerya/ 1986-2015	OLS	İnsani Gelişme Endeksi, Dış Borç, Dış Borç Servisi, Kişi Başına Gelir, Döviz Oranı, Enflasyon Oranı, Dış Borç Stoku.	Hem dış borç stoku hem de dış borç servisinin insan sermayesinin gelişimi üzerinde anlamlı negatif etkileri olduğunu ortaya koymuştur.

Kaynak: Yazarlar tarafından oluşturulmuştur.

7. Ekonometrik Analiz

7.1. Amaç

Bu çalışmada amaçlanan, dış borçlanmanın iktisadi kalkınmaya etkisini 29⁴ gelişmekte olan ülke için analiz etmektir.

7.2. Veri

Bu tez çalışmasında, 1995-2017 dönemi yıllık verileri kullanılmıştır. Veriler, Dünya Bankası (WB) ve Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı (UNDP) internet sitelerinden alınmıştır. Kullanılan değişkenler, Dış Borç Stokları (mal, hizmet ve ana gelir ihracatının yüzdesi) TDBP, İnsani Gelişme Endeksi HDI ve logaritmik forma dönüştürülen Toplam Dış Borç Stokunu LTDB simgeleriyle gösterilmiştir. Testlerin yapılmasında Eviews 9 programı kullanılmıştır.

Bu çalışmada, ekonometrik yöntem olarak Panel Veri yaklaşımı kullanılmıştır. Bu çerçevede, ilk olarak Birim Kök Testi yapılarak değişkenlerin durağanlığı saptanmış, ikinci olarak Eşbütünleşme Testi yapılmış ve son olarak da Granger Nedensellik Testi ile değişkenler arasındaki ilişkinin nedenselliğinin yönü araştırılmıştır.

⁴ Arnavutluk, Azerbaycan, Belarus, Belize, Brezilya, Bulgaristan, Cezayir, Çin, Dominik Cumhuriyeti, Ermenistan, Ekvator, Fiji, Guatemala, Guyana, Güney Afrika, İran, Jamaika, Kazakistan, Kosta Rika, Maldivler, Meksika, Paraguay, Peru, Romanya, Rusya, Tayland, Türkiye, Ürdün.

7.2.1. Model

Granger (1969) değişkenler arasındaki nedenselliği açıklayan basit bir test geliştirmiştir. Granger'e göre Y'nin öngörüsü, X'in geçmiş değerlerinin kullanıldığı durumlarda X'in geçmiş değerlerinin kullanılmadığı duruma göre daha başarılı ise (diğer terimler değişmezken) X, Y'nin Granger nedenidir.

$$LTDBP_t = \alpha + \sum_{i=1}^m \delta_i LHDI_{t-i} + \sum_{j=1}^m \delta_j TDBP_{t-j} + u_{1t} \quad (1)$$

$$H_0: \sum_{i=1}^m \delta_i = 0$$

$$H_1: \sum_{i=1}^m \delta_i \neq 0 \quad \text{Red edilirse (LHDI} \rightarrow \text{LTDBP)}$$

$$LHDI_t = \beta + \sum_{i=1}^n \phi_i LTDBP_{t-i} + \sum_{j=1}^n \delta_j LHDI_{t-j} + u_{2t} \quad (2)$$

$$H_0: \sum_{i=1}^n \phi_i = 0$$

$$H_1: \sum_{i=1}^n \phi_i \neq 0 \quad \text{Red edilirse (LTDBP} \rightarrow \text{LHDI)}$$

Sadece (1) numaralı denklemdeki δ_i sıfırdan farklı ise LHDI'den LTDBP'ye doğru tek yönlü, (2) numaralı denklemdeki ϕ_i sıfırdan farklı ise LTDBP'den LHDI'ya doğru tek yönlü nedensellik vardır. Her iki katsayının sıfırdan farklı olmaması durumunda ise bu iki değişken arasında herhangi bir nedensellik ilişkisi olmadığını gösterir.

7.2.2. Panel Birim Kök Testi

Bu çalışmada değişkenlerin durağanlık düzeylerinin belirlenmesi için kullanılan birinci nesil panel birim kök testleri sonuçları aşağıda tablolarda gösterilmiştir:

Tablo 3. TDBP Değişkeninin Birim Kök Testi, Seviye (Sabitli ve Trendli) ve Birinci Farkı

TDBP								
	Seviye (Sabit ve Trendli)				Birinci Farkı			
Method	İstatistik	Olasılık	Kesitler	Gözlem	İstatistik	Olasılık	Kesitler	Gözlem
Birim Kök (ortak birim kök işlemlerini varsayar)								
Levin, Lin & Chu t*	0,050	0,520	29,000	619,000	-13,176	0,000	29,000	604,000
Breitung t-stat	1,190	0,883	29,000	590,000	-8,642	0,000	29,000	575,000
Birim Kök (bireysel birim kök işlemlerini varsayar)								
Im, Pesaran and Shin W-stat	0,822	0,795	29,000	619,000	-11,171	0,000	29,000	604,000
ADF - Fisher Chi-square	46,687	0,857	29,000	619,000	214,855	0,000	29,000	604,000
PP - Fisher Chi-square	45,826	0,877	29,000	638,000	235,380	0,000	29,000	609,000

Tablo 3'te yer alan sonuçlara göre TDBP değişkeninin yapılan Birim Kök Testi sonucunda değişkenin durağan olmadığı ve birinci farkı alındığında TDBP değişkeni durağan hale gelmiştir.

Tablo 4. İnsani Gelişme Endeksi (HDI) Değişkeninin Birim Kök Testi, Seviye (Sabitli ve Trendli) ve Birinci Farkı

HDI								
Method	Seviye (Sabit ve Trendli)				Birinci Farkı			
	İstatistik	Olasılık	Kesitler	Gözlem	İstatistik	Olasılık	Kesitler	Gözlem
Birim Kök (ortak birim kök işlemlerini varsayar)								
Levin, Lin & Chu t*	-0,323	0,373	29,000	620,000	-10,456	0,000	29,000	598,000
Breitung t-stat	1,902	0,971	29,000	591,000	-4,481	0,000	29,000	569,000
Birim Kök (bireysel birim kök işlemlerini varsayar)								
Im, Pesaran and Shin W-stat	1,798	0,964	29,000	620,000	-9,783	0,000	29,000	598,000
ADF - Fisher Chi-square	59,519	0,420	29,000	620,000	208,125	0,000	29,000	598,000
PP - Fisher Chi-square	61,637	0,347	29,000	638,000	287,578	0,000	29,000	609,000

Tablo 4'te yer alan sonuçlara göre HDI değişkeninin yapılan Birim Kök Testi sonucunda değişkenin durağan olmadığı, tablo 4'te görüldüğü gibi birinci farkı alındığında durağan hale gelmiştir.

Tablo 5. LTDB Değişkeninin Birim Kök Testi, Seviye (Sabitli ve Trendli) ve Birinci Farkı

LTDB								
Method	Seviye (Sabit ve Trendli)				Birinci Farkı			
	İstatistik	Olasılık	Kesitler	Gözlem	İstatistik	Olasılık	Kesitler	Gözlem
Birim Kök (ortak birim kök işlemlerini varsayar)								
Levin, Lin & Chu t*	0,425	0,665	29,000	622,000	-12,473	0,000	29,000	603,000
Breitung t-stat	0,407	0,658	29,000	593,000	-10,074	0,000	29,000	574,000
Birim Kök (bireysel birim kök işlemlerini varsayar)								
Im, Pesaran and Shin W-stat	1,531	0,937	29,000	622,000	-9,786	0,000	29,000	603,000
ADF - Fisher Chi-square	42,082	0,943	29,000	622,000	190,441	0,000	29,000	603,000
PP - Fisher Chi-square	26,054	1,000	29,000	638,000	206,269	0,000	29,000	609,000

Tablo 5'te yer alan sonuçlara göre LTDB değişkeninin yapılan Birim Kök Testi sonucunda LTDB değişkeninin durağan olmadığı yukarıdaki tabloda da görüldüğü üzere birinci farkı alındığında değişken durağan hale gelmiştir.

HDI, TDBP ve LTDB değişkenlerinin I(1) düzeyinde durağan hale gelip birim köklerinden kurtulduktan sonra eşbütünleşme analizine geçilmiştir.

7.2.3. Eşbütünleşme Testleri

Çalışmada, Panel Eşbütünleşme testleri olarak Pedroni Eşbütünleşme, Kao Eşbütünleşme ve Fisher Eşbütünleşme testleri kullanılmıştır.

Tablo 6. TDBP ve HDI Değişkenlerinin Eş Bütünleşme Test Sonuçları

Pedroni Eşbütünleşme Testi					
Alternatif Hipotez: Ortak AR (Grup içi)					
		İstatistik	Olasılık	İstatistik	Olasılık
Panel v-İstatistiği		-3,478	1,000	-3,324	1,000
Panel rho-İstatistiği		0,996	0,840	2,247	0,988
Panel PP-İstatistiği		-1,555	0,060	1,090	0,862
Panel ADF-İstatistiği		4,368	1,000	3,553	1,000
Alternatif Hipotez: Bireysel AR (Gruplar Arası)					
		İstatistik	Olasılık		
Grup rho-İstatistiği		3,532	1,000		
Grup PP-İstatistiği		2,466	0,993		
Grup ADF-İstatistiği		3,777	1,000		
Kao Eşbütünleşme Testi					
			T-İstatistiği	Olasılık	
ADF			4,656	0,000	
Residual variance			2,749		
HAC variance			1,752		
Fisher Eşbütünleşme Testi					
No. of CE(s)	İz Testi	Olasılık	En Büyük-Öz Testi	Olasılık	
Hiç Olmaması	107,800	0,000	126,800	0,000	
En Fazla 1	25,340	1,000	25,340	1,000	

Tablo 6'da verilen TDBP ve HDI değişkenlerinin eşbütünleşme testi sonuçlarına göre, Pedroni Eşbütünleşme Testi sonucunda bu iki değişken arasında ilişki yoktur. Kao Eşbütünleşme Testi sonucunda TDBP ve HDI arasında ilişki vardır. Fisher Eşbütünleşme Testi sonucuna göre ise bu iki değişken arasında en çok bir ilişki vardır.

Tablo 7. LTDB ve HDI Değişkenlerinin Eş Bütünleşme Test Sonuçları

Pedroni Eşbütünleşme Testi					
Alternatif Hipotez: Ortak AR (Grup İçi)					
		İstatistik	Olasılık	İstatistik	Olasılık
Panel v-İstatistiği		1,654	0,049	1,434	0,076

Panel rho-İstatistiği	-0,252	0,401	-0,235	0,407
Panel PP-İstatistiği	-0,930	0,176	-0,932	0,176
Panel ADF-İstatistiği	-1,479	0,070	-0,713	0,238
Alternatif Hipotez: Bireysel AR (Gruplar Arası)				
		İstatistik	Olasılık	
Group rho-İstatistiği	1,674	0,953		
Group PP-İstatistiği	0,126	0,550		
Group ADF-İstatistiği	-0,485	0,314		
Kao Eşbütünlük Testi				
			T-İstatistiği	Olasılık
ADF			-2,332	0,010
Residual variance			0,028	
HAC variance			0,041	
Fisher Eşbütünlük Testi				
No. of CE(s)	İz Testi	Olasılık	En Büyük-Öz Testi	Olasılık
Hiç Olmaması	87,530	0,007	108,200	0,000
En Fazla 1	20,430	1,000	20,430	1,000

Tablo 7’de verilen Eşbütünlük Testi sonuçlarına göre, Pedroni Eşbütünlük Testi sonucunda LTDB ve HDI değişkenleri arasında ilişki bulunamamıştır. Kao Eşbütünlük Testi sonucunda bu iki değişken arasında ilişki vardır. Fisher Eşbütünlük Testi sonucunda ise değişkenler arasında en çok bir ilişki bulunmuştur.

7.2.4.Granger Nedensellik Testi

Tablo 8. TDBP ve HDI Değişkenlerinin Nedensellik Testi Sonuçları

Granger Nedensellik Testi			
Hipotezler	Gözlem	F-İstatistiği	Olasılık
TDBP, HDI bir nedeni değildir	609,000	2,806	0,061
HDI, TDBP'nin nedeni değildir		0,997	0,370

Granger Nedensellik Testi sonucuna göre, hem toplam dış borçlardaki ihracatın payı insani gelişme endeksinin bir nedeni değildir ve hipotez red edilememektedir hem de insani gelişme endeksi toplam dış borçlardaki ihracatın payının bir nedeni değildir ve hipotez red edilememektedir. Dolayısıyla 609 gözlemlili bu analizde F-İstatistiği olasılık değeri 0,061 anlamlılık düzeyinden (<0,10) küçük olduğu için TDBP’den HDI’ya doğru tek yönlü bir nedensellik vardır. Ancak HDI’dan TDBP’na doğru nedensellik bulunmamaktadır.

Tablo 9. LTDB ve HDI Değişkenlerinin Nedensellik Testi Sonuçları

Granger Nedensellik Testi			
Hipotezler	Gözlem	F-İstatistiği	Olasılık
LTDB, HDI’nın bir nedeni değildir.	609,000	3,814	0,023
HDI, LTDB’nin bir nedeni değildir.		0,131	0,877

Granger Nedensellik Testi sonucuna göre, Hem logaritmik forma dönüştürülen toplam dış borç insani gelişme endeksinin bir nedeni değildir ve hipotez red edilememektedir hem de insani gelişme endeksi logaritmik forma dönüştürülen toplam dış borcun bir nedeni değildir ve hipotez red edilememektedir. Dolayısıyla 609 gözlemlili bu analizde F-İstatistiği 0,023 anlamlılık düzeyinden (<0.05) küçük olduğu için toplam dış borç stokundan insani gelişme endeksine doğru tek yönlü bir nedensellik vardır. Ancak insani gelişme endeksinden toplam dış borç stokuna doğru nedensellik ilişkisi bulunmamaktadır.

Sonuç

İkinci Dünya savaşından sonra gelişmekte olan ülkeler yoğun kalkınma çabalarına girmiştir. Fakat gelişmekte olan ülkelerin kalkınma sorunlarının başında iç tasarruf yetersizliği gelmektedir. Bu sorunun giderilmesi için ülkeler dış borçlanma yoluna başvurumaktadırlar.

Gelişmekte olan ülkeler, sermaye birikimini artırmak için yaptıkları dış borçlanmanın verimli alanlarda kullanılması, iç tasarruf açığının ve dış ödeme zorluklarının giderilmesi ve kalkınmanın sürekli olmasını sağlayacaktır.

Gelişmekte olan ülkelerin toplam borçları 1970’li yıllarda 72,8 milyar dolardan 2017 yılında 7,64 trilyon dolara ulaşmıştır. 2008-2017 döneminde gelişmekte olan ve geçiş ekonomisi ülkelerinin toplam borç stoku yıllık ortalama %8,5 artış göstermiştir. Gelişmekte olan ülkelerin küresel borç payı 2007 yılında %7 iken 2017 yılına gelindiğinde bu ülkelerin payı %26’ya çıkmıştır. Küresel borç stoku 2007 yılından 2018 yılının ilk çeyreğinin sonuna kadar geçen dönemde yaklaşık 80 trilyon dolar artış göstermiştir.

Bu çalışmanın amacı 29 gelişmekte olan ülkeyi kapsayan 1995-2017 dönemi verileri ile dış borçlanmanın iktisadi kalkınmaya etkisi analiz edilmiştir. Yapılan Eşbütünleşme testi sonucunda, Pedroni Eşbütünleşme Testi sonucuna göre hem TDBP ve HDI hem de LTDB ve HDI değişkenleri arasında ilişki bulunamamış ve H_1 : Değişkenler arasında eşbütünleşme vardır hipotezi reddedilmiştir. Kao Eşbütünleşme testine göre ise hem TDBP ve HDI hem de LTDB ve HDI değişkenleri arasında ilişki bulunduğu için H_0 : Değişkenler arasında eşbütünleşme yoktur hipotezi reddedilmektedir. Fisher Eşbütünleşme testi sonucuna göre değişkenler arasında ilişki bulunduğu için H_0 : Değişkenler arasında eşbütünleşme olmadığını belirten hipotez reddedilmektedir. Değişkenler arasında en fazla bir ilişki olduğunu belirten H_1 hipotezi kabul edilmektedir.

Son olarak, dış borçlanma ve iktisadi kalkınma değişkenleri arasında nedensellik ilişkisinin yönünü tespit etmek için yapılan Granger Nedensellik Testi sonucunda incelenen dönem için hem TDBP (Olasılık Değeri: 0,061) hem de LTDB’den (Olasılık Değeri: 0,023) İnsani Gelişme Endeksi’ne (HDI) doğru tek yönlü nedensellik ilişkisi vardır. Fakat İnsani Gelişme Endeksi’nden (HDI) hem TDBP hem de LTDB değişkenlerine doğru nedensellik ilişkisi bulunamamıştır.

Dış borçlanma, iç tasarruf yetersizliği yaşayan ülkeler tarafından kurtarıcı olarak görülmekte, ancak verimsiz şekilde kullanılması sonucu ülkelerin borç sarmalına sürüklenmesine neden olmaktadır. Bundan dolayı ülkelerin borç sarmalına girmemeleri için çözüme yönelik şunlar önerilmektedir:

- Ülkeler tarafından borcun borçla kapatılması yerine alınan dış borçlar ihracat potansiyeli yüksek verimli yatırımlara yönlendirilmeli,
- İç ekonomik yapı dış ekonomik ilişkileri destekleyecek şekilde yenilenmeli ve güçlendirilmeli,
- Borçlanma mümkün olduğunca uzun vadeli olmalı,
- Dış borcun olabildiğince düşük faizli olması anlaşma anında borcu verene kabul ettirmeye çalışılmalı,
- Kur dalgalanmaları sanayide aksamaya yol açmayacak şekilde kontrol altına alınmalıdır.

Bu sebeplerden dolayı ülkelerin ekonomileri üzerinde büyük bir yük oluşturan borçlanmanın ekonomik ve görünmeyen maliyetlerini en aza indirmenin yolları araştırılmalıdır.

Kaynakça

- Akdağ, A.(2007). *Dış Borçlanma ve Ekonomik Büyüme Etkisi*, Yüksek Lisans Tezi, Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Balıkesir.
- Akram, N. ve Hamid, A.(2016). “Public Debt, Income Inequality and Macroeconomic Policies: Evidence from South Asian Countries”, *Pakistan Journal of Social Sciences*, Vol:36, No.1, s.99-108.
- Aktuğ, S.(2010). “Kavramsal Açından Ekonomik Büyüme, Ekonomik Kalkınma ve Bölüşüm İlişkileri”, *www.sosyalpolitika.info*.
- Akujuobi, L.E.(2012). “External debt and Nigeria’s Economic Development”, *Indexed African Researches Reviews Online*, Vol:1/1, s. 55-67.
- Alataş, S.(2014). *Ekonomik Kalkınmayı Belirleyen Faktörler: Ampirik Bir Analiz*, Yüksek Lisans Tezi, Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Aydın.
- Alkire, S. ve Sarwar, M.B.(2009). “Multidimensional Measures of Poverty and Well-being”, *Oxford University*.
- Aysu, Y.(2011). *1980 Sonrası Türkiye’nin Dış Borç Sorunu ve Ekonomik Büyüme Üzerine Etkisi*, Yüksek Lisans Tezi, Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Aydın.
- Ayyoub, M., Chaudhry, I.S., ve Yaqub, S.(2012). “Debt burden of Pakistan: Impact and remedies for future”, *Universal Journal of Management and Social Sciences*, 2/7, s. 29-40.
- Batır, E.(2000). *Az gelişmiş Ülkelerde Dış Borçlanma*, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Bayata, H.G.(2008). *Dış Borçların Sürdürülebilirliği: Türkiye Örneği*, Yüksek Lisans Tezi, Kayseri Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri.
- Ceresto, S. ve Waitzkin, H.(1986). “Economic Development, Political-Economic System and the Physical Quality of Life”, *Amerikan Journal of Public Health*, Vol:76, No.6, s.661-666.
- Chaudhry, I.S., Malik, S. ve Ramzan, M.(2009). “Impact of foreign debt on savings and investment in Pakistan”, *Journal of Quality and Technology Management*, 5/11, s.101-115.
- Çelik, S. ve Direkçi, T.B. (2013). “Türkiye’de 2001 Krizi Öncesi ve Sonrası Dönemler İçin Dış Borç Ekonomik Büyüme İlişkisi (1991-2010)”, *Turkish Studies*, Vol: 8/3, s.111-135.
- Egungwu, I.C.(2018). “Impact of External Debt on Human Capital Development in Nigeria”, *International Journal of Advance Research and Innovation*, Vol:6, Is.1, s. 47-57.
- Eğilmez, M. Ve Kumcu, E.(2011). *Ekonomi Politikası Teori ve Türkiye Uygulaması*, Remzi Kitabevi, İstanbul.
- Esener, Ç.(2013). “Gelişmekte Olan Ülkelerde ve Türkiye’de Dış Borçlanmanın Belirleyicilerinin İncelenmesi: 1980-2010”, T.C. Maliye Bakanlığı Strateji Geliştirme Başkanlığı Yayın No: 2013/424, Ankara.
- Evgin, T.(1996). “Dış Borçlanma ve Dış Borçlarımızda Yapılan Düzenlemeler”, *Gazi Üniversitesi Ekonomik Yaklaşım Dergisi*, Cilt:7/23, s.15-33.

- Fan, S. ve Rao, N.(2003). “ Public Spending Developing Countries Trends, Determination and Impact”, *EPTD Discussion Paper* No. 99.
- Kozalı, J.(2007). *Dış Borç Sorunu ve Dış Borçların Ekonomik Büyüme Üzerine Etkisi: Türkiye Örneği*, Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.
- Lora, E. ve Olivera, M.(2007). “Public Debt and Social Expenditure Friends or Foes?”, *Inter-American Development Bank Research Department, Working Paper* 563, s.1-35.
- Matthew, A. ve Mordecai, B.D.(2016). “The Impact of Public Debt on Economic Development of Nigeria”, *Assian Research Journal of Arts and Social Sciences*, 1/1, s.1-16.
- Özbek, Ö.(2007). *Gelişmekte Olan Ülkelerde Dış Borç Sorunu ve Türkiye İncelemesi*, Yüksek Lisans Tezi, Yıldız Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Seyidoğlu, H.(2009), *Uluslararası İktisat Teori, Politika ve Uygulama*, Güzem Can Yayınları, İstanbul.
- Shabbir, S. ve Yasin, H.M. (2015). “Implications of Public External Debt for Social Spending: A case Study of Selected Asian Developing Countries”, *The Lahore Journal of Economics*, 20/1, s. 71-103.
- Sheikh, M.R. ve Alam, T.(2013). “Does External Indebtness Enhance the Incidence of Poverty in Pakistan? An Empirical Evidence”, *International Research Journal of Finance and Economics*, Issue:106, s.17-23.
- Şeker, M.(2006). “Dış Borçlanmaya Teorik Bir Bakış ve Dış Borçların Ekonomik Etkileri”, *Sosyo Ekonomi*, s.75-92.
- Tandoğan, D. ve Özyurt, H.(2013). “Bankacılık Sektörünün Ekonomik Büyüme ve Sürdürülebilir Ekonomik Kalkınma Üzerine Etkisi: Türkiye Ekonomisi Üzerine Nedensellik Testleri (1981-2009)”, *Marmara Üniversitesi İ.İ.B. Dergisi*, Cilt:35/2, s.49-80.
- Tarı, İ.(2018). “Ekonomik Gelişmişlik Düzeyi ile Basın Özgürlüğü Arasındaki İlişki Üzerine Bir Araştırma”, *Ulakbilge*, Cilt:6/21, s. 127-142.
- Tunalı, N.N. ve Yılmaz, A.(2016). “Büyüme, Beşeri Sermaye ve Kalkınma İlişkisi: OECD Ülkelerinin Ekonometrik Bir İncelemesi”, *MCBÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt:14/4, s.295-318.
- Uma, K.E., Eboh, F.E. ve Obidike, P.C. (2013). “Debt and Debt Service: Implications on Nigerian Economic Development”, www.ajssh.leena-luna.co.jp, Vol.2, No.2, s.275-284.
- UNDP (2018). 05 Şubat 2019 tarihinde UNDP: http://hdr.undp.org/sites/default/files/hdr2018_technical_notes.pdf adresinden alındı.
- United Nations, “External Debt Sustainability and Development” , Report of the Secretary-General, A/73/180, 16 July 2018, s. 7.
- White, K.(2008). “Re-thinking the measurement of Economic Development: Application of a Revised Development Index to Central Asia”, *the Tenth Conference of the European Society for Central Asian Studies*, s. 1-23.
- World Bank (2019). 12 Şubat 2019 tarihinde World Bank: <https://blogs.worldbank.org/opendata/new-country-classifications-income-level-2018-2019> adresinden alındı.

- Wu, S.Y., Tang, J.H. ve Lin, E.S.(2010). “The Impact of government expenditure on economic growth: How sensitive to the level of development?”, *Journal of Policy Modelling*, 32/6, s.804-817.
- Yıldız, F.(2018). “Gelişmekte Olan Ülkelerde Dış Borçlanma ve Dış Yardımların Yoksulluk Üzerindeki Etkisi: Yatay Kesit Analizi ile Bir İnceleme”, *Uluslararası Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, Cilt4/1, s.9-19.
- Zaghdoudi, K.(2018). “Is the relationship between external debt and human development non-linear? A PSTR approach for developing countries”, *Economic Bulletin*, Vol:38, Is. 4, s.2194-2216.
- Zaghdoudi, T. Ve Hakimi, A.(2017). “Does external debt-poverty relationship confirm the debt-overhang hypothesis for developing countries”, *Economic Bulletin*, Vol:37, Is. 2, s.653-655.

Yeni Koronavirüs (Covid-19) Salgını ve Sağlıklı Küresel Ekonomi İçin Politika Uygulamaları: IMF'nin Rolü

Novel Coronavirus (Covid-19) Outbreak and Policy Actions for Healthy Global Economy: The Role of IMF

Şebnem TOSUNOĞLU¹

Süleyman KASAL²

Başyuru Tarihi: 31.03.2020

Kabul Tarihi: 08.04.2020

Özet

Yeni koronavirüsün (COVID-19) küresel yayılımı, dünya çapında ortaya çıkan bir insanlık trajedisidir. COVID-19 ile ilgili olarak öncelikli politika adımları şüphesiz hastalığın etkilerinin izlenmesi, hafifletilmesi ve kontrol altına alınmasıdır. COVID-19 bireylerin sağlıklarına olduğu kadar kişisel ve ekonomik refahlarına da önemli zararlar vermektedir. Bulaşıcı bir salgınının ekonomiyi etkilediği birçok kanal bulunmaktadır. Sağlık otoritelerinin önlemleri virüs salgınına kontrol altına almaya yardımcı olabilir. Bunun yanında hükümetler, merkez bankaları, düzenleyici ve denetleyici kurumların da salgının ekonomik olumsuzluğunu dengeleyebilecek önlemler almaları gerekmektedir. Özellikle halk sağlığı ve ekonomik konularda küresel işbirliği esastır. Uluslararası Para Fonu (IMF) bu süreçte salgından etkilenen ülkelere mali destek de dâhil olmak üzere çeşitli destekler sağlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Yeni koronavirüs, COVID-19, Ekonomik kriz, IMF.

JEL Sınıflandırması: I18, H51, H84

Abstract

The global spread of the novel coronavirus (COVID-19) is a worldwide humanity tragedy. The priority policy steps concerning COVID-19 are undoubtedly monitoring, alleviating and controlling the impacts of the disease. COVID-19 brings about substantial harms for personal and economic wealth as much as individuals' health. There are many channels through which an outbreak affects the economy. The measures of health authorities can help to keep the virus outbreak under control. Also, the governments, central banks, and regulatory and supervisory agencies should take measures that can offset the economic downside of the outbreak. Global cooperation is essential especially in public health and economic issues. International Money Fund (IMF) provides various supports including financial support to countries affected by outbreak within this period.

Keywords: Novel Coronavirus, COVID-19, Economic Crisis, IMF.

JEL Classification: I18, H51, H84

¹ Prof. Dr., Anadolu Üniversitesi, İİBF, Maliye Bölümü, ssel@anadolu.edu.tr , ORCID ID: 0000-0002-5591-4403

² Araş. Gör., Anadolu Üniversitesi, İİBF, Maliye Bölümü, skasal@anadolu.edu.tr , ORCID ID: 0000-0001-8409-1090

Giriş

31 Aralık 2019'da Çin'deki Dünya Sağlık Örgütü (DSÖ) Temsilciliği'ne yeni bir koronavirüs tespit edildiği bildirilmiştir. DSÖ, 11 Şubat 2020'de hastalığı COVID-19 olarak adlandırmış, 26 Şubat 2020 itibariyle, hastalık Antarktika hariç tüm kıtalarda tespit edilmiştir. 11 Mart itibariyle DSÖ COVID-19'u pandemik bir hastalık ilan etmiştir (McKibbin ve Fernando, 2020: 1). Karantinaya alma ve sosyal mesafe, COVID-19'un halk sağlığı üzerindeki etkisiyle mücadele için doğru reçete olsa da, küresel ekonomiyi güvence altına alma konusunda bunun tam tersi gerekli olabilir (http-1). Merkez bankaları finansal koşulların sıkılaştırmasını önleyerek, hanhalkları ve firmalar için borçlanma maliyetlerini düşürerek ve piyasa likiditesini sağlayarak ekonomide talebi ve güveni desteklemelidir. Hükümetler, ulaşılmaması zor kayıt dışı sektörler de dâhil olmak üzere, en çok etkilenen kişi ve firmalara önemli ölçüde destek sağlamak için adım atmalıdır. Düzenleyici ve denetleyici kurumlar, ekonomik faaliyetlerin devamlılığını sağlayarak finansal istikrarı ve bankacılık sisteminin sağlamlığını korumayı amaçlamalıdır.

Bulaşıcı bir salgınının ekonomiyi etkilediği birçok kanal bulunmaktadır. Sağlıkla ilgili gerçekleştirilecek doğrudan ve dolaylı harcamaların yarattığı ek maliyetler başta olmak üzere hükümet harcamalarındaki büyük artış bu kanalların başında gelmektedir. Salgın, ayrıca işgücü piyasasını da etkileyerek ekonomi ve hanhalklarının gelirleri üzerinde etkili olacaktır. Virüse karşı alınan önlemlerin doğrudan arz tarafında çok fazla etkisi bulunmaktadır. Çeşitli ülkelerdeki firmaların, işyerlerinin ve okullarının kapatılması üretim ve talep açısından düşüşler yaratmaktadır. Ayrıca çeşitli mal ve hizmetlerin tüketimindeki büyük düşüşler, artan risk primlerine bağlı olarak işletme maliyetlerindeki artış ve ülke risklerinin yeniden değerlendirilmesi yoluyla ekonomiler üzerindeki baskıların artması önemli ekonomik etkiler olarak sıralanabilir (McKibbin ve Fernando, 2020: 5). Bazı ekonomik sektörlerdeki etkiler daha belirgin olarak ortaya çıkabilmektedir. Örneğin; ihracat sektörü, taşımacılık sektörü, turizm sektörü gibi. Her ne kadar günümüz çağının bize sunduğu dijital imkânlar sayesinde evden çalışma ortamı pek çok sektörde sunulabiliyor olsa da ortaya çıkan ekonomik daralmanın boyutu yine de azımsanmayacak derecededir.

COVID-19 salgınının küresel ekonomi üzerindeki etkilerinin büyüklüğünün ne olacağı hala bilinmemektedir. Kısa vadeli ekonomik etki önemli ölçüde insanların beklentilerine ve belirsizlik miktarına bağlı olacaktır. Salgının dünyada yaşanmış diğer büyük arz şoklarından farklı bir özelliği bulunmaktadır. O da virüsün yayılımının günümüz şartlarında bir sınırının olmamasıdır (Baldwin ve Mauro, 2020: 14). Ekonomideki olumsuz etkinin, salgının boyutu dikkate alındığında büyük ve oldukça belirsiz olacağını tahmin etmek hiç de zor değildir. Salgın ortaya çıkmadan önce dünya ekonomisi bir toparlanma yolunda iken; ticaret ve siyasi gerginliklerde azalmalar görülüyorken, büyüme tahminlerindeki olumlu gelişmeler birden bire tersine dönmüştür. COVID-19 dünyaya yayılırken, dünya ekonomisini rayından çıkarma potansiyeli olduğu açıktır (Baldwin ve Mauro, 2020: 1).

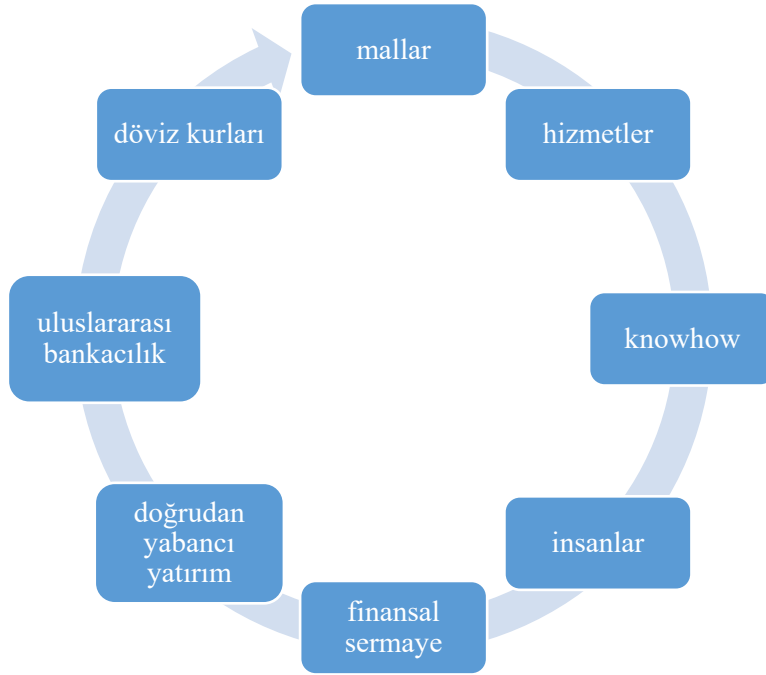
Son günlerde birçok hükümet salgının yarattığı ekonomik sorunlarla mücadele konusunda para politikasında cesur ve eşgüdümlü hamleler dâhil olmak üzere önemli adımlar atmıştır. COVID-19 salgınının ekonomiye olan etkilerini azaltmak için doğru yönde atılacak adımlar önemlidir ancak salgının boyutu düşünüldüğünde daha fazlasının yapılması gerektiği de açıktır. Virüs dünyaya yayılırken, küresel ekonomiye ve finansal piyasalara istikrar sağlamak, güveni artırmak, derin ve uzun süreli ekonomik etkileri önlemek için kararlı ve eşgüdümlü eylemler önemlidir. Salgın küresel bir salgındır. Virüs tıbbi olarak bulaşıcı olmasının yanında ekonomik olarak da bulaşıcıdır (Baldwin ve Mauro, 2020: 4). Enfeksiyonları önlemek ve tedavi etmek için daha yoksul ve en savunmasız ülkelere ekipman ve finansman desteği sağlayarak yardımcı olunmalıdır. Örneğin, Uluslararası Para Fonu (IMF) ve Dünya Bankası gibi uluslararası kurumlar da bu süreçte üyesi olan ve salgından ağır darbe alan ülkelere mali destek de dâhil olmak üzere çeşitli destekler sağlamaktadırlar.

1. Sağlıklı Küresel Ekonomi İçin Politika Eylemleri

Yeni koronavirüsün yarattığı ekonomik etkiyi ölçmek karmaşıktır. Nitekim ekonomik görünüm ve buna bağlı olumsuz riskler hakkında önemli belirsizlikler mevcuttur. Hastalığın evrimi ve ekonomik etkisi son derece belirsizdir, bu da politika yapımcıların uygun bir makroekonomik politika formüle etmelerini zorlaştırmaktadır (McKibbin ve Fernando, 2020: 1). Salgın nedeniyle oluşan ekonomik belirsizlikteki bu ani artış, tüm dünyada hem ekonomik büyümeyi hem de finansal istikrarı riske atmaktadır. Belirlenen ekonomi politikalarına ve mali önlemlere ek olarak, doğru para ve maliye politikaları küresel ekonomiyi desteklemek açısından hayati önem taşıyacaktır (http-1).

Küresel olarak, ekonomiler Şekil 1’de yer alan aşağıdaki sınır ötesi akışlarla bağlantılıdır. Şu ana kadar olan durumda ABD, Çin, Japonya, Almanya, İngiltere, Fransa ve İtalya hastalıktan en çok etkilenen ilk on ülke arasında sayılabilir (ancak hastalıkla ilgili sağlık verileri saat saat değişmektedir). Mevcut durumda sayılan bu ülkeler; dünya arz ve talebinin % 60’ına, dünya üretiminin % 65’ine ve dünya ihracatının % 41’ine karşılık gelmektedir. Bu durum krizin ekonomik boyutlarını gözler önüne sermek açısından dikkat çekicidir. Bilinmektedir ki bu ülkeler hapsirdiğinde dünyanın geri kalanı hasta olmaktadır (Baldwin ve Mauro, 2020: 2).

Şekil 1: COVID-19'un Ekonomik Bulaşma Kanalları

Kaynak: Baldwin ve Mauro, 2020: 18.

Daha yüksek belirsizlik ve daha sıkı finansal koşullar altında böylesine yaygın bir küresel salgınla mücadele için ülkelerin özellikle dört eylem başlığında alması gereken eşgüdümlü hareketler bulunmaktadır: Bunlar; sağlıkla ilgili alanlarda atılacak adımlar ve bunların ekonomiye etkilerinin değerlendirilmesi, para politikası önlemleri, maliye politikası önlemleri ve düzenleyici ve denetleyici faaliyetlerdir.

1.1. Sağlık Sistemi Önlemleri

Sağlık sistemlerinde gelecekte oluşacak daha da ağır yükleri azaltmak için hastalığın izlenmesi ve kontrol edilmesi önlemlerinin alınması gerekmektedir. Erken dönemde hastalığın belirlenmesi, hızlı ve kapsamlı önleyici tedbirler virüsün yayılmasını yavaşlatacaktır. Toplum sağlığıyla ilgili uluslararası çalışmalar yapan DSÖ sağlık önlemleri konusunda ülkelere rehberlik etmektedir. Yeterli ücretli hastalık izninin sağlanması bulaşıcılığı engellemeye yardımcı olacaktır. Daha az güvenilir sosyal güvenlik ağlarına sahip ülkelerde, sağlık müdahalelerinin kayıt dışı sektörlerde ve aşırı yoksulluk içinde yaşayanlara ulaşması hedeflenmelidir. Hastalığın seyrinin belirlenmesi açısından sistematik testler gereklidir. Bütün bu önlemlerin ekonomiler açısından önemli maliyetler oluşturacağı açıktır.

Salgın sırasında halk sağlığı harcamaları önemli miktarda artmaktadır. Sosyal güvenlik sistemi üzerindeki ağır yük, sosyal kaygıların artması, artan karantina ihtiyacı ile maliyetler daha da artabilir. Sağlık sektöründe tıbbi malzeme ihtiyacının artması, aşı üretiminde koordineli endüstriyel müdahale ve sınır ötesi yayılmaların azaltılması amacıyla alınan önlemler de maliyetleri arttıran faktörlerdir.

Ülkedeki insanların krizin ciddiyeti hakkında bilgilendirilmesi ve bireysel davranışlarını değiştirmesi için uyarılarda bulunulması ve eylem planlarını koordine etmek için üst düzey bir grup oluşturulması gerekmektedir. Virüsün etkileriyle ilgili günlük güncellemeler de dâhil olmak üzere, güvenilir kaynaklardan gelen bilgilerin zamanında ve düzenli olarak topluma iletilmesi önemlidir. Ulusal direktifler ve şeffaf politika tavsiyeleri; pandemiyi izlemek, planlamak ve bunlara yanıt vermek için firmaların ve kamu sektörünün kararlarını yönlendirmeye yardımcı olacaktır.

Ülkeler içindeki dezavantajlı gruplara yardımcı olacak önlemler konusunda işbirliği yapılması gerekmektedir. Önemli tıbbi kaynakların, en çok ihtiyaç duyulan insanlara ve ülkelere ulaşmasının kısıtlanmaması sağlanmalıdır.

1.2. Para Politikası Önlemleri

Küresel bir pandemi altında ekonomik sıkıntı yaşayan ülkelerde merkez bankaları finansal koşulları hafifleterek, reel ekonomiye kredi akışını sağlayarak, iç ve dış finansal piyasalardaki likiditeyi artırarak talebi ve güveni desteklemelidir. Yatırımcılar krizin başlangıcından bu yana gelişmekte olan piyasalardan önemli ölçüde çıkış yapmaktadır. Merkez bankaları, açık piyasa işlemleri, genişletilmiş vadeli borç verme ve doğrudan alımlar, repo işlemleri gibi diğer önlemler yoluyla piyasanın işleyişini desteklemek ve finansal piyasalardaki baskıları hafifletmek için piyasalara likidite sağlamalıdır. Ülkeler arasında senkronize eylemler para politikasının gücünü arttırmaktadır. Bu nedenle, para politikasını senkronize etmek için küresel işbirliği gündemde olmalıdır. Ülke içi ve sınır ötesi likidite, finansal piyasalardaki krizin başarılı bir şekilde tersine çevrilmesinin ön şartıdır. Bu olağandışı durumlarda, likidite baskıları piyasanın işleyişini tehdit ediyorsa, merkez bankalarının devreye girmesi ve acil likidite sağlaması gerekmektedir (Adrian, 2020). Parasal genişleme, hanehalkı ve şirketler için borçlanma maliyetlerini azaltırken talebi ve güveni destekleyecektir. Faiz indirimlerine ek olarak para politikasından beklenen varlık alımlarının genişletilmesi (riskli varlıklar dâhil) hakkında ileri düzeyde rehberlik yoluyla teşvik sağlamasıdır. Genelleştirilmiş politika önlemlerini tamamlamak için belirli varlık sınıfları için geçici hedefli önlemler alınarak en çok etkilenen sektörler desteklenmelidir. Döviz kuru esnekliği dış şokları dengeleyebilir, ancak piyasa koşulları düzensiz hale gelirse döviz müdahalesi de gerekebilir. Krizde veya krize yakın durumlarda, sermaye akışı önlemlerinin geçici bir süre için uygulanması gerekebilir. Ülkeler arasında swap anlaşmaları sağlanabilir. Döviz swap piyasalarında işlem yapan kurumların çoğalmasıyla küresel finans piyasalarının birbirlerine bağımlılığı ve etkileşimi artmıştır. Bu değişimin önemli bir nedeni para piyasasındaki belirsizliğin arttığı, likiditenin hızlı değişimler sergilediği dönemlerde uluslararası finans kurumlarının ihtiyaç duydukları ABD Doları fonlarına erişimde yaşanan zorluklardır. Swap anlaşmaları kur ve faiz risklerini azalttığı için gelişmiş ülkelerden gelişmekte olan ekonomilere gerçekleştirilecek sermaye akımlarını teşvik etmektedir (Yalçınkaya ve Tunalı, 2019: 18).

Küresel çapta bir salgın haline dönüşen koronavirüse karşı ülkeler peş peşe ekonomik önlemlerini açıklamaya başlamışlardır. Amerikan Merkez Bankası FED ilk olarak faiz indirimine gitmiş ve sonrasında sınırsız varlık alımı duyurmuştur. Avrupa Merkez Bankası, İngiltere Merkez Bankası salgına karşı önemli adımlar atmıştır. ABD hükümetinin yaklaşık 2 trilyon dolarlık ekonomik destek paketini devreye sokması, Fransa, İspanya ve Almanya'nın çok ciddi büyüklükte ekonomik paketleri devreye sokmaları bunlardan bazılarıdır. Aynı şekilde Türkiye de koronavirüs salgınının ekonomiye verebileceği zararı minimuma indirebilmek amacıyla ciddi düzeyde ekonomik önlemler almıştır. Bu doğrultuda ilk önce TCMB harekete geçerek para politikası önlemlerini yürürlüğe koymuştur. TCMB politika faizi olan bir hafta vadeli faiz oranını %10.75'ten %9.75'e indirmiş ve bu indirime ek politika kararları da almıştır. Bu kararlar şunlardır (TCMB):

- Bankaların ihtiyaç duydukları tüm likiditenin sağlanması,
- Temel politika aracı olan 1 hafta vadeli repo ihalelerine ilave olarak ihtiyaç duyulan günlerde piyasaya 91 gün vadeye kadar repo ihaleleriyle likiditenin sağlanması,
- Piyasa yapıcı bankaların Açık Piyasa İşlemleri çerçevesinde tanınan likidite imkânına ilişkin limitlerin artırılması,
- ABD Doları karşılığı swap ihalelerinin Euro ve altın karşılığı da düzenlenebilmesi,
- Reel kredi büyüme koşullarını sağlayan bankaların yabancı para zorunlu karşılık oranlarının tüm yükümlülük türlerinde ve tüm vade dilimlerinde 500 baz puan indirilmesi,
- Reel sektöre kredi akışının kesintisiz devamını teminen bankalara hedefli likidite imkânlarının tanınması,
- İhracat ve döviz kazandırıcı hizmetlerin reeskont kredilerine yönelik vade uzatımı imkanının tanınması sağlanmıştır.

Küresel finansal piyasa kırılganlıklarını azaltmak için koordineli parasal genişlemelerin izlenmesi gerekmektedir. Bu anlamda G-7 merkez bankalarının koordineli hareketleri, küresel ekonomi ve finansal piyasalara istikrar sağlamak açısından önemlidir. Gelişmekte olan ülkelerin emtia fiyatlarındaki şoklarla ve sermaye akımının tersine çevrilmesi gibi baskılarla mücadele etmesi gerekmektedir. G-7 ülkelerindeki parasal genişleme önlemleri iç piyasalarda talebin canlandırılmasına da olanak sağlayacaktır.

1.3. Maliye Politikası Önlemleri

Salgınla birlikte ortaya çıkan ekonomik daralma sonrası öncelikle para politikası önlemlerine başvuran ülkeler ilave olarak maliye politikası kapsamında da büyük çaplı önlemler uygulamaya başlamışlardır. Maliye politikası önlemleri ile salgın sırasında etkilenen insanlar ve işletmeler için acilen büyük ölçüde destek sağlanmalıdır. Ekonomik zararın boyutu ve kalıcılığı, hükümetlerin ani şoku nasıl ele aldıklarına bağlı olacaktır. Pandeminin gelişen doğasına bağlı olarak, uzun süreli ekonomik hasarı önlemek için ek mali teşvikler gerekebilir. Hükümetlerin en önemli görevi koronavirüs salgını gibi acil

durumlarda net bir şekilde görüldüğü gibi halkının refahını korumaktır. Hükümetler için öncelik, toplumdaki insanların hastalığı kapmasını önlemek ve hastalananları iyileştirmektir. Daha fazla sağlık harcaması hem ülkede hem de dünyada hayat kurtarabilir (Gaspar ve Mauro, 2020). Ülkelerin sağlık sistemlerine yaptıkları yatırımlar ve sağlık harcamalarının ne kadar önemli olduğu ve bir ülkenin bütçesinde ne kadar yer olabileceğine bakılmaksızın gerçekleştirilmesi gerektiği bu küresel pandemi sırasında açıklıkla görülmüştür. Düşük gelirli ülkeler, başka türlü karşılayamayabilecekleri sağlık harcamalarını finanse etmek için acilen hibe veya sıfır faizli kredilere ihtiyaç duymaktadırlar. Sözü edilen ülkelerde yaşanan sorunlar aslında tüm dünyanın sorunu haline gelmektedir. Ebola gibi geçmiş salgınlarla ilgili deneyim, bu durumu yaşayan ve sağlık sistemlerinde desteğe ihtiyaç duyan ülkelere finansman desteği sağlanmasına acilen başlanmasının hastalığın yayılmasını kontrol altına almak için gerekli olduğunu göstermiştir.

Düşük gelirli hane-halklarına yapılan nakit transferleri tüketimi destekleyebilir ve asgari yaşam standartlarını koruyabilir. Hükümetler salgından etkilenen insanları korumanın dışında işletmeleri de düşünmeli ve onlar için büyük finansal destekler sağlamalıdır. Krizden etkilenen işletmeler için ücret sübvansiyonları, kademeli iflasları ve büyük işten çıkarmaları önlemeye yardımcı olabilir. Geniş tabanlı mali teşvik, toplam talebin desteklenmesine yardımcı olacaktır. Yatırımların artırılması veya ekonomi genelinde vergi indirimleri dâhil olmak üzere seçenekler, krizin gelişen doğasına ve mali alanın mevcudiyetine bağlı olacaktır. Büyük arz kesintileri nedeniyle COVID-19 salgını ortadan kalkıncaya kadar küçük olsa da, yatırımın veya diğer ihtiyari önlemlerin uygulanmasının hızlandırılması sorunları azaltabilecektir.

Hanehalkları ve işletmeler için vergi indirimi sağlanması ekonomik olumsuzlukların giderilmesi açısından önemlidir. Ulaşım, turizm ve havacılık da dâhil olmak üzere en hassas bölge ve sektörlerdeki şirketler için vergi yükünün hafifletilmesi, etkilenen sektörlerdeki işletmelere gelir ve KDV vergi ertelemeleri sağlanması, şirketler için vergilendirmenin basitleştirilmesi ve sosyal güvenlik katkılarının geçici olarak askıya alınması gibi önlemler bu alanda ilk akla gelen önlemler olarak sıralanabilir (Gaspar ve Mauro, 2020). Hükümetler ayrıca en çok etkilenen kişi ve firmalara acil durum azalıncaya kadar zamanında, hedefe yönelik ve geçici nakit akışı desteği de sağlayabilir (Gaspar ve Mauro, 2020). Örneğin, çocuklarının evde olması dolayısıyla izin verilen personele maaş desteği sağlanması, virüsten en çok etkilenecek kişilere izin verilmesi gibi. Özellikle kırılgan gruplar için işsizlik sigortası ödeneklerinin artırılması, sosyal güvenlik ağlarının genişletilmesi, düşük gelirli hanehalkları ve genç işsizler için imkânların artırılması gibi hem nakit hem de aynı transferlerin genişletilmesi de bu süreçte önemlidir (Gaspar ve Mauro, 2020).

Tablo 1: COVID-19'un Ekonomik Etkilerini Azaltacak Maliye Politikası Önlemleri Örnekleri**Hedeflenen sağlık önlemleri**

- sağlık çalışanları için ilave prim
- ilave aylık maaş
- tüm hanelere maske sağlanması

Hanehalkına mali önlemler

- doğrudan nakit desteği
- elektrik, su ödemelerinin askıya alınması
- sigortasız hanehalklarına tıbbi destek

Firma mali destekleri

- sübvansiyonlu kısa vadeli istihdam destekleri
- şirketler için hızlandırılmış amortisman
- Turizm, konaklama ve havacılık sektörlerine özgü finansal destekler
- işletmeler için geniş tabanlı finansal yardım
- işçi destekleri
- vergi indirimleri
- düşük faizli krediler

Genel mali teşvik paketleri**Sosyal güvenlik ödemelerinin askıya alınması****Genel parasal uyarıcı paketi****Küresel / bölgesel afet sigortası / acil durum finansmanı seçeneğinin devreye konulması**

- IMF, Dünya Bankası, AB acil durum fonları

Kaynak: Baldwin ve Mauro, 2020: 27-28.

Ülkemizde de yeni koronavirüs COVID-19'un olumsuz ekonomik etkilerini azaltmak amacıyla para politikası çerçevesinde atılan adımların ardından maliye politikası önlemleri çerçevesinde "Ekonomik İstikrar Kalkanı" adında bir destek paketi yürürlüğe konulmuştur. Bu paket içerisinde yer alan önlemler ise şu şekildedir:

- Bazı sektörlerin muhtasar ve KDV tevkifatı ile SGK primlerinin Nisan, Mayıs ve Haziran ödemelerinin altı ay ertelenmesi,
- Konaklama vergisinin Kasım ayına kadar uygulanmaması,
- Otel kiralama ve otel işletmeciliğine ilişkin irtifak hakkı bedelleri ve hasılat payı ödemelerinin Nisan, Mayıs ve Haziran ayları için altı ay süreyle ertelenmesi,
- İç havayolu taşımacılığında 3 ay süreyle KDV oranının %1'e düşürülmesi,
- Nakit akışı bozulan firmaların bankalara olan kredi anapara ve faiz ödemelerinin asgari üç ay ertelenmesi,

- İhracatçıya stok finansman desteğinin verilmesi,
- İşlerinin olumsuz etkilenmesi nedeniyle talepte bulunan esnaf ve sanatkârların Halkbank'a olan kredi borçlarının Nisan, Mayıs ve Haziran anapara ve faiz ödemelerinin 3 ay süreyle ve faizsiz olarak ertelenmesi,
- Kredi Garanti Fonu limitinin 25 milyar ₺'den 50 milyar ₺'ye çıkartılması,
- Nisan, Mayıs ve Haziran aylarında temerrüde düşen firmaların kredi siciline “mücbir “sebe” yazılması,
- Asgari ücret desteğinin devam ettirilmesi,
- Esnek ve uzaktan çalışma modellerinin daha etkin hale getirilmesi,
- Kısa Çalışma Ödeneğinin devreye alınması,
- En düşük emekli maaşının 1500 liraya yükseltilmesi,
- Emeklilerin bayram ikramiyesinin Nisan ayı başında ödenmesi ve promosyon ödemelerinin doğrudan hesaplarına yatırılması,
- Belirlenen kriterlere göre ihtiyaç sahibi ailelere yapılacak nakdi yardımlar için ilave 2 milyar liralık bir kaynak ayrılması,
- 2 aylık telafi çalışma süresinin 4 aya çıkartılması,
- Tek başına yaşayan 80 yaş üstü yaşlılar için sosyal hizmet ve evde sağlık hizmetlerinden oluşan periyodik takip programının devreye alınması gerçekleştirilmiştir.

Alınan önlemlerinin sonrasında kamu bankaları tarafından ekonomiyi rahatlatabilecek yeni kolaylıklar da devreye sokulmuştur. Başta KOBİ'ler olmak üzere kurumsal ve ticari ölçekteki firmaların işletme sermayesi ihtiyaçları çerçevesinde “İşe Devam Kredi Desteği” hayata geçirilmiştir. Böylece firmalar uygun finansman koşulları altında kredi kullanabileceklerdir. Ülkemizde salgın sonrası dönemde de alınan bu önlemlere ilaveler olacağı söylenebilir.

COVID-19 salgını ile ilgili olarak G-20 ülkeleri tarafından alınan mali önlemlerin de zamanında gerçekleştirildiği söylenebilir. Ancak şimdiye kadar alınan önlemler küresel mali krizden daha düşüktür. Sağlık salgınlarının geçici doğası göz önüne alındığında, mevcut krizin daha kısa ömürlü olması öngörülmektedir. Bununla birlikte, virüs dünyaya yayıldıkça, piyasalarda güveni arttırmak ve eşgüdümlü ve senkronize bir küresel mali uyarın yaratmak için 2020'de alınacak maliye politikası önlemlerinin diğer ülkelerde de artacağı tahmin edilmektedir.

Sınırlı iç politika seçeneklerine sahip gelişmekte olan ülkelerin alacağı önlemler temel olarak küresel büyümeye bağlıdır. Birçok gelişmekte olan ülkenin dış talep, ticaret şartları ve finansman koşulları salgından olumsuz etkilenmektedir. Gelişmekte olan ülkelerin büyüme kapasiteleri, yüksek borçları ve sınırlı döviz kuru esnekliği ile sınırlıdır. Bu anlamda kriz döneminde büyüme dostu harcama ayarlamaları ve finansal destekler gerekecektir. Güçlü ekonomilerden ve uluslararası finans kurumlarından zamanında imtiyazlı finansman destekleri bu krizi yumuşatacaktır.

1.4. Düzenleyici ve Denetleyici Faaliyetler

Düzenleyici ve denetleyici faaliyetler finansal istikrarı ve bankacılık sisteminin sağlamlığını korumak ve ekonomik faaliyetleri sürdürmek amaçlarıyla gerçekleştirilmelidir. Koronavirüsün ekonomik etkisi, borçluların kredi ödeme kapasitesini etkileyecek ve bankaların kazançlarını azaltacaktır ve bu da banka sağlamlığını ve istikrarını bozabilir. Bankalar, mevcut düzenlemelerde esneklik kullanmaya ve sorunlu borçlular için kredi şartlarının ihtiyatlı bir şekilde yeniden müzakere edilmesine teşvik edilmelidir. Kredi sınıflandırması ve provizyon kuralları hafifletilmemelidir ve tahsili gecikmiş alacakları ve potansiyel zararları olabildiğince doğru bir şekilde ölçmek çok önemlidir (http-1).

Riskin şeffaf bir şekilde açıklanması ve salgının etkileriyle ilgili denetim beklentilerinin net bir şekilde iletilmesi piyasa disiplininin etkili bir şekilde çalışması için önemli olacaktır. Denetim otoriteleri finansal sağlamlığın izlenmesini ve denetlenen kurumlarla diyalog sıklığını artırmalı, iş sürekliliği planlaması ve operasyonel esneklik konusundaki tartışmalara öncelik vermelidir.

Bankaların, yeniden yapılandırma maliyetlerini karşılayabilmeleri için mevcut likidite desteklerinden yararlanması sağlanmalıdır. Düzenleyici ve denetleyici kurumlar, gerektiğinde temettü dağıtımlarının revize edilmesini sağlamalıdır.

Devletin borçlulara yönelik olarak ek destek önlemleri alması da gerekebilir. Geçmiş krizlerde sübvansiyonlar ve vergi indirimleri ile kredi garantileri ve varlık satın alma programları, sermaye destekleri ve geniş mevduat garantileri gibi önlemler bankaları desteklemek, güveni yeniden sağlamak için ana araçlar olmuştur (http-1). Uzun süreli ekonomik hasarı önlemek için ek mali teşvikler mutlaka gerekli olacaktır. Hükümetlerin, salgından ve ekonomik etkilerinden en fazla etkilenen insanlara ve işletmelere ulaşmak için gösterdiği çaba ve sağladığı destekler artarak sürmelidir.

Ülkemizde de “Ekonomik İstikrar Kalkanı” önlemlerine benzer şekilde Bankacılık Düzenleme ve Denetleme Kurumu (BDDK), COVID-19 salgını nedeniyle finansal piyasalardaki dalgalanmalar üzerine banka bilançolarında sermaye yeterliliği rasyosu ve net döviz pozisyonu hesaplamasında kolaylık sağlayıcı önlemler almış ve bankalara duyurmuştur. Salgın nedeniyle finansal piyasalardaki dalgalanmalar üzerine banka bilançolarında sermaye yeterliliği rasyosu ve net döviz pozisyonu hesaplama kolaylığı sağlanırken, önlemlerin bankalarca 31 Aralık 2020'ye kadar uygulanması uygun görülmüştür.

2. Küresel İşbirliğinin Önemi

Güçlü bir şekilde bağlantılı ve bütünleşmiş küresel dünyada, hastalığın sağlık üzerinde yarattığı etkilerin ötesinde ekonomik etkileri de salgından bu yana belirginleşmiştir. Çin ekonomisinin üretim kesintileriyle yavaşlamasıyla birlikte, küresel tedarik zincirlerinin işleyişi bozulmuştur. Çin'den gelen girdilere bağlı olarak, büyüklükleri ne olursa olsun dünyadaki şirketler üretimde daralmalar yaşamaya başlamıştır. Ülkeler arasında seyahatin sınırlandırılması ve hatta ortadan kaldırılması küresel ekonomik

faaliyetleri daha da yavaşlatmıştır. En önemlisi, tüketiciler ve firmalar arasındaki bazı panik davranışları olağan tüketim kalıplarını bozmuş ve piyasa anormallikleri yaratmıştır. Küresel finans piyasaları da değişikliklere tepki vermiş ve küresel hisse senedi endeksleri gerilemiştir (McKibbin ve Fernando, 2020: 2).

Küresel koordinasyon ve işbirliği düzenli bir iyileşme için çok önemlidir ve yoksul ülkelerin geride bırakılmamasını sağlayacak politikalar tasarlanmalıdır. Ülkelerin bireysel olarak gerçekleştirdiği eylemlerinin ötesinde, virüs yayıldıkça, eşgüdümlü ve senkronize bir küresel mali teşvik konusundaki gereklilik gün geçtikçe güçlenmektedir. Salgın sonrasında ekonomilerde yaşanan durgunluktan çıkarak canlanmanın sağlanabilmesi için büyük miktarda kaynaklar gerekecektir. 2008 yılında yaşanan küresel ekonomik mali kriz deneyimleri bu durumu açıkça doğrular niteliktedir. Tek bir ülkenin tüm dünyayı etkisi altına alan bu pandemiden kendisini koruyacak kadar şanslı olduğunu varsaysak bile küresel dünyada yaşanan küresel ekonomik gelişmelerden kaynaklanan krizin yayılma etkilerinden kaçabilmesi çok mümkün görünmemektedir.

Politika gücü daha yüksek olanların belirlediği ve koordine ettiği eylemler, diğer herkes için kamu yararı olarak hizmet edecektir. G-7 ve diğer büyük ekonomiler tarafından enfeksiyon yayılma oranlarını kontrol altına almak, düzenli bir tıbbi malzeme akışını desteklemek ve küresel faaliyet için gerekli ivmeyi sağlamak için proaktif politikalar, birden fazla şokla başa çıkmak için yeterli yerel araçlara sahip olmayan birçok ülkeye yardımcı olacaktır.

Ülkelerin politika düzenlemeleri mevcut idari sistemlerine ve kapasitelerine göre ayarlanacaktır. Yönetim sistemlerinin zayıf olduğu ve politika önlemlerinin etkili bir şekilde hedeflenemediği durumlarda, etkili bir yanıt için daha geniş tedbirlere ihtiyaç duyulabilecektir. Bu noktada küresel koordinasyon ile ulaşılması zor bölgelere ve topluluklara yardım sağlanmasına dikkat edilmelidir (http-1).

IMF, COVID-19 salgınının yarattığı yaygın insani, ekonomik ve finansal maliyetler ile savaşmaya yardımcı olmak üzere 1 trilyon dolarlık kredi kapasitesini bu süreçte üyelerinin kullanımına ayırmıştır. Birçok üye zayıf sağlık sistemleri, sınırlı politika alanı ve son günlerde görülen büyük ticari şoklara ve finansal krizlere maruz kalması nedeniyle risk altındadır ve desteğe ihtiyaç duymaktadır. IMF ayrıca Dünya Bankası ve diğer uluslararası finans kurumlarıyla yakın temas ve koordine içindedir.

3. IMF'nin Rolü

Virüsün fiziksel etkisi sağlık uzmanları tarafından ele alınacak olsa da IMF, koronavirüsün ekonomik etkilerini azaltmaya yardımcı olan uluslararası bir kurumdur. Politika ve teknik tavsiyeye ek olarak, IMF'nin bu tür acil durumlarda sağlayabileceği en büyük destek zamanında yapacağı finansal yardımdır (Mühleisen, 2020). IMF salgın pandemiye dönüştükten sonra virüsün ülke ve dünya ekonomisine etkisinin sınırlanması için bir dizi politika önerisi açıklamıştır. IMF tarafından yayınlanan “politika notu” belgesinde, maliye politikası ile ekonomik olarak etkilenen insanlar ve firmalar için acil

destek sağlanması önerilmiştir. Fon, hâlihazırda 80'den fazla ülkeden finansman talepleriyle karşı karşıyadır. Fondan, ilerleyen zamanlarda daha fazla kredi talebi olacağı da beklenmektedir. IMF bu salgın ve yarattığı etkilerle mücadele için elindeki tüm araçları kullanmaya hazır olduğunu üyelerine duyurmuştur.

IMF, doğal afetlere, salgın hastalıklara ve kargaşa sonrası durumlara müdahale konusunda uzun bir geçmişe ve kapsamlı uzmanlığa sahiptir. Acil durum mali yardımı, IMF üyelerinin destek taleplerinin ortalama yüzde 20'sini oluşturmaktadır. Uluslararası rezervlerin yenilenmesi, kritik ithalatların gerçekleştirilebilmesi veya devlet bütçelerinin desteklenmesi için hızlı finansman olağanüstü durumlarda şart olabilir (Mühleisen, 2020). Ebola virüsü Afrika'nın ve Gine, Liberya ve Sierra Leone'nin bazı bölgelerini tahrip ettiğinde ve bu ülkeler önemli insani ve ekonomik güçlük çektiğinde IMF, bu üç ülkeye 378 milyon dolarlık imtiyazlı acil yardım sağlamıştır.

COVID-19 salgını tarafından tetiklenen ciddi bir ekonomik gerileme durumunda, Fonun gelişmekte olan ülkelerin ilk önlemlerini finanse etmek için 50 milyar ABD dolarını acil durum finansman araçlarıyla karşılayabileceği, tahmin edilmektedir. Fon üye ülkelerin acil ihtiyaçlarına cevap vermek için ilk etapta esnek acil müdahale araçları olan Hızlı Finansman Aracı (Rapid Financing Instrument-RFI) ve Hızlı Kredi İmkânı (Rapid Credit Facility RCF) araçlarını kullanacaktır. Hızlı Finansman Aracı; tüm üye ülkeler tarafından kullanılabilirken, Hızlı Kredi İmkânı düşük gelirli ülkeler için finansman sağlamaktadır. Hızlı Kredi İmkânı sıfır faiz oranına 5½ yıl ödemesiz süreye ve 10 yıllık bir vadeye sahiptir. Üyeler bu araçtan sağlanan kredileri şimdiye kadar 29 kez kullanmıştır. Hızlı Finansman Aracı kapsamında sağlanan finansal yardım Stand-By Düzenlemesi ile aynı finansman şartlarına tabidir (faiz oranları şu anda yüzde 1½ civarındadır) ve 3 ila 5 yıl içinde geri ödemelidir. Üyeler bu araçtan şimdiye kadar beş kez kullanım yapmıştır. Örneğin, 2016 yılında IMF, güçlü bir depremin ardından Ekvador'a bir Hızlı Finansman Aracı acil kredisi sağlamıştır ([http-2](http://2)). Her iki acil finansman fonunda da üye ülkeler kotalarının yüzde 50'sine kadarını çekebilmektedir.

Bu iki acil finansman aracının avantajı kaynaklarının büyüklüğü, hızları ve esneklikleridir (Mühleisen, 2020). Zaman içinde finansman sağlayan IMF programlarının aksine, bu iki araç altındaki ödemeler, geleneksel IMF koşullarına tabi olmayan acil bir ödemeler dengesi ihtiyacını karşılamak için yapılan bir kerelik ödemelerdir. Kaynaktan yararlanan ülke sadece borcunun sürdürülebilir olduğunu göstermeli ve acil durumun üstesinden gelmeye yardımcı olan ekonomik politikalara bağlı kalmalıdır (Mühleisen, 2020).

Hızlı Finansman Aracı ve Hızlı Kredi İmkânı kapsamındaki acil durum finansmanının ötesinde, IMF'nin 1 trilyon dolarlık kredi verme kapasitesinden yararlanarak, daha büyük kredilere sahip yeni Fon destekli programların yolunun da açılacağı IMF tarafından duyurulmuştur. IMF'nin 1 trilyon dolar büyüklüğünde kredi verme kapasitesine sahip olduğunu açıklayan IMF Başkanı Georgieva, koronavirüsün etkilerinin sınırlanması için daha fazla mali teşvik çağrısı yapmıştır.

Ayrıca IMF'in Felaketlerden Korunma ve Yardım Fonu (Catastrophe Containment and Relief Trust (CCRT)) en yoksul ve en çok etkilenen ülkelere, pandeminin kontrol altına alınması ve azaltılması için hayati kaynak sağlamak üzere IMF'e olan borç servisi ödemelerini ertelemek için hibe sağlayabilmektedir. İngiltere'den 150 milyon £ katkı ile desteklenen IMF Felaketlerden Korunma ve Yardım Fonu ihtiyaç duyan ülkelerin borç yükünü azaltmak için yardım sağlayacaktır ([http-3](http://3)).

IMF, koronavirüsten kaynaklanan acil yeni ihtiyaçları karşılamak için yukarıda sözü edilen acil yardım fonları ve borç erteleme desteği mekanizması yanında var olan mevcut programlarını da gerektiğinde değiştirip arttırarak küresel salgının ekonomik etkilerini azaltmada destekte bulunabileceğini açıklamıştır. IMF ayrıca Stand-By düzenlemeleri gibi mevcut destekleri altında yeni bir finansman düzenlemesi seçeneğinin de her zaman söz konusu olabileceğini belirtmektedir. Ancak acil durum finansman araçları genellikle acil finansal ihtiyaca cevap vermek adına hızlı dağıtılabileceği için tercih edilmektedir.

IMF, sözü edilen bu finansal desteklerine ilave olarak diğer uluslararası finansal kurumlar, bölgesel finansman düzenlemeleri ve ikili bağışçıların desteğini kolaylaştırarak ve koordine ederek küresel finansman desteklerinin merkezinde rol oynayan bir kurum olmaya devam edecektir.

Tablo 1: COVID-19 Salgınının Ekonomik Etkilerine Yönelik Olarak IMF Destek Mekanizmaları

Acil durum finansmanı	Hızlı Finansman Aracı Hızlı Kredi İmkânı Bu iki araçla sağlıkla ilgili sorunlara hızlı müdahale edilir.
Mevcut kredi programlarının artırılması	COVID-19 ile mücadelede ilgili ihtiyaçları karşılamak için IMF mevcut program desteklerini arttırabilir.
Felaketlerden Korunma ve Yardım Fonu	IMF en güçsüz ve yoksul ülkelerin halk sağlığı ile ilgili sorunlarının giderilmesine yardımcı olur.
Yeni finansman araçları	Yeni kaynaklar oluşturabilir.
Kapasite geliştirme destekleri	Salgından etkilenen ülkelere teknik destek, yardım ve eğitim faaliyetlerinde bulunabilir.

Kaynak: http-2: <https://www.imf.org/en/About/FAQ/50-billion-rapid-disbursing-emergency-financing-facilities/#Q1>

Sonuç

Tüm dünyaya yayılan yeni koronavirüs (COVID-19) büyük bir sağlık sorunu olmasının yanında ekonomilerde borsa çökmelerine, finansal oynaklığın artmasına, nominal faiz oranlarının düşmesine ve

reel ekonomik faaliyetin daralmasına yol açmıştır. Bu noktada, pandeminin nihai ölçeği ve bunun ekonomik sonuçlarının ne olacağı ve özellikle de en kötü durum senaryosunun nasıl gerçekleşeceği konusunda hala önemli bir belirsizlik bulunmaktadır (Barro, Ursua ve Weng, 2020).

Gelişmiş ekonomilerde alınan para politikası önlemleri kapsamında merkez bankalarının finansal koşulları hafifleterek ve reel ekonomiye kredi akışını sağlayarak talebi desteklemeye ve güveni artırmaya yönelik önlemleri devam ettirilmelidir. Dolayısıyla merkez bankalarının politika eylemleri, finansal sistemde meydana gelen zorluklarını dengelemelidir. Kriz zamanlarında, döviz müdahaleleri ve sermaye akışı yönetimi önlemleri faiz oranını ve diğer para politikası eylemlerini yararlı bir şekilde tamamlayabilir. Önümüzdeki dönemde, gelişmekte olan piyasa ekonomileri için swap anlaşmalarına da ihtiyaç duyulacaktır. Geniş maliye politikası önlemleri ise para politikasıyla koordineli bir şekilde sunulmaya devam ettirilmelidir. Tüm dünyada koronavirüsün ekonomik etkileri ile mücadele ederken ülkelerin en iyiyi umut ederken, ekonomik anlamda en kötü duruma hazırlanmak için önlemler alması gerekmektedir. Ani ve beklenmedik bir halk sağlığı acil durumu olan koronavirüs salgınıyla karşı karşıya kalan ülkeler, ekonomilerinin yavaşladığını ve virüsün etkisine karşı daha fazla harcama yaptıkça bütçelerinin sıkıştığını görecektir. Aynı zamanda, düşen ekonomik faaliyetler dolayısıyla bütçe gelirlerinde de düşüşler yaşanacaktır. Ülkeler ayrıca düşen turizm gelirleri veya emtia fiyatları nedeniyle daha düşük ihracat gelirleriyle karşılaşacaklardır. Sermaye girişlerinde ani bir durma durumu daha da kötüleştirebilecektir. Bu durum, döviz girişleri ve çıkışları arasındaki uyumsuzluğa karşı koymak için acil bir ödemeler dengesi ihtiyacına yol açacaktır. Para politikasından maliye politikasına kadar ülkeler düzeyinde alınan tüm bu önlemler küresel işbirliği içinde yapıldığında en etkilidir. Olayın küresel olarak bütünlükle ele alınması gerekmektedir. Herhangi bir ülkenin küresel ekonomiden ayrılmasının COVID-19 salgını ile mümkün olamayacağı kanıtlanmıştır. Özellikle halk sağlığı ve ekonomik konularda küresel işbirliği esastır.

Uzmanlar, salgın hastalıkların ve özellikle hayvanlardan insana bulaşan ve milyonlarca insanın yaşamı için bir tehdit oluşturan hastalıkların, küresel bir dünyada tüm insanlık için gelecekte de büyük sorunlar oluşturacağı konusunda uyarılarını yapmaktadır. Buna rağmen günümüzde hükümetler sağlık sistemlerine yeterince yatırım yapmak konusunda isteksizdir. Bu yazının kaleme alındığı sırada bile salgının yayılımı, insan sağlığı ve ekonomi üzerinde yarattığı etkiler artmaktadır. Bütün bu salgın geçtiğinde devletlerin hem sağlık sistemleriyle hem de ekonomide salgının etkilerini ortadan kaldırma yönünde yaptıkları düzenlemelerle yeni dünya düzenine ışık tutacaktır. Başarılı olanlar ve olmayanlar bu açılardan tekrar gözden geçirilecektir. Bugün dünya üzerindeki her ülke halkının ve ekonomisinin sağlığını korumak için bir sınavdan geçmektedir. Sağlık sistemlerinin yapısı ve etkinliği başta olmak üzere ekonomik desteklerin yönü ve miktarı çok fazla tartışılır olacak ve ilerleyen çalışmalar muhtemelen başarılı ya da başarısız ekonomik/politik sistemler üzerine yapılacaktır.

Kaynakça

- Adrian, T. (2020). Monetary and Financial Stability During the Coronavirus Outbreak. IMF Blog website: <https://blogs.imf.org/2020/03/11/monetary-and-financial-stability-during-the-coronavirus-outbreak/> (Erişim Tarihi: 18.03.2020)
- Baldwin, R., Weder, B., & Mauro, D. (2020). *Economics in the Time of COVID-19* (di W. Baldwin, Richard; Mauro, Ed.). www.cepr.org.
- Barro, Robert; Ursua, Jose; Weng, J. (2020). Coronavirus meets the Great Influenza Pandemic. VOX CEPR Policy Portal. <https://voxeu.org/article/coronavirus-meets-great-influenza-pandemic> (Erişim Tarihi: 21.03.2020)
- Gaspar, Vitor; Mauro, P. (2020). Fiscal Policies to Protect People During the Coronavirus Outbreak. IMF Blog. <https://blogs.imf.org/2020/03/05/fiscal-policies-to-protect-people-during-the-coronavirus-outbreak/> (Erişim Tarihi: 17.03.2020)
- McKibbin, Warwick; Fernando, R. (2020). *The Global Macroeconomic Impacts of COVID-19: Seven Scenarios*. CAMA Working Paper. (No. 19/2020).
- Mühleisen, M. (2020). Coronavirus Economic Planning: Hoping for the Best, Prepared for the Worst. IMF Blog website: <https://blogs.imf.org/2020/03/12/coronavirus-economic-planning-hoping-for-the-best-prepared-for-the-worst/> (Erişim Tarihi: 18.03.2020)
- Yalçınkaya, Y., & Tunali, H. (2019). 2017- 2018 Döviz Kuru Türbülansı ve Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası'nın Yeni Para Politikası Araçları. *Ekonomi, Politika & Finans Araştırmaları Dergisi*, 4(1), 17–36. <https://doi.org/10.30784/epfad.511381>

İnternet Adresleri

- http-1: IMF. Policy Steps to Address the Corona Crisis. <https://www.imf.org/en/Publications/Policy-Papers/Issues/2020/03/16/Policy-Steps-to-Address-the-Corona-Crisis-49262> (Erişim Tarihi: 17.03.2020)
- http-2: IMF. Questions and Answers on the IMF's \$50 billion Rapid-disbursing Emergency Financing Facilities. <https://www.imf.org/en/About/FAQ/50-billion-rapid-disbursing-emergency-financing-facilities/#Q1> (Erişim Tarihi: 20.03.2020)
- http-3: IMF. "The Catastrophe Containment and Relief Trust" <http://www.imf.org/external/np/exr/facts/ccr.htm> (Erişim Tarihi: 22.03.2020)
- https://www.bddk.org.tr/ContentBddk/dokuman/duyuru_0798_01.pdf BDDK."Basın Açıklaması". (Erişim Tarihi 24.03.2020)
- <https://www.tcmb.gov.tr/wps/wcm/connect/tr/tcmb+tr/main+menu/duyurular/basin/2020/duy2020-16> TCMB Koronavirüsün Olası Ekonomik ve Finansal Etkilerine Karşı Alınan Tedbirlere İlişkin Basın Duyurusu (Erişim Tarihi: 25.03.2020)
- <https://www.tcmb.gov.tr/wps/wcm/connect/tr/tcmb+tr/main+menu/duyurular/basin/2020/duy2020-15> TCMB Para Politikası Kurulu Kararı (Erişim Tarihi: 25.03.2020)

Küresel Yönetişimde Devletlerin Rolü: Japonya Örneği

The Role of States in Global Governance: The Case of Japan

Fatih TEKİN¹

Başvuru Tarihi: 08.04.2020

Kabul Tarihi: 07.05.2020

Özet

Soğuk Savaş'ın sona ermesiyle birlikte uluslararası politikada görünür olmayan ancak çok önemli etkileri bulunan sorunlar daha belirgin hale gelmeye başlamıştır. Bu sorunların en önemli özelliği yerel değil küresel, ulusal değil uluslararası etkilere sahip olmalarıdır. Günümüzde çevresel tehditler, salgın hastalıklar, küresel terörizm, uluslararası göç, aşırı nüfus artışı, uyuşturucu kaçakçılığı, insan hakları ihlalleri ve iç savaşlar gibi çok sayıda sorun uluslararasılaşmıştır ve bu sorunların çözümleri zorlaşmıştır. Sorunların küreselleşmesi çözümlerin ve politikaların da küreselleşmesi ihtiyacını ortaya çıkarmıştır. Çünkü hiçbir devlet tek başına bu sorunların üstesinden gelebilecek kapasiteye sahip değildir. Böylece küresel düzeyde ortaya çıkan geniş kapsamlı, dinamik ve karmaşık bir karar alma süreci olarak da tanımlanan küresel yönetim kavramı önemli hale gelmektedir. Ulus devletler küresel yönetim süreçlerinde kilit rollere sahiptir. Bu çalışmada orta büyüklükte bir güç olan Japonya'nın, insani güvenlik taraftarı ve barışsever bir ülke olarak küresel sorunlar karşısındaki girişimleri incelenmiş ve küresel yönetime katkıları ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: Küresel Sorunlar, Küresel Yönetişim, İnsani Güvenlik, Japonya

JEL Sınıflandırması: F01, F29, H11

Abstract

With the end of the Cold War, the problems, which were not visible in international politics but had significant effects, have become more evident. The most important feature of these problems is that they have global, not local, international, not just national impacts. Nowadays, many problems such as environmental threats, epidemics, global terrorism, international migration, overpopulation, drug trafficking, human rights violations and civil wars have become internationalized and their solutions have become difficult to solve. The globalization of problems has led to the need for globalization of solutions and policies because no state alone has the capacity to overcome these problems. Thus, the concept of global governance, which is also defined as a comprehensive, dynamic and complex decision-making process emerging at the global level, becomes important. Nation-states play a key role in global governance processes. In this article, as a medium-sized, human security supporter and pacifist country, Japan's initiatives against global problems will be evaluated and its contributions to global governance will be discussed.

Keywords: Global Problems, Global Governance, Human Security, Japan

JEL Classification: F01, F29, H11

¹ Uluslararası İlişkiler Bilim Uzmanı, fatihtekin@anadolu.edu.tr, ORCID ID: 0000-0003-2227-0784

Giriş

Günümüzde dünya genelinde politik, kültürel ve ekonomik alandaki etkileşimlerin yaygınlaştığı, derinleştiği ve hızlandığı bir küreselleşme süreci yaşanmaktadır. Bununla birlikte daha önceki dönemlerde yerel olan sorunların da günümüzde küresel sorunlar haline geldiği yadsınamaz bir gerçektir. Başta çevre ve iklim değişikliği olmak üzere göç, yoksulluk, organize suçlar, insan hakları ihlalleri, salgın hastalıklar, aşırı nüfus artışı, bölgesel çatışmalar ve iç savaşlar, terör ve şiddet gibi çok sayıda sorun artık bir ülkenin içinde ortaya çıkınca yalnızca o ülke ile sınırlı kalmamakta, etkileri ve sonuçları açısından tüm dünyayı etkilemektedir.

Sorunların küreselleşmesi, yerel ölçekli politikaların ve çözümlerin netice vermesini zorlaştırmıştır. Bu bağlamda küresel sorunlar karşısında küresel politikalar ve küresel çözümler ihtiyacı hâsıl olmuştur. Küresel politikalar belirlemek ve küresel çözümleri uygulamak için de devletlerin, uluslararası örgütlerin ve diğer siyasi aktörlerin daha fazla işbirliği yapmaları gereksinimi ortaya çıkmıştır. Uluslararası sistemin anarşik yapısı yani uluslararası alanda emredici bir üst otoritenin yokluğunda devletlerin yalnızca kendi çıkarlarını gerçekleştirme anlayışı, küresel sorunların çözümsüz kalmasına ve o devletin de kendi çıkarlarını sağlayamamasına yol açmaktadır. Dolayısıyla uluslararası politikanın en önemli aktörü olan devletlerin, küresel sorunlarla ilgilenmeleri ve bu sorunların çözümü konusundaki girişimlerde yer almaları dolaylı olarak kendi ulusal çıkarlarına da hizmet edecektir.

Küresel sorunlar, çeşitli siyasi aktörlerin işbirliği ve eşgüdümüyle üstesinden gelebileceği ciddi konulardır. Bu bağlamda küresel yönetim kavramı karşımıza çıkar. Küresel yönetim, devletlerin, devlet dışı kuruluşların ve diğer resmi ve gayri resmi mekanizmaların küresel düzeyde geniş kapsamlı, dinamik ve karmaşık bir etkileşimli karar verme sürecidir (Heywood, 2013: s.538). Dolayısıyla günümüzde ortaya çıkan çok sayıda sorun ancak çok taraflı bir şekilde ve eş güdüm içinde hareket ederek çözülebilir. Örneğin, Çin'in Hubei eyaletinin merkezi olan Wuhan'da ortaya çıkan koronavirüs (Covid-19), çok kısa bir sürede tüm dünyaya yayılmış ve küresel düzeyde ciddi bir tehdide dönüşmüştür. Gelişmiş ülkeler dâhil olmak üzere pek çok ülke bu salgın hastalığa karşı mücadelede yetersiz duruma düşmüştür. Böylesine ciddi bir küresel salgın, ancak uluslararası alanın aktörlerinin çok taraflı işbirliği ve eşgüdümüyle üstesinden gelebileceği bir küresel sorundur.

Geleneksel bir perspektiften bakıldığında devletler uluslararası politikayı belirleyen ve biçimlendiren birincil aktörlerdir. Dolayısıyla devletlerin küresel sorunlar karşısında küresel yönetime katılması sorunların çözüme kavuşturulması açısından kritik öneme sahiptir. Ulus devletler, güç ve kapasitelerine göre küresel yönetim süreçlerine farklı şekillerde dâhil olurlar. Bu bağlamda güç ve kapasitelerine göre büyük güçler, orta güçler ve nispeten zayıf güçler küresel yönetimde farklı etkilere ve farklı yöntemlere sahiptir.

Ekonomik açıdan dev, askeri açıdan cüce olarak anılan Japonya, kendisini barışsever ve insani güvenlik taraftarı bir ülke olarak tanımlamaktadır. Japonya, küresel sorunların çözümü için önemli girişim ve faaliyetlerde bulunan bir orta güçtür.

Güvenliğin referans nesnesinin insan ve insan grupları olması gerektiğini savunan insani güvenlik yaklaşımı, küresel sorunlardan muzdarip olan insanların korunması gerektiğini ifade eden bir yaklaşımdır. Başta Birleşmiş Milletler olmak üzere çok sayıda uluslararası örgüt insani güvenliği sağlamak ve geliştirmek adına girişimlerde bulunmaya ve politikalar geliştirmeye başlamıştır. Buna ek olarak bazı devletler de kendisini insani güvenlik taraftarı bir ülke olarak konumlandırmış ve dış politika vizyonuna insani güvenliği eklemiştir. Bu bağlamda Japonya, askeri operasyonlardan ziyade azgelişmişlik ve kalkınma konularına odaklanacak şekilde dış politika programına insani güvenlik konseptini yerleştiren ve bu konudaki girişimlerde başı çeken ülkelerden biridir.

Japonya, insani güvenlik kavramının ortaya çıktığı 1994 yılındaki BM İnsani Kalkınma Raporu'ndan itibaren insani güvenliğin sağlanması noktasındaki girişimlerde önemli roller üstlenmektedir. Barışsever bir ülke imajını pekiştirmek isteyen Japonya, uluslararası toplumda sınır aşan sorunların çözümü ve uluslararası barışın tesis edilmesi için proaktif bir tutum belirlemektedir.

Japonya'nın insani güvenlik odaklı girişimlerini güncel verilerle de açıklayabilmek için Japonya Dış İşleri Bakanlığı tarafından yayımlanan Japonya'nın Dış Politikası ve faaliyetlerini içeren *Mavi Kitap 2019 (Diplomatic Bluebook 2019)*, incelenerek günümüzde Japonya'nın küresel sorunlar karşısındaki girişimleri ve faaliyetleri değerlendirilebilir. Böylece küresel yönetişime bir devletin nasıl önemli katkılar sağlayabileceği betimlenebilir.

Bu çalışma küresel sorunların çözümü noktasında küresel yönetişime bir devletin nasıl katkılar sağlayabileceğine ve kendisini insani güvenlik taraftarı bir ülke olarak konumlandıran Japonya'nın küresel yönetişime katkılarını odaklanmaktadır.

1. Küresel Yönetişim Kavramı ve Küresel Yönetişimde Devletlerin Rolü

Küreselleşme, dünyanın herhangi bir yerinde meydana gelen bir olayın dünyanın diğer bölgelerindeki insanları ve yapıları da etkilemesi anlamı taşıyan karmaşık bir karşılıklı bağımlılık ağının ortaya çıkmasıdır. Küreselleşmenin temel özelliği coğrafi mesafenin önemsizleşmesi ve ülkesel sınırların daha az önemli hale gelmesidir (Heywood. 2016: s.184).

Bir başka ifadeyle küreselleşme; ülkeler arası, politik, kültürel ve ekonomik alanlardaki karşılıklı bağımlılık ilişkilerinin yaygınlaşması, derinleşmesi ve hızlanması süreci olarak tanımlanabilir. Yaygınlaşma süreci, dünyanın herhangi bir bölgesinde meydana gelen bir gelişmenin kendisine en uzak mesafedeki bölgelere dahi ciddi etkiler yaratması anlamına gelir. Derinleşme süreci, yaygınlaşma sürecindeki meydana gelen etkinin güçlü bir şekilde yaşanmasını ifade eder. Hızlanma süreci ise derinleşme ve yaygınlaşma sürecinde oluşan etkilerin günümüzde çok hızlı bir biçimde meydana geldiğini ifade eder (Keyman, 2017: s.510-511).

Küreselleşmenin özellikleri konusunda tam bir mutabakat olmasa da bazı temel öğeleri bulunmaktadır. Küreselleşme; mal, hizmet, para, bilgi, kültür ve insanların sınır ötesi dolaşımının çoğalması ve hızlanması; farklı yerel unsurların birbirine bağlanarak etkileşime girmesi; küresel karşılıklı bağımlılık ilişkilerinin genişlemesi ve derinleşmesi; finans sermayesinin giderek bağımsız bir güç haline gelmesi; çok uluslu şirketlerin, ulus devletlerin ve ulusal ekonomilerin ötesinde çok etkili bir güç oluşturması; uluslararası örgütlerin ulus devletler karşısında etki gücünün artmaya başlaması; serbest pazar ekonomisinin dünyanın her tarafına yayılma eğilimi; ortak küresel sorunların fark edilmeye başlanması; küresel bilinçlilik; küresel kültür ve küresel politikalar vb. olarak ifade edilmektedir (Güzelsarı, 2012: s.237).

Küreselleşme ile birlikte çağımızda meydana gelen göç, yoksulluk, çevre ve terör gibi sorunlar uluslararasılaşmıştır. Böylece ülkelerin karşılaştığı problemler de giderek küresel çözümler gerektirmeye başlamıştır (Keyman, 2017: s.521).

Günümüz dünyasında devletler her geçen gün daha çok birbirine bağımlı hale geldikçe ulusal konular, uluslararası konular haline gelmeye başlamıştır. Dolayısıyla ekonomik başarısızlıklar, finansal meseleler, insan hakları ihlalleri, çevresel konular, salgın hastalıklar ve organize suç konuları uluslararası düzeyde ele alınmaya başlamıştır (Riordan, 2003: s.3). Teknolojik gelişmelerin hızla ilerlemesinin bir sonucu olarak uluslararası olaylar dünya çapında çok daha hızlı bir şekilde yayılmaktadır (Critchlow, 2003: s.12).

Uluslararası ilişkilerde görülen en temel olgulardan biri, değişken koşulların ve bu koşulların oluşturduğu yeni gereksinimlerin devletlerarası ilişkileri etkilemesidir. Ortaya çıkan yeni koşullar ve bu koşulların doğurduğu yeni gereksinimler, devletleri giderek daha fazla işbirliği yapmaya zorlamaktadır. Bu durum uluslararası örgütlerin doğmasında ve gelişmesinde de temel belirleyicidir (Özen, 2013: s.6).

Devletler, aralarındaki etkileşimleri sürdürebilmek ve yönetmek için oluşturdukları kurallar doğrultusunda işbirliği yapmaktadır. Devletler oluşturulan kurallara uydukça bu kurallar zamanla daha sağlam bir şekilde yerleşmeye başlar ve bu kuralların etrafında kurumlar ortaya çıkar. Daha sonra devletler bu kurumlar aracılığıyla ve bu kurallar çerçevesinde faaliyetlerini sürdürme alışkanlığı kazanır. Devletler bunu kendi çıkarları için yaparlar. Devletler bu kurumlar ve kurallar aracılığıyla işbirliğinin bozulmasıyla bağlantılı olan maliyetli sonuçlardan kaçınarak çıkarlarını korumuş olurlar (Goldsteine ve Pevehouse, 2015: s.311).

Modern uluslararası siyasetin önemli parçalarından biri olan uluslararası kuruluşlar; uluslararası alanda uyum ve işbirliğinin artırılmasına, birçok meselede uluslararası ortak bir bilincin oluşmasına ve devletlerarasında ortak örgütlenmelerin kurulmasına katkılar sunmakta ve hızlandırmaktadır (Arı, 2011: s.79).

Yönetişim, yönetimden daha geniş anlama sahip olan bir kavramdır. Yönetim en genel hatlarıyla başkaları üzerinde riyaset etmek veya denetim uygulamak anlamına gelir. Yönetişim ise toplumsal

yaşamın eş güdüme tabi tutulduğu çeşitli yolları ifade eden bir terimdir. Geleneksel yönetim örgütlenmesini kapsayan hiyerarşiler yukarıdan aşağıya otorite sistemleri aracılığıyla işlemekteyken; yönetim, esasen eşit aktörler arasında ya da toplumsal birimler arasındaki biçimsel olmayan ilişkilerle nitelenen yatay örgütsel biçimlerdir (Heywood, 2016: s.338).

Yönetişim resmi ve özel yapılarda idari, iktisadi ve siyasi otoritenin ve yetkinin; siyasi partilerin, sivil toplum kuruluşlarının, baskı ve çıkar gruplarının, bireylerin ve diğer siyasi aktörlerin siyasal karar alma süreçlerine dâhil edilerek kullanılmasını ihtiva eden bir kavramdır. Bir başka ifadeyle yönetim, yukarıda anılan tüm aktörlerin yönetime etkin katılımını ve siyasi karar alma mekanizmalarında aktif bir şekilde rol almalarını içeren bir kavramdır (Akdemir, 2019: s.40).

Küresel yönetim kavramı ise, hükümetlerarası ve hükümet-dışı kuruluşların yanı sıra resmi ve gayri resmi mekanizmaları da kapsayan, küresel düzeyde geniş kapsamlı, dinamik ve karmaşık bir etkileşimli karar verme sürecidir. Bu yönüyle küresel yönetim, yönetim ile değil yönetim ile çeşitli işbirliği yollarını kolaylaştırarak problemleri çözmeyi temel alan bir kavramdır. Yönetişim sosyal hayatın eş güdümünü, yönetim ise hiyerarşik bir şekilde uygulanan talimatlar temelli bir anlayışı ortaya koymaktadır. Küresel düzeyde ortaya çıkan geniş kapsamlı, dinamik ve karmaşık bir karar alma süreci olarak da tanımlanan küresel yönetim, devletlerin politik alanda ortaya çıkan çok sayıda sorunu tek başına değil, ancak birlikte çözebileceklerini kabul etmeleriyle gelişmeye başlamıştır (Heywood, 2013: s.538-542).

Küresel yönetim düşüncesinde bir dünya hükümeti veya hiyerarşik bir otorite dağılımı söz konusu değildir. Küresel yönetim; etkileşen kurallar, normlar, uluslararası hukuk, uluslararası rejimler, geçici düzenlemeler, küresel konferanslar ve hükümetler arası ve sivil toplum örgütleri gibi yapılar aracılığıyla gerçekleşir. Bu aktörlerin her biri küresel sorunları yönetmede son derece kritik öneme sahiptir. Etkili bir küresel yönetim ancak etkili bir uluslararası işbirliği sayesinde mümkündür (Sağsen, 2018: s.204-205).

Uluslararası ilişkiler teorileri açısından küresel yönetim kavramı genellikle devlet ve iktidar ile ilişkili olarak tartışılmaktadır. Realistlere göre uluslararası sistemin temel belirleyici özelliği anarşik bir yapının olması yani uluslararası alanda emredici bir üst otoritenin bulunmamasıdır. Küresel yönetimi ise anarşinin olmadığı bir uluslararası sistem olarak gören realistler, anarşik uluslararası sistemin değişmesinin mümkün olmadığını öne sürerek küresel yönetime karşı eleştirel bir duruş sergilemektedirler. Liberaller ise, küresel yönetimi, uluslararası anarşik ortamda dünya meselelerini yönetmenin bir aracı olarak görmekte ve küresel yönetimin problemleri çözmeye potansiyelini vurgulamaktadırlar. Marksist uluslararası ilişkiler teorisyenleri ise, küresel yönetimi sosyal ilişkiler ve disiplinlerin kapitalist yeniden üretiminin uygulanmasını sağlayan kapitalist bir proje olarak görmektedir (Şekercioğlu ve Özkurt, 2018: s.9).

Geleneksel açıdan bakıldığında devletler, uluslararası politikayı şekillendiren birincil aktörlerdir. Ancak günümüzde, hükümetler arası örgütler, küresel sivil toplum kuruluşları ve diğer devlet dışı aktörlerin katılımı olmadan çevre, iklim değişikliği, kuraklık, kıtlık, enerji, sağlık sorunları ve salgın hastalıklar gibi problemlere karşı devletler yalnız başına tatmin edici çözümler üretmekte yetersiz kalmaktadır. Bu bağlamda devletlerin uluslararası ağlar olarak nitelendirilebilecek diğer uluslararası aktörlerle işbirliği yapmaları gerekmektedir. Böylece küresel meselelerde bir devletin ya da bir grubun çıkarı değil uluslararası toplumun ortak çıkarları sağlanmaya çalışılır. Bu bağlamda, devletler küresel yönetişimin ana aktörleri olmakla birlikte, devlet dışı aktörler de bu süreçlere aktif olarak katılmaktadır (Akdemir, 2018: s.220).

Küresel düzeyde, devletler dünyadaki önemli meseleleri yönetmede önemli bir role sahiptir. Emredici bir üst otoritenin olmadığı uluslararası sistemde yani anarşik ortamda devletler mevcut güç kapasitelerine dayanarak küresel yönetişime katkı sunmaktadırlar. Özellikle büyük güçler, dünya politikasını şekillendirmede baş aktörlerdir, ayrıca orta büyüklükteki güçler ve nispeten zayıf güçler büyük güçlerin çizdiği genel çerçeve altında küresel yönetişime katkıda bulunma eğilimindedirler (Sağsen vd., 2018: s.193).

Ulus devletler için en önemli mesele güvenlidir. Ancak devletler güvenlik konusundaki önemli bir problemin çözümünü uluslararası örgütlere ileri düzeyde yetki devrinde bulunarak çözmeye karşı isteksizdirler. Buna karşın büyük güçler, küreselleşmeyle birlikte ortaya çıkan ikincil nitelikteki güvenlik konularını çözüme noktasında uluslararası örgütleri, hükümet dışı örgütleri, uluslararası iş çevrelerini hatta ulus-altı aktörleri yetkilendirmekte istekli görünebilmektedir (Balaam ve Dillman, 2015: s.300).

Uluslararası bir aktör olarak devlet halen önemini korumakta ve ulus devletinin belirleyici olduğu bir dünya düzeni de varlığını sürdürmekle birlikte devlet dışı aktörlerin de uluslararası sistem içinde önem kazandığı göz ardı edilemez. Bu gerçeklik devletin uluslararası siyasetteki pozisyonunu ve dış politika davranış şeklini önemli ölçüde değiştirmektedir. Günümüzde devletlerin yanı sıra hükümet dışı organizasyonlar, çok uluslu şirketler ve çeşitli ulus ötesi baskı grupları da uluslararası aktörler olarak sistem içinde önemli hale gelmektedirler. Küreselleşme süreciyle birlikte uluslararası örgütlerin rollerinin artmasıyla ulusal egemenliğin mutlak olmaktan çıktığı söylenebilir. Gelişen teknolojik olanaklar ve buna bağlı olarak günümüzün haberleşme ve ulaşım imkânları bu değişimi hızlandırmakta ve küresel siyaseti oldukça etkilemektedir (Özen, 2013: s.8).

Ulus devletlerinin küresel yönetişimde nasıl roller üstlendiğini anlamak için devletler kapasitelerine göre sınıflandırılabilir ve büyük güçler, orta güçler ve nispeten zayıf güçler olarak üç sınıfta ele alınabilir (Sağsen vd., 2018: s.205).

Büyük güçler, uluslararası politikada son derece aktiftir ve oyunun kurallarını belirlemek için önemli bir konumdadır. Örneğin Amerika Birleşik Devletleri, küresel yönetim kurallarını belirlemede

en etkili aktör olarak görünmektedir. İkinci Dünya Savaşı'nın sona ermesinden bu yana sistemdeki süper güç konumundan faydalanan ABD; siyasi, ekonomik ve güvenlik konusundaki çıkarlarına öncelik vermiştir. Ancak Soğuk Savaş'ın sona ermesiyle birlikte kısa bir dönem tek kutuplu bir an yaşayan ABD, günümüzde uluslararası meseleleri tek başına yönetememektedir ayrıca uluslararası sistemde başat güç olmasına rağmen, politika ve davranışlarını uluslararası sistemin diğer aktörleri nezdinde meşru gösterme ihtiyacı hissetmektedir. Dolayısıyla ABD, küresel sorunlara tek başına çözümler getirememekte ve diğer ülkelerin desteğine ihtiyaç duymaktadır (Sağsen vd., 2018: s.205). Örneğin, her ne kadar göreceli gücü azalmış olsa da halen uluslararası sistemin başat gücü olmaya devam eden ABD'nin, tek başına koronavirüs (Covid-19) gibi bir küresel salgının üstesinden gelemediği ve diğer uluslararası aktörlerin işbirliğine ve yardımına gereksinim duyduğu görülmüştür.

Orta güç ifadesi; gücü, kapasitesi ve etkisi bakımından ne büyük ne de küçük olan devletleri ifade etmek için kullanılan bir kavramdır. Orta güçler, küresel yönetim konusunda özellikle uluslararası örgütlerde önemli bir role sahiptir ve birlikte hareket ettiklerinde etkili politikalar geliştirebilirler. Bununla birlikte orta güçteki devletlerin; arabulucu, koalisyon kurucu, köprü kurucu, kamu diplomasisi düzenleyici gibi dış politika konularında uluslararası sistemde bir takım bireysel rolleri de bulunmaktadır (Sağsen vd., 2018: s.206).

Etki ve kapasite açısından daha zayıf olan üçüncü kategorideki nispeten zayıf güçlerin uluslararası örgütlerde ve küresel yönetimde etkili olmalarının tek yolu, koordineli bir şekilde hareket etmeleriyle gerçekleşebilir. Birleşmiş Milletler'de uluslararası iklim değişikliği müzakerelerinde Vulnerable-20 grubu buna örnek olarak verilebilir. Küresel ısınmanın ve iklim değişikliğinin olumsuz etkilerine karşı acil ve etkili bir çözüm aramak amacıyla kurulan Vulnerable-20, gelişmiş ülkelerin hesap verebilirliğini artırmayı hedefleyen nispeten zayıf devletlerin kurduğu işbirliği girişimidir. Bununla birlikte bu nispeten zayıf devletler, uluslararası meseleleri yönlendirmede büyük bir gücün desteğine ihtiyaç duyarlar (Sağsen vd., 2018: s.207).

2. İnsani Güvenlik Yaklaşımı ve Japonya Dış Politikasında İnsani Güvenlik

Soğuk Savaş boyunca devletlerin öncelikli amaçları askeri güç odaklı şekillendiği için geleneksel güvenlik anlayışı çerçevesindeki tehditlere odaklanılmıştı (Marchesin, 2003: s.421-423). Soğuk Savaş atmosferinin dayattığı askeri ve nükleer gerilimler, güvenlik çalışmalarının ve güvenlik kavramının yoğun şekilde daralmasına yol açmıştır. Dolayısıyla güvenlik çalışmalarına devlet merkezli bir anlayış hâkimdi. Bu meseledeki memnuniyetsizlikler ilk olarak 1970'lerde ve 1980'lerde uluslararası ilişkilerde ekonomik ve çevresel gündemlerin yükselmesiyle başlamıştır. Daha sonra ise 1990'larda kimlik sorunları ve ulus-ötesi suçlarla ilgili kaygıların artmasıyla canlanmıştır. Güvenlik çalışmalarının askeri tehdit ve güç kullanımı etrafında şekillenmesine ve bu alanla sınırlandırılmasına yönelik itirazlar güçlenmeye başlamıştır (Buzan vd., 1998: s.2).

Soğuk Savaş sonrası güvenlik tehditleri; ekonomik çöküş, siyasal baskı, aşırı nüfus artışı, etnik çatışmalar, iç savaşlar, bölgesel ve ulusal krizler, çevrenin tahribatı, terör, salgın hastalıklar, uyuşturucu, silah kaçakçılığı, finans dolandırıcılığı, devletlerin vatandaşları üzerinde uyguladıkları şiddet türleri gibi çok çeşitli ve geniş bir yelpazeye yayıldı (Booth, 2003: s.59). Böylece güvenlik çalışmalarında hâkim bir perspektif olan devlet merkezli güvenlik anlayışının dışında alternatif yaklaşımların öne çıkmaya başladığı söylenebilir.

Soğuk Savaş'ın sona ermesi yalnızca küresel siyaseti değiştirmekle kalmayıp, uluslararası ilişkilerde de yapısal ve ilişkisel açıdan önemli değişimlerin başlangıcı olmuştur. Uluslararası güvenlik konusunda belirsizliklerin artmasıyla ve tehdit algılamalarının çeşitlenmesiyle yeni sayılabilecek tartışma alanları üzerinde çalışmalar yoğunlaştı. Devletlerarası siyasette meydana gelen değişimler kısa süre içinde güvenlikle ilgili yaklaşımlara da yansdı. Özellikle bu değişimler, Soğuk Savaş sonrası süreçte güvenlik konusunun irdelenmesi sürecine hız kazandırmıştır. Bu bağlamda, güvenlik kavramının tarifi, kapsamı, referans nesnesi yeniden düşünölmeye ve tanımlanmaya başlanmıştır. Klasik uluslararası ilişkiler teorilerinin güvenlik konusundaki yaklaşımına ilaveten, 1990'lı yıllarda gelişim gösteren alternatif açıklamalar ve yaklaşımlar, ulusal ve uluslararası güvenlik konusundaki anlayışlarda köklü değişikliklere yol açmaktadır (Bakan, 2007: s.35). Bu bağlamda güvenlik kavramı genişlemiş ve derinleşmiştir. Güvenliğin genişlemesi tehditlerin kaynağı ile ilgili konuları içerirken güvenliğin derinleşmesi ise neyin ve kimin güvenliğinin sağlanacağı ile ilgilidir (Krause ve Williams, 1996: s.230).

Teoriler gibi kavramlar da belli bir ampirik ve entelektüel bağlamların bir sonucu olarak geliştirilir. İlk kez Birleşmiş Milletler'in 1994 İnsani Kalkınma Raporu'nda ortaya çıkan *İnsani Güvenlik (Human Security)* kavramı Eleştirel Güvenlik ve Konstrüktivist Güvenlik yaklaşımlarının zemini üzerinde doğmuştur (Kerr, 2017: s.105).

İnsani Güvenlik kavramı, ilk kez Birleşmiş Milletler'in insani düzenlemelerine binaen 1994 yılındaki BM İnsani Kalkınma Raporu'nda dile getirilen bir kavramdır. İnsani güvenliğin amacı, bireyleri ve birey gruplarını uzun vadeli icraatlar ile tutarlı bir şekilde önemli yaygın tehditlere karşı korumaktır. Güvenliğin temel amacı 19. yüzyıldan beri ülke topraklarının ve egemenliğin korunması olarak düşünölmekteydi. İnsani güvenlik kavramı ise bu odağı bireylerin güvenliğine doğru kaydırmayı amaçlamaktadır (Alkire, 2003: s.2-5).

İnsani güvenlik yaklaşımının dört temel karakteristiğinin olduğu söylenebilir. İlk olarak, insanın güvenliği konusu evrenseldir. Çevresel kirlilik, işsizlik, suç, salgın hastalıklar ve insan hakları ihlalleri gibi tehditler her ülkede farklı seviyelerde olsa da dünyanın her yerinde görölen tehditlerdir. İkincisi, insan güvenliğinin bileşenleri birbirine bağlıdır. Yani insan açısından güvensizlik oluşturan bir konu, yine insan açısından güvensizlik oluşturan başka bir konuya kolaylıkla dönüşebilir. Örneğin; bir ülkede ortaya çıkan bir iç savaş kolaylıkla ekonomik güvenliği, gıda güvenliğini, sağlık güvenliğini, çevre güvenliğini ve toplumsal güvenliği tehlikeye atabilir. Ayrıca insan güvenliğini tehdit eden herhangi bir

mesele sadece ortaya çıktığı ulusun sınırları içinde kalmayıp sonuçlarıyla daha büyük coğrafyaları hatta dünyayı etkileyebilir (UNDP, 1994: s.22-23). Örneğin, 2019 yılının sonunda Çin'in Wuhan kentinde ortaya çıkan ve kısa sürede tüm dünyayı etkisi altına alan koronavirüs (Covid-19) salgını, insani güvenliğin bileşenleri içinde sağlık güvenliği sorunudur. Ancak küresel salgının etkileri çok kısa bir süre içinde insani güvenliğin diğer bileşenleri olan gıda güvenliği, ekonomik güvenlik ve kişisel güvenlik konularında ciddi düzeyde etkilere neden olmuştur. Ayrıca koronavirüsün (Covid-19) ortaya çıktığı ülkede sınırlı kalmayıp küresel bir salgına dönüşmesi yerelde başlayan bir insani güvenlik sorununun, dünya çapında nasıl bir insani güvensizlik oluşturabileceğinin en açık örneğidir.

Üçüncüsü, önleyici müdahaleler aracılığıyla insani güvenliğin daha kolay sağlanacağı söylenebilir. Son olarak insani güvenlik, insan merkezlidir. Yani bireylerin toplumsal hayat içinde nasıl yaşadıkları, tercihlerini özgürce kullanıp kullanmadıkları, sosyal ve ekonomik fırsatlara erişim olanakları gibi konulara odaklanmaktadır (UNDP, 1994: s.22-23).

Birleşmiş Milletler'in raporuyla ortaya çıkan insani güvenlik kavramının en önemli problemlerinden biri kavramın sınırlarının net bir biçimde çizilmiş bir tanımlamadan yoksun oluşudur. İnsani güvenlik kavramını tarif etmek için ortaya konulan tanımlar çok geniş ve belirsiz olma eğilimindedir. Dolayısıyla bu durum, insani güvenlik konusunu, fiziki güvenlikten psikolojik iyilik haline varıncaya kadar her şeyi içerisine alan bir yelpazeye yaymaktadır (Paris, 2001: s.88).

Birleşmiş Milletler'in 1994 yılındaki raporunda insani güvenlik kavramı tanımlanırken, kavramın iki yönüne özellikle dikkat çekilmiştir. Birincisi, açlık, salgın hastalıklar ve baskı gibi kronik tehditler karşısında bireylerin ve toplumların korunması, ikincisi ise, gündelik hayatın farklı boyutlarında ani ve zarar verici değişimler yaratan her türlü tehdide karşı bireyin korunmasını ifade eder (UNDP, 1994: s.22).

Güvenliğin referans nesnesinin insan ve insan grupları olması gerektiği konusunda ortak bir paydada buluşan insani güvenlik savunucuları, hangi tehditlerin öncelikli olduğu konusunda farklı anlayışlara sahiptir. Bu farklı anlayışlar insani güvenlik taraftarlarını dar okul ve geniş okul olmak üzere temelde iki ayrı gruba ayırmaktadır. Bir siyasi yapı tarafından insanlara uygulanan baskı ve şiddetin insani güvenliğin temelini teşkil ettiğini iddia eden dar okul mensuplarına göre, insani güvenlik, bireyin ve birey gruplarının savaş ve diğer doğrudan şiddet türlerinden korunmasıdır. İnsani güvenliğin şiddet tehdidi konusunda duyulan kaygıdan daha fazla şeyi ifade ettiğini iddia eden geniş okul mensuplarına göre ise insani güvenlik, yalnızca korkulardan kurtulmak (freedom from fear) değildir, bunun yanı sıra ihtiyaçlardan kurtulmayı (freedom from wants) da içermektedir (Kerr, 2017: s.106).

Orta büyüklükteki devletlerin dış politikalarında öne çıkardığı bir kavram olan insani güvenlik kavramını benimseyen ve dış politika programına eklemeyen ülkelerden biri olan Japonya, insani güvenlik kavramının ihtiyaçlardan kurtulma yönünü de içeren geniş bir tanımını benimsemiştir (Torun, 2017: s.227). Çevre, azgelişmişlik ve kalkınma konularına odaklanarak insani güvenliği ele alan

Japonya, BM'nin 1994 yılındaki raporunda ortaya konulan kapsamlı ve kapsayıcı insani güvenlik tanımlamasını savunmaktadır (Edström, 2003: s.216).

1997 Asya Ekonomik Krizi, dünyada çeşitli olumsuz etkilere yol açmış ve bu durum Japonya'nın ülke güvenliğini yeniden kurgulamasını beraberinde getirmiştir. 12 Aralık 1998'de dönemin Başbakanı Keizo Obuchi, yeni tehditlerin bireyler üzerindeki etkilerinden bahsederek bu tehditlere karşı tedbirler geliştirme gerekliliğine vurgu yapmıştır. Bu dönemde başlayan yeni bir güvenlik konseptinin belirlenmesi ve benimsenmesi daha sonraki yıllarda Japon dış politikasının temel yönelimlerinden birisini oluşturacaktır. Japon dış politikasına yerleşen insani güvenlik gündemi, güvenlik konusunda farklı görüşlere sahip partilerce de benimsenmiştir. Japonya, insan odaklı güvenlik stratejilerini uygulamaya koyabilmek için kapsamlı bir eylem planı oluşturmuştur. Bu eylem planının içeriğini, yasaların izin verdiği ölçüde uluslararası askeri müdahalelere katılmak, kalkınma meselesi başta olmak üzere insani güvenlik konusundaki tüm girişimlerde aktif olarak bulunmak ve bu konudaki projeler için maddi bir fon ayırmak oluşturmaktadır (Ovalı, 2006: s.27).

Japonya yönetimi, insani güvenliğin uygulaması noktasında askeri operasyonlardan ziyade maddi katkılarda bulunmayı tercih eder. Bu tercihin altında, Soğuk Savaş esnasında ABD ile imzalanan Karşılıklı İşbirliği ve Güvenlik Anlaşması bulunmaktadır. Anlaşmaya göre Japonya'nın güvenliğinden ABD sorumludur ve böylece Japonya, ekonomik girişimlere büyük kaynaklar ayırma olanağına sahip olmuştur. Japonya'nın askeri operasyonlardan ziyade maddi katkılarda bulunmayı temel alan tercihinin altında yatan bir diğer faktör de ülke içerisinde gelişen normlar ve anayasal sınırlamalardır (Tanaka, 1994: s.34).

3. Küresel Sorunlar Karşısında Japon İnisyatifi Ve Küresel Yönetişime Katkıları

İnsani güvenlik kavramının 1994 Birleşmiş Milletler İnsani Kalkınma Raporu'yla ortaya çıkmasından bir yıl sonra Japon hükümeti bu yeni konseptte doğru yönelmiştir. Başbakan Murayama Tomiichi, BM Genel Kurulu'nda 1995 yılında yaptığı konuşmada endişelerinin yalnızca ulus-devlet düzeyinde sınırlı olmadığını ve bütün insanlığın refahına odaklanılması gerektiğini belirtmiştir. Tomiichi, dünyadaki her insanın insan haklarına saygılı bir ortamda yaşaması gerektiğini ve yoksulluk, hastalık, cehalet, baskı ve şiddetten korunması gerektiğini belirterek insani güvenlik kavramının kendi politik ilkeleriyle uyumlu olduğunu vurgulamıştır. Tomiichi'nin halefi Ryutaro Hashimoto da insani güvenlik kavramını benimsediğini açıklamıştır. Hashimoto'nun halefi Keizo Obuchi, 2 Aralık 1998 yılında yaptığı konuşmasında yeni yüzyılın insan merkezli bir yüzyıl olması gerektiğini vurgulayarak insani güvenliğin Japonya'nın dış politika vizyonu haline gelmesine katkı sağlamıştır (Edström, 2003: s.212-214).

İnsani güvenliğin uygulamasında yani bir politikaya dönüştürülmesinde çeşitli araçlardan yararlanılmaktadır. Kalkınma destekleri ve uluslararası yardımlar insani güvenliğin ayrılmaz bileşenleri

olarak değerlendirilebilir. Bu bağlamda barış inşası süreçlerinde gerçekleştirilen yeniden yapılanma projeleri de insani güvenlik çerçevesinde değerlendirilen uygulamalardandır.

Bu kapsamda Japonya, Birleşmiş Milletler İnsan Güvenliği için Güven Fonu aracılığıyla çok sayıda barış inşası projesinde aktif olarak yer almıştır (Özşahin, 2015: 65). Japonya, Resmi Kalkınma Yardım Programı'nı insani güvenlik yaklaşımı çerçevesinde dönüştürmüş ve BM sistemi içinde insani güvenlik projelerinde kullanılmak üzere Birleşmiş Milletler İnsan Güvenliği için Vakıf Fonu'nu oluşturmuştur (Torun, 2017: s.228). Birleşmiş Milletler bünyesinde 1999'da kurulan İnsan Güvenliği Fonu'nun kuruluş sürecinde 4,63 milyon dolar kaynak ayıran Japonya, Doğu Timor ve Kosova'da kullanılması için aynı fona 1999 yılında 55 milyon dolar, 2000'de 23 milyon dolar, 2001'de 86 milyon dolar ve 2003'te 73 milyon dolar maddi katkılarda bulunmuştur. Japonya'nın maddi yardımları yalnızca İnsan Güvenliği Fonu ile sınırlı kalmamaktadır. Birleşmiş Milletler bütçesine 2004 yılında yaklaşık %19'luk bir oranla ABD'nin ardından en büyük katkıyı sağlayan Japonya, BM bünyesindeki diğer kurumlara yalnızca 2001 yılında 920 milyon dolar katkı sağlamıştır (Ovalı, 2006: s.28).

Soğuk Savaş'ın ardından uluslararası konjonktürün değişmesiyle birlikte Japonya'nın düşük profilli dış politika ve güvenlik anlayışı da değişmeye başlamıştır. Japonya'nın uluslararası barışa katkı veren sorumlu bir ülke olabilmek için Birleşmiş Milletler operasyonlarına katılması gündeme gelmiştir. Bu bağlamda Japonya Anayasası'nın 9. maddesi geçerli olmak kaydıyla Öz Savunma Kuvvetleri'nin barışı koruma operasyonlarına destek sunabileceğine ilişkin yasa çıkarılmıştır. 1992'den sonra Japonya; Angola, Kamboçya, Mozambik, El Salvador, Golan Tepeleri, Doğu Timor, Kosova, Bosna-Hersek, Haiti, Nepal ve Güney Sudan'daki operasyonlara aktif bir şekilde katılmıştır. Ayrıca sivil görevlerde daha görünür bir biçimde destek sağlayan Japonya, seçim izleme komiteleri ve insani yardım misyonları ve gelişmekte olan ülkelere kalkınma yardımları vasıtasıyla uluslararası imajına olumlu katkılar sağlamıştır (Akçadağ Alagöz, 2018: 20; Ovalı, 2006: s.28). Japonya uluslararası barışa proaktif katkı sağlama politikası kapsamında Mart 2016'da Barış ve Güvenlik Mevzuatı'nı yürürlüğe sokmuştur (Ministry of Foreign Affairs of Japan, 2019: s.175).. Japonya'nın barışsever bir ulus konumunu sağlamlaştırmayı amaçlayan bu mevzuat, Japonya'nın çatışmaları daha önceden önlemesini kolaylaştırabilir ve uluslararası topluma daha fazla katkıda bulunmasını sağlayabilir. 2017 yılında anti-balistik füze denemeleri gerçekleştiren Japonya, ayrıca amfibi savunma kabiliyetlerini de artırmaktadır. Ayrıca bu süreçte %100 yerli savaş uçakları üretmeye başlayan Japonya, Japon Hava Savunma Kuvvetleri filosunun modernizasyonuna önemli ölçüde kaynak ayırmaktadır. Ancak Japonya'daki muhalefet partileri, bu girişimlerin Japonya'nın İkinci Dünya Savaşı'nın sonrasında benimsediği savunma politikasında değişim yaratacağı endişesiyle eleştirmektedir.

Japonya Dış İşleri Bakanlığı tarafından yayımlanan Japonya'nın Dış Politikası ve faaliyetlerinin bulunduğu *Mavi Kitaplar (Diplomatic Bluebook)* göz önüne alındığında günümüzde insani güvenlik odaklı girişimlerde Japonya'nın istekliliği ve kararlılığı görülmektedir. Yalnızca ulusal çıkarlara odaklanmayan Japonya'nın insani güvenlik odaklı bir dış politika anlayışı Mavi Kitaplar'a da

yansımıştır. 2019 yılı için yayımlanan Mavi Kitap'ta, Japonya'nın ulusal çıkarlarını geliştirmenin yanı sıra uluslararası toplumun barış ve refahına katkıda bulunmaya devam ederek barışsever konumunu daha da pekiştireceğine yer verilmektedir. Bu bağlamda Japonya'nın küresel sorunlar karşısındaki faaliyetlerinin güncel verilerle ortaya konulması için *Diplomatic Bluebook 2019*'u incelemek gerekmektedir.

Barış koruma operasyonlarına ve barış inşasına günümüzde de önemli katkılar sunan Japonya, 2019'daki raporda Güney Sudan'daki barış ve istikrara çeşitli şekillerde katkı sunmaya devam edeceğini belirtmiştir. Ortadoğu'da barış ve istikrar için kapsamlı destekler sunan Japonya; Suriye ve komşu ülkeler, Yemen ve Afganistan gibi çatışmadan etkilenen ülkeler için uluslararası kuruluşlarla işbirliği içinde gıda yardımı sunmaya devam etmektedir. Ayrıca Ürdün'deki Suriyeli mülteciler için Zaatari Mülteci Kampı'nda yaşam koşullarının iyileştirilmesi için teknik ve maddi destekler sağlamaktadır. Japonya'nın Afrika kıtasındaki ülkelerin de yaşadığı sorunları aşmak ve barışa katkı sunmak için gerçekleştirdiği önemli faaliyet alanları bulunmaktadır. Örneğin, Zimbabve'de adil seçimlerin yapılmasına katkı sağlamak, terörizme karşı Mali ve Burkina Faso gibi ülkelere güvenlik ekipmanları sağlamak, Fildişi Sahili'nde eski milis savaşçıları gündelik hayata entegre edebilmek için mesleki eğitimler ve geçim iyileştirme destekleri sağlamak gibi çeşitli alanlarda barış inşası çalışmaları yürütmektedir. Japonya'nın 2008-2018 yılları arasında Afrika'daki 13 ülkede barışı koruma ve barış inşası süreçlerinde sağladığı destek 52 milyon dolar seviyesindedir (Ministry of Foreign Affairs of Japan, 2019: s.179-183).

Japonya, terörle mücadele ve şiddet içeren aşırıçılığın önlenmesi konusunda önemli faaliyetler göstererek küresel yönetişime katkı sağlayan bir ülkedir. Orta güçlerin özellikle uluslararası örgütler aracılığıyla küresel yönetişime çeşitli şekillerde katkılar sağladığı belirtilmişti. Bir orta güç olan Japonya, G7 zirvelerinde terörle mücadele konusunda önemli meseleleri vurgulamakta, BM'de kararların alınmasında aktif bir rol almaktadır. Bunun yanı sıra Japonya, BM Uyuşturucu ve Suç Ofisi (UNODC) ve Küresel Toplumsal Katılım ve Dayanıklılık Fonu (GCERF) dâhil olmak üzere uluslararası kuruluşlara 66 milyon dolar katkı sağlamıştır. Bunlara ek olarak Japonya, 2018 yılında İngiltere, Tunus, Rusya, Çin ve Türkiye ile terörizm konusunda bilgi alışverişinde bulunmak ve koordinasyonun güçlendirilmesi için iki taraflı terörle mücadele görüşmeleri düzenlemiştir (Ministry of Foreign Affairs of Japan, 2019: s.185-186).

Japonya, kara para aklama ve terörizmin finansmanı ile mücadele tedbirleri için ülkelerin uygulamaları gereken uluslararası standartları belirleyen ve uygulama durumlarını inceleyen *Mali Eylem Görev Gücü'nün (Financial Action Task Force-FATF)* kurucu üyesidir. Japonya, kara para aklamayı engellemek ve teröristlere fon akışını kesmek için uluslararası çabaları teşvik etmek amacıyla *BM Uyuşturucu ve Suç Ofisi (UNODC)* ile işbirliği içinde, İran ve ASEAN ülkelerine yasal sistemlerinin geliştirilmesi gibi alanlarda kapasite geliştirme desteği de sunmaktadır (Ministry of Foreign Affairs of Japan, 2019: s.188).

Japonya insan ticaretinin önüne geçilmesi konusunda da önemli faaliyetlerde bulunmaktadır. *Japonya'nın İnsan Ticareti ile Mücadele 2014 Eylem Planı (Japan's 2014 Action Plan to Combat Trafficking in Persons)* çerçevesinde gelişmekte olan ülkelere etkin bir şekilde destek sağlamaktadır. Ayrıca 2018 yılında Uluslararası Göç Örgütüne (IOM) maddi katkılar sağlayan Japonya, insan ticareti mağdurlarının güvenli bir şekilde ülkelerine geri gönderilmesine yardımcı olmaya ve ülkelere dönen insanların yeniden mağdur olmaması için sosyal rehabilitasyon destek programları uygulamaya devam etmiştir (Ministry of Foreign Affairs of Japan, 2019: s.188).

Tarihte atom bombalarına maruz kalan tek ülke olan Japonya, uluslararası toplumun nükleer silahlardan arındırılmış bir dünya gerçekleştirme çabalarına öncülük etmeye çalışmaktadır. Japonya, 2017 yılında *Nükleer Silahsızlanmanın Önemli İlerlemesi için Seçkinler Grubu (Group of Eminent Persons for Substantive Advancement of Nuclear Disarmament)* oluşturmuş ve nükleer silaha sahip ülkeler ile nükleer silaha sahip olmayan ülkeler arasında bir köprü inşa etme çalışmalarına başlamıştır. Ayrıca nükleer silahların tamamen ortadan kaldırılması için BM Genel Kurulu'nda kararlar aldırma girişimlerinde bulunmuştur. Bu bağlamda 1994 yılından itibaren, Japonya BM Genel Kurulu'na nükleer silahların ortadan kaldırılması için karar taslağı sunmuştur. Bu taslak karar nükleer silahsızlanma konusunda somut ve pratik tedbirleri içermektedir. Japonya, 2018 kararında nükleer silahlardan arındırılmış bir dünya için birlikte çalışılabilecek ortak bir zemin oluşturulmasını amaçlamıştır. Bu karar BM Genel Kurulu'nda 162 ülkenin desteği ile kabul edilmiş ve nükleer silahlara sahip bir ülke olan Birleşik Krallık da dâhil olmak üzere 69 ülke bu karara finansal olarak destek vereceğini belirtmiştir (Ministry of Foreign Affairs of Japan, 2019: s.197-198).

Günümüzde, terörizm, mülteciler, yoksulluk, çatışma, iklim değişikliği ve bulaşıcı hastalıklar gibi çok sayıda sınır aşan sorunlar karşısında Birleşmiş Milletler'in daha geniş bir rol üstlenmesini savunan Japonya, BM aracılığıyla işbirliğini güçlendirmek ve sorunların üstesinden gelmek konusunda etkin bir yaklaşıma sahiptir. Japonlar, uluslararası toplumda barış ve güvenliğin korunmasında Japonya'nın kritik bir role sahip olduğunu düşünmektedir. Japonya bu kritik rolünü 11 kez Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'nin daimi olmayan üyesi olarak hizmet vermesiyle pekiştirmeye çalışmaktadır. Bu bağlamda BM Güvenlik Konseyi'nin yapısının değişmesi gerektiği çağrısında bulunan Japonya, silahsızlanma ve silahların yayılmasını önleme, barışı koruma ve barış inşası ve insani güvenlik gibi alanlarda uluslararası toplumda kritik roller oynadığını savunmaktadır. 2016-2018 yıllarında Birleşmiş Milletler bütçesindeki payı %9,6 olan Japonya, ABD ve Çin'in ardından BM'ye en fazla katkı sağlayan ülkedir. Bu bağlamda Birleşmiş Milletler'in dünya barışı ve güvenliğini sağlanması için daha etkin bir duruma gelmesi amacıyla BM Güvenlik Konseyi'nin yapısında reform yapılması gerektiğini savunan Japonya, BM Güvenlik Konseyi'nde daimi bir üye olabilmek için diğer ülkeleri ikna etmeye çalışmaktadır (Ministry of Foreign Affairs of Japan, 2019: s.209-214).

Uyuşmazlıkların barışçıl bir şekilde çözümü noktasında uluslararası hukuku güçlendirmeye çalışan Japonya, Uluslararası Ceza Mahkemesi'ne 2007 yılında taraf olduktan sonra bu mahkemeyi

çeşitli şekillerde desteklemiştir. Japonya, 2018 itibariyle Uluslararası Ceza Mahkemesi'ne mali açıdan yaklaşık %16,5'lük bir destekle en büyük katkıyı sağlayan ülkedir bununla birlikte mahkemeye sürekli bir şekilde hâkimler göndermektedir. Japonya; Uluslararası Ceza Mahkemesi'ne, Uluslararası Deniz Hukuku Mahkemesi'ne ve Daimi Tahkim Mahkemesi'ne en büyük mali katkıyı sağlayan devlettir (Ministry of Foreign Affairs of Japan, 2019: s.216-217).

Japonya, uluslararası toplumda insan haklarının korunması ve geliştirilmesine yönelik girişimlerde de sivil toplumla işbirliği içinde etkin bir şekilde katkı sağlayan ülkelerin başında gelmektedir. *Çocuklara Yönelik Şiddeti Sonlandırmak için Küresel Ortaklık (Global Partnership to End Violence Against Children- GPeVAC)* ağına 2018 yılında üye olarak kabul edilen Japonya, ortaklığın faaliyetlerini aktif bir şekilde destekleyeceğini belirtmiştir. Ayrıca *Çocuklara Yönelik Şiddete Son Verme Fonu'na (Fund to End Violence Against Children)* 2017 yılında yaklaşık 6 milyon dolar maddi katkı sağlayan Japonya, fona insani yardım penceresinden ilk katkıyı sağlayan ülkedir (Ministry of Foreign Affairs of Japan, 2019: s.223-224).

Japonya, 1954 yılında *Resmi Kalkınma Yardımı'nı (Official Development Assistance-ODA)* başlatmasının ardından uzun yıllar uluslararası toplumun barış, istikrar ve refahı için önemli katkılarda bulunmuştur. Japonya, ODA'yı kendi ulusal çıkarlarının korunması açısından da stratejik olarak görmektedir çünkü gelişmekte olan ülkelerin büyümesiyle Japon ekonomisinin canlandırılması ve bu ülkelerle birlikte büyümesi Japonya'nın ulusal çıkarları için önemli bir noktadır. Japonya ODA üzerinden, 2017 yılında 18,46 milyar dolar katkı sağlamıştır (Ministry of Foreign Affairs of Japan, 2019: s.231-232).

Japonya, Resmi Kalkınma Yardımı (ODA) birimi aracılığıyla uluslararası ortamda ortaklık ve işbirliğini güçlendirmeyi, insani güvenlik perspektifini geliştirmeyi, gelişmekte olan ülkelerin kalkınmasını desteklemeyi, Japonya'nın deneyim ve birikimlerini paylaşmayı amaçlamaktadır.

2030 Sürdürülebilir Kalkınma Gündemi, BM Zirvesi tarafından Eylül 2015'te Binyıl Kalkınma Hedefleri'nin halefi olarak kabul edilen bir dizi uluslararası kalkınma hedefidir. Japonya, 2030 Sürdürülebilir Kalkınma Gündemi'ne sürekli ve etkin bir şekilde katkıda bulunmaya devam etmektedir. Japonya, diplomatik sütunlarından biri olarak tanımladığı insani güvenliği, 2015 yılında onaylanan Kalkınma İşbirliği Şartı'nda yol gösterici bir ilke olarak konumlandırmıştır. Japonya'nın inisiyatifi ile 1999 yılında kurulan BM İnsan Güvenliği için Güven Fonu'na toplamda 420 milyon doların üzerinde katkı sağlayarak Birleşmiş Milletler kurumları tarafından insani güvenliğin yaygınlaştırılması ve uygulanmasını desteklemiştir. Japonya'ya göre 2030 Sürdürülebilir Kalkınma Gündemi, “insan merkezilik” ve “kimseyi geride bırakma” gibi ilkelere dayandığı için özünde insani güvenlik kavramını yansıtmaktadır (Ministry of Foreign Affairs of Japan, 2019: s.244-247).

Yaşamı tehdit eden ve her türlü sosyal, kültürel ve ekonomik faaliyeti engelleyen sağlık sorunları, insani güvenlikle doğrudan bağlantılı bir küresel sorundur. Japonya, sağlık konusunu insani

güvenliğin merkezi bir unsuru olarak görmekte ve sağlık alanında yardımlar sağlayarak insanların sağlığını geliştiren ve sağlık hakkını sağlayan bir uluslararası topluluk gerçekleştirmeyi hedeflemektedir. Bu bağlamda Japonya; Dünya Sağlık Örgütü ve Dünya Bankası başta olmak üzere pek çok ülke ve çeşitli kuruluşlarla işbirliği yaparak bulaşıcı hastalıklar, anne ve çocuk sağlığı ve beslenme iyileştirmeleri gibi alanlarda kayda değer sonuçlar elde etmeye çalışmaktadır (Ministry of Foreign Affairs of Japan, 2019: s.248-249). Örneğin Koronavirüsün (Covid-19) tüm dünyada ciddi tesirler oluşturduğu bir dönemde Japonya, bu salgın hastalıkla içeride mücadelesini sürdürürken küresel düzeyde de elini taşın altına koymaktan çekinmemiştir. Başta Çin olmak üzere pek çok ülkeye maske ve tıbbi teçhizat yardımlarını sağlayan Japonya, küresel salgının kontrol altına alınması için aşı ve ilaç geliştirme noktasında Dünya Sağlık Örgütü ile işbirliği içinde olacağını belirtmiştir. Japonya Başbakanı Şinzo Abe, 30 Mart 2020 tarihinde Dünya Sağlık Örgütü Genel Direktörü Tedros Adhanom ile telefon görüşmesinde bulunmuştur. Görüşmede ülkesinin küresel yardım çalışmalarına öncülük ettiğini ve koronavirüsle mücadele kapsamında sağlık sistemi zayıf olan ülkeleri desteklemek için Dünya Sağlık Örgütü Stratejik Hazırlık ve Müdahale Planı aracılığıyla 46 milyon dolar katkı sunduğunu belirtmiştir (Ministry of Foreign Affairs of Japan, https://www.mofa.go.jp/page/e_000277.html Erişim Tarihi: 08.04.2020).

Küresel çevre konularında farkındalık sahibi bir ülke olan Japonya, doğal çevrenin korunması ve sürdürülebilir kalkınmanın gerçekleştirilebilmesi için bu alandaki müzakerelere aktif bir biçimde katılmaktadır. Japonya, 2018 Birleşmiş Milletler İklim Değişikliği Konferansı'ndaki (COP24) her bir madde için müzakerelere aktif bir şekilde katılmış ve Paris Anlaşması'nın ruhu gereğince tüm ülkeler için ortak kuralların oluşturulmasına katkıda bulunmaya çalışmıştır. Bunun yanı sıra Japonya diğer gelişmiş ülkelerle birlikte, *Yeşil İklim Fonu (Green Climate Fund)* aracılığıyla gelişmekte olan ülkelere iklim değişikliği önlemlerini uygulayabilmeleri için finansal işbirliği, kapasite geliştirme ve teknoloji transferi gibi çeşitli destekler sağlamıştır (Ministry of Foreign Affairs of Japan, 2019: s.251-252).

Japonya Dış İşleri Bakanlığı, uluslararası inisiyatiflere ve tartışmalara öncülük etmek ve diplomaside daha etkin bir role sahip olmak için 2018 yılında yaklaşık 6 milyar doların üzerinde bütçe ayırmıştır. Japonya Dış İşleri Bakanlığı, salgın hastalıklar, insani yardım, terörle mücadele ve mülteci sorunları, sosyal istikrar yardımı gibi küresel konularda 2018 ek bütçe tutarında 1,4 milyar dolar ayırmıştır (Ministry of Foreign Affairs of Japan, 2019: s.352).

İkinci Dünya Savaşı'nın ve sömürgecilik sürecinin sona ermesinden bu yana, büyük güçler yalnızca askeri güç ve kapasiteyle veya bölgeleri ele geçirmek yoluyla ortaya çıkmayabilir. Bunun yerine devletler uluslararası toplumda büyük güç statüsüne ulaşmak için yumuşak güç araçlarını kullanmaktadır. Bu bağlamda bireyi ihtiyaçlardan ve korkulardan arındırmayı hedefleyen insani güvenlik kavramı, devletler için önemli bir yumuşak güç aracına dönüşebilir (Black ve Hwang, 2010: s.95).

Japonya, uluslararası alanda barışçıl ve insani güvenlik taraftarı bir ülke konumunu geniş yelpazede gerçekleştirdiği faaliyetlerle pekiştirmektedir. Böylece küresel sorunların çözümüne katkı sağladığı gibi ülke imajına ve yumuşak gücüne katkı sağlamaktadır.

4. Japon Kamuoyu ve Dış Politika

Dış Politika karar verme sürecinin içsel çevresini oluşturan unsurlarından biri kamuoyudur. Demokratik bir ülkede karar alıcılar kaçınılmaz bir şekilde kamuoyunu dikkate almak zorunda kalmaktadır (Arı, 2011: s.187). Japonya'nın küresel yönetişime katkısının artarak sürmesi için kuşkusuz kamuoyu rızasını sağlaması önemli bir gerekliliktir. Zira demokratik bir ülke, dışarıda bir yumuşak güç oluşturmaya çalışırken içeride kamuoyunun bu noktadaki desteğini kaybettiğini düşündüğünde, politikalarını değiştirerek kamuoyunu memnun etmek isteyecektir. Dolayısıyla kamuoyu desteği bir devletin küresel yönetişime katkı sağlayan bir politik çerçeve benimsemesinde kilit bir öneme sahiptir. Japon Hükümeti de, dış politikanın ulusal çıkarlar temelinde uygulanması noktasında kamuoyunun desteğini vazgeçilmez bir unsur olarak değerlendirmektedir. Uluslararası alanda gerçekleştirilen faaliyetlere büyük kaynaklar ayıran Japon hükümeti, ülke kamuoyunun da desteğini sürekli olarak artırmaya çalışmaktadır.

Japonya Dış İşleri Bakanlığı, çeşitli medya, konferans ve yayınlar aracılığıyla halkla ilişkiler konusuna büyük önem atfetmektedir. Bu amaçla gazete, televizyon ve internet üzerinden doğru bilgi sağlamayı taahhüt etmektedir. Dış İşleri Bakanlığı, hükümetin dış politikadaki duruşunu açıklayan ifadeleri düzenli olarak yayınlamaktadır. Böylece halkın dış politika faaliyetlerini takip edebilmesi ve dış politikadaki duruşun özünü ve başarıları kolayca takip etmesi amaçlanmaktadır. Dış İşleri Bakanlığı, “*Diyalog Yoluyla Halkla İlişkiler*” (*Public Relations through Dialogue*) yöntemiyle halkın dış politika karar alıcılarıyla doğrudan temasa geçmesini arzulamaktadır. “*Bakanla Konuş*” (*Talk to the Minister*) başlığı altında dış işleri bakanı açıklamalar yapmakta ve soruları yanıtlamaktadır (Ministry of Foreign Affairs of Japan, 2019: s.343-344).

Japon kamuoyu, 1990'lar boyunca dış yardımların artırılması ve sürdürülmesine destek vermiştir. Hem Japonlar hem de diğer Asyalı halklar bu yardımların Japonya ile diğer ülkeler arasındaki ilişkilere olumlu katkılar sağlayacağına inanmaktadır. Yine 1990'lı yıllarda Japon kamuoyunun çoğunluğu, barışı koruma operasyonlarında riskli rollere karşı çıkmış ve Japonya'nın silahlı çatışmaların dışında kalarak bu barış koruma operasyonlarına destek vermesini istemiştir (Bobrow ve Boyer, 2001: s.75-77).

Japon hükümeti, Resmi Kalkınma Yardımı'nın (ODA) faaliyetleri hakkında uzun yıllar kamuoyu yoklamalarına başvurmuştur. Gerçekleştirilen ankette ODA'nın gelecekteki seviyesinin ne olduğu vatandaşlara sorulmakta ve vatandaşların 5 seçenek üzerinden yanıtlanması istenmektedir. Bu beş seçenek; a) artmalı, b) mevcut seviyede kalmalı, c) azaltılmalı, d) sonlandırılmalı ve e) bilmiyorum şeklindedir. Birincisi 1977'de yapılan anketten itibaren 1990'lı yıllara kadar vatandaşların çoğunluğu

ODA'yı desteklemiştir. Kamuoyunun ODA faaliyetlerine verdiği destek 1991 yılında %82,9 ile zirveye ulaşmıştır. Ancak ekonomik krizlerin etkisiyle 1992-2002 yılları arasında ODA'nın faaliyetlerini destekleyenlerin oranı giderek azalmıştır. İlk kez 2002 yılında ODA'nın faaliyetlerinin azaltılması gerektiğini düşünenlerin oranı (%24,3), artırılması gerektiğini düşünenlerin oranını (%19,2) geçmiştir. 2003 yılında ise %18,7 ile ODA'nın seviyesinin artmasını düşünenlerin oranı tüm zamanların en düşük seviyesine gerilemiştir. Bu eğilim dört yıl sürmüş ve 2008 yılında ankete katılanların %30,4'ü ODA faaliyetlerinin artmasını isterken, %18,5'i azaltılması gerektiğini belirtmiştir (Uchida, 2009).

Japonya yönetimi dış yardım konusunda halkın desteğini pekiştirmeye çalışmaktadır. Japonya Dış İşleri Bakanlığı, vatandaşlarına gelişmekte olan ülkelerde gerçekleştirilen kalkınma yardım programlarına doğrudan katılmaları ve ODA çalışmalarını tecrübe etmeleri için imkânlar yaratmaktadır (Ministry of Foreign Affairs of Japan, 2018: s.117).

Sonuç

Uluslararası politikada küresel yönetişimin önem kazanmasıyla Soğuk Savaş'ın sona ermesi arasında bir korelasyon bulunabilir. Soğuk Savaş'ın uluslararası politika üzerindeki oluşturduğu baskılar, uluslararası politikanın aktörlerini askeri güç ve askeri güvenlik konularına odaklanmaya mecbur ediyordu. Dolayısıyla askeri kaynaklı olmayan tehditlerin görünürlüğü, hatta askeri kaynaklı olsa da büyük güç dengeleriyle ilişkili olmayan tehditlerin görünürlüğü daha azdı. Soğuk Savaş'ın sona ermesiyle birlikte blok zihniyeti ile üretilen güvenlik algıları da dönüşüme uğramaya başladı. Bu yeni süreçte ekonomik ve çevresel tehditler, insan hakları, göç, devlet içi çatışmalar gibi konuların sınır aşan özelliklerinin daha belirgin bir şekilde fark edilmesi, bu yeni tehditlerin ne kadar ciddi problemler olduğunun anlaşılmasını sağladı. Bu dönemde küreselleşmeyle birlikte, teknolojik gelişmelerin ve iletişim sahasında yaşanan ilerlemelerin uluslararası olayların dünya çapında daha hızlı bir şekilde yayılması ve hissedilmesini kolaylaştırması da önemli bir etkidir.

Günümüzde problemlerin uluslararasılaşması çözümlerin de ulusal ölçekten uluslararası ölçüğe taşınması zorunluluğu doğurmuştur. Bu bağlamda küresel sorunlar karşısında küresel yönetişim yoluyla politikalar üretmek ve faaliyetlerde bulunmak önemli hale gelmiştir. Çünkü hiçbir devlet tek başına uluslararası sorunların üstesinden gelecek imkâna sahip değildir. Küresel yönetişim, devletlerin, uluslararası kuruluşların, küresel sivil toplum örgütlerinin, çok uluslu şirketlerin, baskı gruplarının ve diğer pek çok siyasi aktörün katılımıyla gerçekleşebilir. Uluslararası politikada temel belirleyici olan devletler küresel sorunların çözüme kavuşturulması konusunda da temel belirleyiciler konumundadır. Dolayısıyla küresel yönetişim sürecine iyi niyet ile katılan bir devletin etkisi pek çok devlet dışı aktörün etkisinden çok daha fazla olumlu sonuçlar doğurabilir.

Bir orta güç olarak tanımlanan Japonya, barışsever ve insani güvenlik taraftarı bir ülke olarak uluslararası sorunların çözümüne kayda değer bir ölçüde destek veren ülkelerin başında gelmektedir. Soğuk Savaş döneminde kalkınma yardımları çerçevesinde gelişmekte olan ülkeleri destekleyen

Japonya, Soğuk Savaş'ın sona ermesinin ardından insani güvenlik paradigmasının ortaya çıkışını takiben uluslararası sorunlarda daha aktif roller üstlenmeye başlamıştır. Pek çok devletle ve başta Birleşmiş Milletler olmak üzere pek çok uluslararası kuruluşla işbirliği içinde küresel sorunların çözümüne katkı sunmak ve uluslararası toplumda barışın sağlanmasını desteklemek için önemli girişimlerde bulunmuştur.

Japonya günümüzde barış inşası süreçlerine, nükleer silahsızlanma çalışmaları, küresel terör ve şiddet içeren aşırıcılığın önlenmesi, uyuşturucuyla mücadele, kara para aklanmasının önlenmesi, salgın hastalıkların yayılmasının önlenmesi, iklim değişikliği ve çevresel konular, uluslararası hukukun güçlendirilmesi, insan haklarının geliştirilmesi gibi daha pek çok küresel konuda önemli girişimlerde bulunmaktadır. Orta güç olarak tanımlanan, ekonomik dev ve askeri cüce olarak nitelenen Japonya, küresel sorunların çözümünde maddi katkılar, gündem oluşturma ve uluslararası örgütler aracılığıyla girişimlerde bulunma yollarına başvurmaktadır.

Kaynakça

- Akçadağ Alagöz, E. (2018). Şinzo Abe Döneminde Japon Dış Politikasında Yaşanan Değişim, TESAM Akademi Dergisi, 5 (2), 11-37.
- Akdemir, E. (2018). Non-State Actors and Global Governance. Nejat Doğan ve Volkan Şeyşane (Editörler), International Organization and Global Governance içinde (s. 218-244). Eskişehir: Anadolu University Press.
- Akdemir, E. (2019). Avrupa Birliği Ülkelerinde Siyasal Katılım Platformları: Roller ve Amaçları. Eskişehir: Siyasal Kitabevi.
- Alkire, S. (2003). A Conceptual Framework for Human Security. University of Oxford: Centre for Research on Inequality, Human Security and Ethnicity, 1-52.
- Arı, T. (2011). Uluslararası İlişkiler ve Dış Politika (9. baskı). Bursa: MKM Yayıncılık.
- Bakan, Z. A. (2007). Soğuk Savaş Sonrasında Yeni Güvenlik Teorileri ve Türkiye'nin Güvenlik Algılamaları. 21. Yüzyıl Dergisi, 1 (3), 35-50.
- Balaam, D. N. ve Dillman, B. (2015). Uluslararası Ekonomi Politika Giriş. Nasuh Uslu (Çev.). Ankara: Adres Yayınları.
- Black, L. ve Hwang, Y. (2010). Soft Power Paths to Great Power Status: Human Security in Japan and China's Approaches to Tackling Piracy in Southeast Asia and East Africa. Proceedings of the Fifth Afrasian International Symposium, Kyoto: Ryukoku University Afrasian Centre for Peace and Development Studies, 95-110.
- Bobrow, B. D. ve Boyer, M. A. (2001). Public Opinion and International Policy Choices: Global Commitments for Japan and Its Peers?. Japanese Journal of Political Science, 2 (1), 67-95.
- Booth, K. (2003). Güvenlik ve Özgürleş(tir)me. Çiğdem Şahin (Çev.), Avrasya Dosyası, 9 (2), 51- 71.
- Buzan, B., Wæver, O. ve Wilde, J. D. (1998). Security: A New Framework for Analysis. Boulder: Lynne Rienner Publishers.
- Critchlow, J. (2003). The Power of Public Diplomacy. New Falder, 86 (5), 12-15.
- Edström, B. (2003). Japan's Foreign Policy and Human Security. *Japan Forum*, 15 (2), 209-225.
- Goldsteine, J. S. ve Pevehouse, J. (2015). Uluslararası İlişkiler. Haluk Özdemir (Çev.). Ankara: BB101 Yayınları.
- Güzelsarı, S. (2012). Küreselleşme. Gökhan Atılğan ve E. Atilla Aytekin (Editörler), Siyaset Bilimi: Kavramlar, İdeolojiler, Disiplinler Arası İlişkiler içinde (s. 235-249). İstanbul: Yordam Kitap.
- Heywood, A. (2013). Küresel Siyaset. Nasuh Uslu ve Haluk Özdemir (Çev.). Ankara: Adres Yayınları.
- Heywood, A. (2016). Siyasetin ve Uluslararası İlişkilerin Temel Kavramları. Fahri Bakırcı (Çev.). Ankara: BB101 Yayınları.
- Kerr, P. (2017). İnsani Güvenlik, Allan Collins (Editör), Nasuh Uslu (Çev.). *Çağdaş Güvenlik Çalışmaları* içinde (s.104-116). İstanbul: Röle Akademik Yayıncılık, 104-116.
- Keyman, F. (2017). Küreselleşme. Şaban Kardeş ve Ali Balcı (Editörler), Uluslararası İlişkilere Giriş içinde (s. 509-522). İstanbul: Küre Yayınları.
- Krause, K. ve Williams, M. C. (1996). Broadening the Agenda of Security Studies: Politics and Methods. *Mershon International Studies*, 40 (2), 229-254.
- Marchesin, P. (2003). Yeni Tehditler Karşısında Avrupa. Beril Dedeoğlu (Editör), Dünden Bugüne Avrupa Birliği içinde (s. 421-437). İstanbul: Boyut Yayınları.
- Ministry of Foreign Affairs of Japan, https://www.mofa.go.jp/page1e_000277.html Erişim Tarihi: 08.04.2020.

- Ministry of Foreign Affairs of Japan. (2018). White Paper on Development Cooperation 2018. <https://www.mofa.go.jp/files/000554934.pdf> (Erişim Tarihi: 29.03.2020).
- Ministry of Foreign Affairs of Japan. (2019). Diplomatic Bluebook 2019. <https://www.mofa.go.jp/files/000527162.pdf> (Erişim Tarihi: 16.11.2019).
- Ovalı, A. Ş. (2006). Ütopya ile Pratik Arasında: Uluslararası İlişkilerde İnsan Güvenliği Kavramsallaştırması. *Uluslararası İlişkiler Dergisi*, 3 (10), 3-52.
- Özen, Ç. (2013). *Uluslararası Örgütlere Giriş*. Çınar Özen ve Özgür Tonus (Editörler), *Uluslararası Örgütler içinde* (s. 3-24). Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları.
- Özşahin, M. C. (2015). *Kimlik ve Güç Ekseninde İnsan Güvenliği: Japonya Örneği*. Doktora Tezi. Konya: Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Paris, R. (2001). Human Security: Paradigm Shift Or Hot Air?. *International Security*, 26 (2), 87-102.
- Riordan, S. (2003). *The New Diplomacy*. Cambridge: Polity Press.
- Sağsen, İ., Demirel, V. ve Cavlak, M. (2018). States and Global Governance. Nejat Doğan ve Volkan Şeyşane (Editörler), *International Organization and Global Governance içinde* (193-217). Eskişehir: Anadolu University Press.
- Şekercioğlu, S. ve Özkurt, F. Z. (2018). International Organization and Global Governance. Nejat Doğan ve Volkan Şeyşane (Editörler), *International Organization and Global Governance içinde* (3-33). Eskişehir: Anadolu University Press.
- Tanaka, A. (1994). Japan's Security Policy in the 1990's. Yoichi Funabushi (Editör). *Japan International Agenda içinde* (s.28-56). New York: New York University Press.
- Torun, Z. (2017). Doktrinde İnsan Güvenliği Kavramı: Destekleyenler ve Eleştirenler. *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 19 (1), 223-241.
- Uchida, A. (2009). Will Public Support for Japan's ODA Last?. https://www.jica.go.jp/usa/english/office/others/newsletter/2009/0903-04_05.html (Erişim Tarihi: 21.03.2020)
- UNDP. (1994). *Human Development Report*. New York: Oxford University Press.

Piyasa Başarısızlıklarından Dışsallıklar ve Çözüm Yollarına İlişkin Değerlendirmeler¹

Externalities from Market Failures and Evaluations on the Solutions

Fırat ÖZBİLGİ²

Başvuru Tarihi: 08.04.2020

Kabul Tarihi: 14.04.2020

Özet

Devlet; belli bir toprak parçası üzerinde yerleşmiş, fiziki kuvvet kullanma yetkisine sahip, özerk, merkezileşmiş ve bölümleri birbirleriyle koordinasyon içinde olan kurumlar bütünü, tüzel bir kişi veya örgüt olarak tanımlanmaktadır. Devletin sorumlulukları ve görevlerinin tarihsel süreç içerisinde sürekli değişim gösterdiği görülmektedir. Kamusal mallar, küresel kamusal mallar, doğal tekeller, asimetric bilgi, aksak rekabet ve dışsallıklar gibi bazı alanlarda piyasanın başarısız olması nedeniyle, bireysel ve toplumsal kaynakların optimal kullanılmasını sağlamak maksadıyla bu gibi alanlara devletin müdahale etmesi gerekmektedir. Piyasa ve devlet hakkında geçmişten gelen ve günümüzde de varlığını sürdüren çeşitli sorular bulunmaktadır. Örnek olarak; “Devlet nedir? Devlet hakkındaki iktisadi görüşler ve çeşitleri nelerdir? Kamu ekonomisi ve piyasa ekonomisi nedir? Piyasanın başarısız olduğu alanlar nelerdir? Devlet bu gibi alanlara nasıl müdahale eder? Piyasa başarısızlıklardan biri olan dışsallıkların rolü ve önemi nedir? Devlet ve piyasa, dışsallıklara nasıl müdahale eder? gibi birçok soru verilebilir. Çalışmada, dışsallıklar konusuna ayrıntılı bir şekilde değinilerek söz konusu sorulara cevap bulunması amaçlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Devlet, Kamu ve Piyasa Ekonomisi, Piyasa Başarısızlıkları ve Dışsallıklar.

JEL Sınıflandırması: H11, H23, H44

Abstract

State; the whole institution, which is located on a certain piece of land, has the authority to use physical force, is autonomous, centralized and whose departments are in coordination with each other, is defined as a legal person or organization. It is seen that the responsibilities and duties of the state change constantly throughout the historical process. Due to the failure of the market in some areas such as public goods, global public goods, natural monopolies, asymmetric information, imperfect competition and externalities, the state needs to intervene in such areas in order to ensure optimal use of individual and social resources. There are various questions about the market and the state that come from the past and still exist today. For example; “What is the state? What are the economic opinions and types about the state? What is the public and market economy? What are the areas where the market has failed? How does the state intervene in such areas? What is the role and importance of externalities, one of the market failures? How does the state and the market interfere with externalities? Many questions can be given. In the study, it was aimed to find answers to these questions by addressing externalities in detail.

Keywords: State, Public and Market Economy, Market Failures and Externalities.

JEL Classification: H11, H23, H44

¹ Bu çalışma Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsünde “Piyasa Başarısızlıkları ve Dışsallıklara İlişkin Bir Değerlendirilme” ismiyle tamamlanarak 12.07.2011 tarihinde savunulan yüksek lisans tezinden yararlanılarak hazırlanmıştır.

² Maliye Doktoru, fozbilgi2018@gmail.com, ORCID ID: 0000-0003-1508-1838

Giriş

Toplumu meydana getiren bireylerin ihtiyaçlarını karşılayan malları, karşılama biçimine göre özel ihtiyaçlar ve toplumsal ihtiyaçlar diye ikiye ayırmak mümkündür. Özel ihtiyaçlara konu olan mallar arz ve talep kurallarına göre özel kesim tarafından karşılanabilir. Buna karşılık toplumun iç ve dış güvenliğinin sağlanması, adalet ve benzeri toplumsal ihtiyaçları karşılayan mal ve hizmetlerin arz ve talep kurallarına göre üretilmesi mümkün değildir. Bu nedenle toplumsal ihtiyaçları karşılayan mallar da kamu kesimi tarafından üretilir. Devletin; kurumlarını oluştururken, oluşturduğu kurumlara görevler verirken ve egemenlik hakkını kullanarak hukuki, ekonomik, sosyal ve diğer alanlarda politikalarını tespit ederken, kamunun yararına hareket etmesi esas amaçtır. Piyasa başarısızlıkları durumunda toplumsal refahta ve ekonomik etkinlikte azalma meydana gelebilir. Dışsallıklar piyasa başarısızlıkları arasında en karmaşık ve çözümü güç konulardan biridir. Çalışmanın ilerleyen kısmında piyasa başarısızlıkları içerisinde dışsallıklar konusu ele alınmakta ve teoride dışsallıkların çözümü için getirilen öneriler değerlendirilmektedir.

1. Piyasa Başarısızlıkları Teorisi

Toplum halinde yaşayan insanların özel ihtiyaçları, özel ekonomi alanında üretilen mal ve hizmetlerle sağlanmakta; kamusal ihtiyaçlar da kamu kuruluşlarının kendi ekonomik faaliyetleri ile karşılanmaktadır. İhtiyaçlar sonsuz, kaynaklar ise kıttır. Toplum ihtiyaçlarının giderilmesine yarayan kıt kaynaklar, yani üretim faktörleri, özel kesim ile kamu kesimi arasında bölünmek suretiyle ihtiyaçların giderilmesinde kullanılmaktadır (Mutluer vd., 2009: 12). Gerek özel kesim gerekse kamu tarafından gerçekleştirilen faaliyetlerin temel amacı; kıt olan kaynaklar ile en fazla üretimi gerçekleştirmektir.

Piyasa başarısızlığı terimi, piyasanın mal ve hizmetleri bütünüyle veya ekonomik olarak optimal bir biçimde sağlamadaki yetersizliği olarak tanımlanır. Örneğin, Pigoucu açıdan piyasa başarısızlığı, belirli bir mal ya da hizmet için marjinal sosyal maliyetlerin marjinal sosyal faydalarla denk olmadığı zaman meydana gelir. Başka bir deyişle, piyasa fiyatları marjinal sosyal maliyetlere eşit olmadığı zaman piyasa başarısızlığı meydana gelir (Dollery ve Wallis, 2001: 21-22).

Piyasa ekonomisi her zaman tek başına pareto etkin dağılımı sağlayamamakta, kimi alanlarda ekonomik etkinliği sağlamakta yetersiz kalmaktadır. Piyasanın pareto optimal kaynak tahsisini başaramaması “Piyasa Başarısızlığı” olarak ifade edilmektedir (Öztürk, 2004: 174). Ekonomik etkinliği ifade eden bu optimumun gerçekleşebilmesi için bir yandan üretilen malların tüketiciler arasında optimal dağılımının (tüketimde etkinlik), öte yandan üretim faktörlerinin çeşitli mallarının üretim alanında optimal dağılımının (üretimde etkinlik) sağlanması gerekir (Dinler, 2005: 488).

Pareto etkinliği için üç koşul gerekmektedir. İki mal arasında, bütün bireylerin marjinal ikame hadlerinin aynı olmasına “değişim etkinliği”, bütün firmaların farklı girdiler arasındaki ikame hadlerinin aynı olmasına “üretim etkinliği” ve iki mal arasındaki marjinal dönüşüm haddi ile tüketicilerin marjinal

dönüşüm haddinin eşit olmasına da “ürün karması etkinliği” denilmektedir. Söz konusu etkinliklerin sağlanması koşuluyla pareto etkinlik sağlanmış olur (Stiglitz,1994: 105).

Pareto optimalinin, iktisattaki bir başka adı ise ‘birinci en iyi durumdur’. Bu durumun oluşabilmesi için tam rekabetin sağlandığı ve dışsallıkların bulunmadığı bir ekonomi şarttır (İlkin, vd, 1990: 242). Dolayısıyla piyasa başarısızlıklarının varlığı, kaynak tahsisinin optimal olmadığını, ‘ikinci en iyinin bulunduğu’ veya kısacası israfın mevcudiyetini dile getirir. Bir başka deyişle piyasa başarısızlıkları giderilmezse, kaynaklar israf ediliyor ve halkın ulaşabileceği maksimum refah düzeyinden vazgeçiliyor demektir. Bu nedenle, piyasa başarısızlıklarının bedeli israf ve sosyal refah düzeyinin düşmesidir (Akalin, 2001: 67).

Piyasa mekanizmasının kendi başına toplam faydayı (toplumsal yararı) maksimize edememesi veya etkinliğini sağlayamamasına “Piyasa Başarısızlığı” denir. Piyasa başarısızlığı durumunda devlet, toplam faydayı maksimize etmek ve kaynak kullanımı ile kaynakların tahsisinde etkinliği sağlamak için piyasaya müdahale eder (Ünsal, 2004: 167). Müdahale aracı, ortaya çıkan piyasa aksaklığına göre farklılık arz edebilir. Piyasa başarısızlığını yok etmeyi amaçlayan müdahalenin başarılı olması, seçilen araca ve uygulamaya göre değişecektir. Müdahalenin de etkin olması gerekir. Yani müdahalenin piyasa aksaklığını gidererek yaratacağı fayda, müdahaleyle yaratılacak aksaklıklar ve müdahalenin maliyetinden fazla olmalıdır (Erol, 2003: 10).

Devlet bazı mal ve hizmetlerin üretim ve tüketiminden kaynaklanan teknik özellikler nedeni ile özel mal ve hizmet üretmek zorundadır. Bu teknik nedenler; tüketimi toplum için zorunlu sayılan malların monopoller tarafından üretimi, azalan maliyet ve sıfır marjinal maliyetle üretimde bulunma olanağının varlığı, birlikte tüketim özelliği, negatif ya da pozitif dışsallık yayan mal ve hizmetlerin piyasa tarafından eksik ya da fazla üretimi olarak sıralanabilir. Devlet, bu nedenlerin ilk dördünde kendi doğal tekelleri ya da kamu ekonomik kuruluşları aracılığı ile özel mal ve hizmet üretmekte; son durumda ise piyasadaki firmaların üretim ve fiyatlama politikalarını belirleme yoluna gitmektedir (Şener, 2001: 73).

Yoğun dışsal ekonomi yaratan ve azalan maliyet koşulları altında üretim yapan kamu kuruluşlarının, fiyatlarını marjinal maliyet fiyatlaması ilkesine uygun olarak saptamaları durumunda hem kaynak tahsisinde etkinlik sağlanmakta hem de diğer kamu ekonomisi amaçlarına kolayca ulaşılabilmektedir (Şener, 2001: 91).

Piyasa ekonomilerinde hükümetlerin piyasaya müdahale etmelerini gerekli kılan tek neden piyasa başarısızlığı değildir. Piyasa ekonomilerinde hükümetler, işsizlik ve enflasyon hadlerinin sürekli dalgalanması anlamına gelen iktisadi dalgalanmalar ile mücadele etmek için de piyasaya mekanizmasının işleyişine müdahale ederler (Ünsal, 2004: 60).

Ayrıca gerçek hayatta hükümetler piyasaya politik amaçla da (oylarını arttırmak) müdahale eder ve bu tür popülist müdahaleler, her ülkede ekonomik performansı olumsuz biçimde etkiler. Dolayısıyla

da hükümet müdahalesinin ekonomik performansı olumlu etkileyebilmesi için hükümetlerin hem piyasaya politik amaçla müdahale etmemeleri hem de yeterli veri ve bilgi donanımına sahip olmaları gerekir (Ünsal, 2004: 61).

Musgrave'e göre piyasa mekanizmasının çalışmadığı veya yetersiz çalıştığı alanlarda kamu ekonomisine ihtiyaç duyulmaktadır. Devletin ekonomideki rolünün ne olması gerektiği konusundaki normatif soru ise üç aşamada ele alınmıştır. Bunlar (Musgrave, 1958: 21):

- Kaynak dağılımına ilişkin fonksiyonlar,
- Gelir dağılımına ilişkin fonksiyonlar,
- İktisadi istikrarı sağlama fonksiyonu.

Bu fonksiyonlarda ortaya çıkan piyasa aksaklıklarına örnek olarak, kaynak dağılımına yönelik; kamusal mallar, doğal tekeller, asimetrik bilgi (mükemmel olmayan bilgi), aksak rekabet (eksik piyasalar) ve dışsallıklar, gelir dağılımına yönelik ise vergileme ve sübvansiyon, son olarak iktisadi istikrarı sağlamaya yönelik de enflasyon ve işsizlik, verilebilir. Bu çalışmada, kaynak dağılımına ilişkin piyasa aksaklıklarından dışsallıklar konusuna ayrıntılı bir şekilde değinilmeye çalışılmaktadır.

2. Dışsallık Teorisi ve Türleri

Bir bireyin davranışlarının diğer bireylerin refahlarını olumlu ya da olumsuz etkilemesi, bir toplum olmanın zorunlu sonuçlarından bir tanesidir. Bu anlamda dışsallıklar toplumsal yaşamın dinamiklerini oluşturmaktadır. Birçok sosyal bilim disiplini, örneğin sosyoloji, antropoloji, siyaset bilimi, hukuk neredeyse bu etkiler üzerine kuruludur. İktisadın işleyişinde, yani mal ve hizmetlerin üretim ve dağılım süreçleri içinde çoğu kez dışsallıklar meydana gelmektedir. Ancak bu dışsallıklar, piyasa işleyişi ve fiyat mekanizması içinde fiyatlara yansdığı sürece kamu ekonomisinin alanına girmez (Kirmanoğlu, 2009: 153).

Alfred Marshall, dışsallıklar konusunda teoriyi ilk olarak oluşturan ekonomisttir. Marshall, İngiltere ve diğer sanayileşmiş ülkelerdeki ekonomik büyümeyi incelemiş, kişi başına üretkenlikle kaydedilen artışı açıklamaya çalışmıştır. İçsel ekonomiler yanında dışsal ekonomiler üzerinde de durmuştur (Sönmez, 1987: 123). Marshall, çalışmalarında dışsal ekonomileri hem endüstri içindeki gelişme koşullarına bağlı olarak firmaların elde ettikleri fayda olarak ele almış, hem de dışsal ekonomilere firmalar arasındaki rekabet koşullarını bozup bozmamaları açısından yaklaşmıştır (Manisaloğlu, 1971: 5).

Marshall'ın ortaya koyduğu dışsallık kavramını Pigou yeniden ele almıştır. 1962 yılında Pigou, refah ekonomisi ile dışsal ekonomi arasındaki bağı kurmuştur. Pigou'nun en önemli vurgusu, eksik rekabet piyasasının hüküm sürdüğü durumda refah artışı için devlet müdahalesinin gerekliliğidir. Pigou, Marshall'dan farklı olarak sadece olumlu dışsallıkları ele almamış, bunun yanında negatif dışsal

ekonomiler üzerinde de durmuştur. Bu anlamda Pigou'nun dışsallıklar teorisine asıl katkısı, dışsallıkları toplumsal refah ve etkinlik açısından ortaya koymasındadır (Sonat, 1988: 125).

Pigou ile benzer görüşe sahip olan Mishan ise açıklamalarında, bir dışsal etki genellikle bir firmanın çıktısı ya da bir kişinin faydasının diğerlerinin faaliyetlerine etkisi olarak tanımlamaktadır. Standart kirlilik ve gürültü örnekleri ele alındığı sürece söz konusu tanım doğru kabul edilir. Ancak bu sıradan tanım tatmin edici değildir, çünkü bir firmanın çıktısının veya bir kişinin faydasının başkalarının faaliyetlerinden etkilenebileceği ifadesi, dışsal etkilerin yokluğunda da doğrulanır. Bir karşılıklı bağımlılık sistemi bağlamında, örneğin Walrasyan genel denge sisteminde, bireylerin davranışlarındaki egzogen bir değişim, firma ile endüstrilerin çıktı düzeyleri ile kişilerin fayda düzeylerini değiştirmek şartıyla, ürün ve faktör fiyatlarının denge durumunu değiştirebilir. Mishan burada görelî fiyatlar yoluyla oluşan etkileri “dolaylı” etkiler, fayda ya da üretim fonksiyonlarının uyumsuzlukları sonucu ortaya çıkan etkileri ise “doğrudan” etkiler olarak tanımlamaktadır (Mishan, 1971: 2).

Buchanan, dışsallıkların özel mallarla beraber üretildiğini ileri sürmüş ve dışsal etki yaratan malları da “dışsal çıktılar” olarak tanımlamıştır. Buchanan'a göre bir bireyin faaliyeti, bir mal veya hizmet üretimi veya tüketimi bir başka bireyin fayda veya maliyet fonksiyonuna etkide bulunduğu zaman dışsallık vardır. Eğer etkilenen birey piyasa yoluyla tazmin edilemiyorsa dışsallık pareto optimumuna ilişkindir ve gerekli marjinal koşulların yerine getirilmediği anlamını taşımaktadır. Buchanan dışsallıkların varlığı durumunda tek taraflı vergi ve sübvansiyonlarla pareto etkinliğine ulaşamayacağını ileri sürmüştür (Sönmez, 1987: 125).

2.1. Pozitif Dışsallıklar (Dış Faydalar)

Bir üretim ya da tüketim faaliyetine doğrudan taraf olmayan üçüncü bireylerin sağladığı faydaya pozitif dışsallık (dış fayda) denilmektedir (Şenatalar, 2003: 69). Pozitif dışsallıkların olduğu yerde düşük üretim ve fayda düzeyi mevcut olduğundan üretim optimal miktarın altında yer almaktadır (Akalın, 2001: 68).

Örneğin, bir hastalığa karşı aşı yaptırılması pozitif dışsallıkla sonuçlanır. Aşı yaptıran bireylerin bulaşıcı hastalıklara yakalanma olasılıkları daha azdır. Fakat, bu durum aşı olmayan bireylerin hastalıklara yakalanma olasılıklarını da azaltır. Böylece, tüm nüfusta hastalıkların salgın hale gelmesi engellenir. Son olarak bu yolla hastalık yok olursa, aşı yaptırmayanlar da dâhil tüm Dünya'daki nüfus avantaj sağlar. Aşıların dışsal faydası hastalıklarla ilişkili aşıları satın alanların sayısındaki azalmadır (Hyman, 2008: 101.) Başka bir açıdan, elma üreten bir çiftçinin bal üreten komşusuna sağladığı fayda üretimde pozitif dışsallığa örnek olarak gösterilebilir. Burada karşılıklı bir dışsallık vardır. Yani, elma ağaçlarının sayısı bal üreticisinin balının üretimine; bal kovanlarının sayısı da elmaların üretimine bağlıdır (Gravelle ve Rees, 1990: 509).

2.2. Negatif Dışsallıklar (Dış Maliyetler)

Negatif dışsallıklar (dış maliyetler) firma ya da bireylerin aktiviteleri ve ekonomik faaliyetleri sonucunda zararlı etkilerin bir kısmının ya da tamamının üçüncü kişilerin fayda ve maliyet fonksiyonunda yer alması durumunda ortaya çıkmaktadır. Bir başka tanımlamaya göre ise negatif dışsallıklar, bir üretim ya da tüketim faaliyetine doğrudan taraf olmayan üçüncü bireylere yüklenen maliyettir (Şenatalar, 2003: 69). Negatif dışsallıkların olduğu yerde yüksek üretim ve fayda düzeyi mevcut olduğundan üretim optimal miktarın üzerinde yer almaktadır. Havaalanına yakın yerlerde oturan kişilerin, uçakların iniş ve kalkış esnasındaki gürültülerinden dolayı rahatsızlık duymaları negatif dışsallıklara örnek olarak verilebilir (Hyman, 2008: 98). Başka bir örnek de atıklarını nehre döken bir sanayi kuruluşunun nehirde balık tutan üreticilere yüklediği maliyet şeklinde gösterilebilir (Öztürk, 2007: 127). Ayrıca, üretim sürecinde zararlı atıklarını hiçbir maliyete katlanmadan yakından geçen bir nehre döken firmanın maliyetlerinin, sadece özel üretim maliyetlerini değil, aynı zamanda nehre bırakılan zararlı atıkların topluma olan maliyetini de kapsamı gerekmektedir. Ancak firma, kendi özel çıkarları açısından bu maliyetleri dikkate almadan üretim kararını kendi özel maliyetine göre verebilmektedir (Yüksel, 2006: 22).

3. Dışsallıkların Düzenlenmesinde Devletin Müdahale Araçları

Piyasa ekonomilerinde kural olarak dışsal maliyeti yaratan firmalar, yarattıkları bu maliyetleri maliyet fonksiyonlarında dikkate almazlar. Bu nedenle, devletin bu sorumluluklarını onlara anımsatması ve zorlayıcı önlemler alması gerekmektedir (Yüksel, 2006: 35). Devletin dışsallıklara karşı iki yönlü etkisi olabilir: Devlet, dışsallıklar söz konusu olduğunda üretim faaliyetlerini bizzat üstlenebilir veya üretim faaliyetlerine dolaylı olarak iki şekilde etki edebilir (Aktan, 2003: 16). Devlet, negatif dışsallıklar (dış maliyetler) söz konusu olduğunda fiziksel sınırlamalar ve vergiler koyabileceği gibi ayrıca mülkiyet haklarını da düzenleyebilir. Pozitif dışsallıklar (dış faydalar) söz konusu olduğunda ise sübvansiyon, harç ve ödül gibi unsurlar koyarak fiyat sistemini kullanmaya girişebilir. Böylece kişiler, yükledikleri maliyeti hissetme ve başkalarına ihsan ettikleri faydaları tanıma imkânı bulurlar (Stiglitz, 1994: 94). Bu bağlamda devletin dışsallıkların düzenlenmesinde kullanacağı araçlar; vergiler, harçlar, sübvansiyonlar, kirlilik izni, standartlar ve tazminatlar olarak sıralanabilir.

3.1. Vergiler

Dışsallıkların düzenlenmesinde devletin müdahale araçlarından biri olan vergiler; Pigou tipi vergileme, farklı vergileme, ürün ve atık miktarı üzerinden vergi alınması ve çifte kazanç hipotezi adı altında açıklanmıştır.

3.1.1. Pigou Tipi Vergiler

Dışsallıkların denetimi amacıyla vergi konulmasının temel amacı, sosyal maliyetlerle özel maliyetler ve sosyal fayda ile özel fayda arasında ortaya çıkan farkın uygulanacak vergi sonucu giderilmesidir. Vergiler, dışsallıkların etkilerini düzeltmek, marjinal özel maliyetleri marjinal sosyal

maliyetlere eşitlemek ve marjinal özel faydaları marjinal sosyal faydalara eşitlemek yoluyla firma ya da bireylerin faaliyetlerinin gerçek sosyal maliyeti yansıtmasını sağlamaktır (Güneş, 2000: 35).

Arthur C. Pigou, dışsallıkların varlığı durumunda piyasa mekanizmasına müdahale edilerek etkinliği sağlamak için üretimde veya tüketimde negatif dışsallığa yol açan malın her biriminden üretimin optimal düzeyde olmasını sağlayacak kadar vergi alınmasını, üretimde veya tüketimde pozitif dışsallık durumlarında ise pozitif dışsallığa yol açan malın her biriminden piyasa dengesinin sağlandığı durumdaki pozitif dışsal yarar kadar negatif vergi alınmasını yani her birim malın piyasa dengesinin sağlandığı durumdaki kadar sübvansiyon sağlamasını savunmaktadır (Öztürk, 2007: 130).

Pigou tipi vergilerin bazı ayırt edici özellikleri, onları sosyal etkinlik açısından cazip kılabilir. Mesela Pigou tipi vergiler, sosyal maliyeti yansıtmak için kirliliğin fiyatını artırarak kirleticilerin, faaliyetlerinin özel ve sosyal maliyetleriyle yüzleşmesini garantiler. İkinci olarak, çevre politikasının maliyetleri bu vergiler vasıtasıyla azaltılabilir. Bu durum “maliyet etkisi” olarak ifade edilir. Diğer bir durum da bu vergilerin çevreyi koruma için yedeklenebilen ya da genel devlet bütçesine tahsis edilebilen bir gelir kaynağı olabilmesidir (Kargı ve Yüksel, 2010: 194).

Global ısınma, hava kirliliği, trafik sıkışıklığı ve aşırı alkol kullanılması gibi ortaya çıkan negatif dışsallıklar sonucu insanların mağduriyetini engellemek veya belli bir ölçüde azaltmak için vergi konulması ile ağaçlandırma faaliyetleri, cadde aydınlatılması ve aşılama gibi pozitif dışsallıklar sonucu insanların lehine yapılan faaliyetlerden negatif vergi alınması başka bir ifadeyle sübvansiyon sağlanması Pigou tipi vergilere örnek olarak verilebilir (Yandle, 2010: 3).

Pigou'nun önemli kabul ettiği vergi ve sübvansiyon araçları teorik açıdan çok iyi biçimde çalışmakta ancak uygulama aşamasında önemli sorunlar oluşturmaktadır. Öncelikli olarak uygulanacak olan vergi oranı ya da verilecek olan sübvansiyon miktarı tamamen firmanın oluşturmuş olduğu negatif dışsallığın düzeyine bağlıdır. Dolayısıyla bu araçların etkin bir biçimde çalışması dışsallık düzeyinin tespitine bağlıdır. Dışsallık düzeyi ise dışsallıktan etkilenen bireylerin dışsallıkları azaltmak ya da ortadan kaldırmak için katlanmaya razı oldukları tutarlardır. Vergi ve sübvansiyonun düzeyini bu tutar belirlemelidir. Aksi halde bu araçlar da etkinsizliğe neden olacaklardır. Ayrıca sübvansiyon firma açısından uzun dönemde kârlı olacağından, bu alanda faaliyet gösteren firma sayısı artacaktır (Benk, 2006: 29).

Neticede, negatif dışsallıkların ölçülmeden veya ölçümünde dikkate alınacak unsurların tam olarak tespit edilmeden vergi konulması gereksiz ve verimsizdir. Söz konusu negatif dışsallıklara optimal bir seviyede vergi konulması için ayrıntılı bir çalışmaya ihtiyaç duyulmaktadır (Nye, 2008: 32).

3.1.2. Farklı Vergileme

Son yıllarda daha fazla ön plana çıkan bu tür vergilemedeki temel amaç kirlilik yaratanlar aleyhine ürünlerin görece fiyatlarının değiştirilmesidir. Bu tür vergilemenin en yaygın örneğini kurşunsuz benzin kullanımını teşvik etmek amacıyla motorlu taşıt yakıtlarının çevresel etkileri göz

önüne alınarak farklı vergilendirilmesi oluşturur. Bugün Almanya, İngiltere, Hollanda, Norveç, İsveç, İsviçre ve Finlandiya gibi ülkeler bu tür diferansiyel vergilemeyi uygulamaktadır. Avustralya, Japonya, Rusya, İtalya, Portekiz ve Arjantin gibi ülkeler otomobillere yıllık vergi uygulamakta ve vergi oranını yakıt türü, ağırlığı, beygir gücü vb. özellikleri göz önünde tutarak farklılaştırmaktadırlar. Örneğin, motorlu taşıt vergileri çevreye olumsuz etkisi en az olan araçların kullanımını teşvik etmeye yönelik bir vergi olarak alınmaktadır (Armağan, 2003: 13).

3.1.3. Ürün ve Atık Miktarı Üzerinden Vergi Alınması

Bu tip vergiler değişik şekillerde uygulanabilmektedir. Bunlardan birincisi; ürün üzerinden alınan vergilerdir. Negatif dışsallığa neden olan firmanın üretimine müdahalenin olmadığı durumda pareto optimumundan sapmalar ortaya çıkabilecektir. Firmanın üretimi üzerine konulacak bir vergi ile optimum düzeye ulaşılabilir. İkinci olarak; doğrudan doğruya dışsallığı yaratan atık miktarı üzerinden vergilendirmenin yapılmasıdır (Armağan, 2003: 12). Ancak bu tür vergilemede karşılaşılan ilk sorun atık miktarının ölçümü ile ilgilidir. Ölçünün mümkün olmadığı durumlarda uygulanması zordur. Bu tür vergilemenin etkin olabilmesi için istenen ya da optimal kirlenme düzeyini aşan kirlilik durumunda firmaların üretiminin ekonomik olmadığı bir vergi oranının tespit edilmesidir. Diğer bir ifadeyle firmalar daha fazla vergi ödememek için kirliliği azaltmayı tercih eder duruma gelmelidir (Güneş, 2000: 37).

Böyle bir vergi uygulaması savunulurken en çok kullanılan argüman, birçok verginin dengeden uzaklaştıran bir etkiye sahip olmasına rağmen bu tür vergilerin dengeden sapmaları (başka bir ifadeyle dışsallıkları) düzenleyici ve gelir sağlayıcı özelliğidir (Kargı ve Yüksel, 2010: 194). Atık vergilendirilmesine örnek olarak, Almanya'nın Ruhl Nehri çevresini saran yoğun sanayi faaliyetlerine uygulanan atık vergileme sistemi gösterilebilir. Bu vergileme ile nehirde balıkçılık, yüzmeye, dinlenme faaliyetlerinin de devam etmesine olanak sağlanmıştır (Armağan, 2003: 12).

Hızlı sanayileşmenin getirdiği ve çevreyi olumsuz etkileyen sorunlar karşısında “atık pazarları” kurulmuştur. Değerlendirilebilir atıkların bir borsa aracılığı ile başka bir kuruluşun hammaddesi olarak talep bulması şeklinde geri dönüşümün sağlanmasına “Atık Pazarları” denilmiştir. Ülkemizde ilk olarak kurulan atık pazarına Kocaeli Sanayi Odası “Atık Borsası” adını vermiştir. “Material Exchange” adıyla ilk kez Amerika Birleşik Devletleri’nde (ABD) kurulan bu pazar, Avrupa’da 1970’li yılların başında Almanya’da Hamburg Ticaret Odası tarafından başlatılmış daha sonra 1974 yılında tüm Almanya çapına yayılmıştır. Öncelikle yayınlanan bir bülten vasıtasıyla oluşturulan pazar, 1997 yılından itibaren internet aracılığıyla geliştirilmiştir. Atık Borsaları, halen Türkiye, Almanya, Hollanda, İngiltere ve ABD gibi ülkelerde faaliyetlerini sürdüren ve hızla gelişen bir ticaret alanıdır (Güneş, 2000: 38).

Atık yönetimi alanında ihtiyaç duyulan sosyal ve kültürel altyapının güçlendirilmesine yönelik araştırma ve geliştirme faaliyetleri ile eğitim ve bilinçlendirme çalışmaları çok yetersiz düzeydedir. Bunun bir sonucu olarak halkın ve atık üreticilerinin yeterli bilinç düzeyine sahip olmamaları ve gönüllü

katkılarının sınırlı kalması, atık yönetimi uygulamalarının başarısını olumsuz etkileyen faktörlerden birisidir. Ancak ülkemizde çevre bilincinin gelişmesine paralel olarak, çevrenin korunması ve sürdürülebilir bir atık yönetiminin geliştirilmesi yönünde güçlü bir duyarlılık oluşmuştur. Bu duyarlılık, sorunların çözümünün daha fazla ertelenmemesinde ve sürdürülebilir bir yapının geliştirilmesinde tüm toplumsal kesimlerin katılımını sağlayacak güçlü bir güvence oluşturmaktadır (Köse vd., 2007: 6).

3.1.4. Çifte Kazanç Hipotezi

Çifte kazanç hipotezi, kirlilik yayılımından vergi alınarak toplanan gelirin, ekonominin başka alanındaki diğer vergilerin azaltılmasının finansmanı için kullanılan bir mekanizmasıdır (McKitrick, 1997: 417). Bu yaklaşıma göre sera etkisinin temel nedeni olan karbondioksit emisyonu üzerinden alınan bir vergi, bu emisyonları azaltacak ve toplanan vergi geliri de etkinliği bozan diğer vergilerin azaltılmasında kullanılarak etkinliği sağlayacaktır. Bu şekilde daha düşük karbondioksit gibi çevresel bir hedef ile daha düşük işsizlik gibi ekonomik bir hedef birlikte sağlanmış olacaktır. Bu iki amacın birlikte sağlanmasına “çifte kazanç hipotezi” adı verilmiştir (Manresa ve Sancho, 2005: 1577-1578).

Oates, çifte kazanç hipotezini “gelir-yanlı vergi reformu” şeklinde ifade etmiştir. Gelir-yanlı reformların adalet sorununu gösterdiğini ve geniş temelli çevre vergilerinin azalan oranlı olabileceğini savunan Oates, bu tartışmayı destekleyen bazı bulgular olduğunu söylemektedir. Ancak Oates’e göre gelir-yanlı bir vergi reformunda vergi oranlarındaki artan oranlılığı sağlamanın yolu vardır. Bu bağlamda, gelir vergisinde en düşük vergi oranlarındaki azalış veya düşük gelirli insanlar için vergi indirimleri örnek olarak verilebilir (Oates, 1995: 921).

Yukarıdaki açıklamalar neticesinde vergiler, her ne kadar dışsallıkların düzenlenmesinde bir çözüm yöntemi olarak gözüke de uygulamada bazı engellerle karşı karşıya kalınmaktadır. Birinci olarak, negatif dışsallığın üretim birimi başına sabit oluşu varsayımı her zaman geçerli olmayabilir. İkincisi, negatif dışsallıkları ölçmek imkânsız olabilir. Son olarak, vergiyi toplamının ve zarara uğrayanlara dağıtmanın bir maliyeti olacağından dış maliyete eşit bir tutar ödeyebilmek için toplanması gerekli vergi tutarının dış maliyetten büyük olması gerekmektedir. Aradaki bu fark söz konusu verginin dış maliyetten yüksek saptanmasıyla sağlanabileceği gibi başka vergilerin gelirinden de karşılanabilir (Şenatalar, 2003: 74).

3.2. Harçlar

Harçlar, dışsallığa sahip yarı kamusal hizmetlerin finansmanı için kullananların bu hizmetlerin belli kısmına katıldıkları gelirlerdir. Hizmetin yapıldığı sırada alınır. Hizmetin bireylere sağladığı özel faydanın fiyatlandırılması söz konusudur (Çetinkaya, 2009: 73). Harcın yükümlüsü kamu hizmetinden yararlanan veya harca tabi işlemi yapan kişidir. Harçlar, çevre sorunlarının giderilmesinde kullanılan ekonomik araçlardan biridir. Çevresel kirliliğe yol açanlar bunun bedelini parasal karşılık olan “harç” adı altında ödemek zorunda bırakılmaktadır. Çevre sorunları literatüründe “kirleten öder” olarak bilinen ilkeye dayanılarak, harçlar değişik ülkelerde yaygın bir uygulama alanına sahiptir. Genellikle yerel

yönetim birimlerin tasarrufuna bırakılan harçlarda çevresel zararın giderilmesi ve tazmini amacı bulunmaktadır (Armağan, 2003: 16).

Kirleten öden ilkesi ilk defa 1970'lerin başında Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Örgütü tarafından gündeme getirilmiş, zaman içerisinde çeşitli organizasyonlarda dile getirilerek somutlaştırılmıştır. Bu ilke "kirletenin, çevrenin kabul edilebilir bir durumda olmasını sağlamak için kamu otoritelerince belirlenen kirliliği önleme ve kontrol önlemlerinin masraflarına katlanması" esasına dayanmaktadır. Böylelikle yetkililerin kirlilikle mücadele için belirledikleri önlemlerin maliyeti, tüketimi veya üretimi sırasında kirlilik ortaya çıkan mal ve hizmetlerin maliyetine yansıtılacak, yani dışsallıklar içselleştirilecektir. Kirliliğin sosyal maliyetini yüklenmek durumunda kalan kirleten, sınırlı olan çevresel varlıkları bundan böyle rasyonel kullanacaktır. Diğer bir deyişle, maliyet-fiyat ilişkisi aracılığıyla çevresel kaynakların piyasada daha iyi dağılımı sağlanacak ve bunlar da diğer üretim araçları gibi ekonomik bir kullanıma kavuşacaktır (Turgut, 1995: 620).

Kirleten öder yaklaşımı sadece bir ilkedir. Onu uygulamak için politika araçlarına ihtiyaç duyulur. Bu ilkeye dayanılarak en fazla uygulanan araç ise harçlardır. Söz konusu açıklamalar neticesinde harçların iki temel işlevinin olduğu söylenebilir. Bunlar (Güneş, 2000: 44):

- *Teşvik Etkisi*: Kirliliğe neden olan birimler açısından harçları ödemek alacakları önlemlerle kirlilik kaynaklarını ya da atıkları azaltmadan daha maliyetli olması durumunda, kirliliğe neden olan birimlerin atıkları azaltmayı tercih etmesi sonucu ortaya çıkabilecek teşvik etkisidir.
- *Mali Etki*: Toplanan fonların kirlilikle mücadelede kullanılması durumunda ortaya çıkan etkidir.

Adı geçen etkilerden özellikle ikinci etkinin daha geçerli olduğu söylenebilir. Gerçekte, harçların teşvik edici mekanizmayı harekete geçirecek ölçüde yüksek düzeylerde tespiti ender rastlanan bir durumdur. Yerel yönetimler tarafından çöplerin ve kirli suların toplanması için ödenen harçlar bu tip hizmetlerin normal fiyatı olarak kabul edilmekte olup, bu nedenle kirliliği azaltmaya yönelik ciddi bir ekonomik etki yaratmamaktadır (Yüksel, 2006: 51).

3.3. Sübvansiyonlar

Sübvansiyon, devletin kişi ve kurumlara para, mal veya hizmet şeklinde yaptığı karşılıksız yardımları ifade eder. Sübvansiyonlar vergilerin aynadaki yansımasıdır ve bunların teoride çevre sorunlarının üstesinden gelecek teşvikler sağladığı kabul edilir. Ancak pratikte ise birçok sübvansiyon iktisadi açıdan etkin olmaz ve çevresel açıdan sağlam bir temele dayanmaz (Stavins, 1998: 5).

Genel olarak sübvansiyonlarla ilgili olarak iki temel gerekçe öne sürülmektedir. Bunlardan birincisi; sübvansiyonların gelir dağılımının yeniden düzenlenmesinde araç olmasıdır. İkincisi ise sübvansiyonların değişik şekillerde piyasa mekanizmasının aksaklıklarını gidermede kullanılmasıdır.

Sübvansiyon programlarının kaynak dağılımı üzerindeki etkisinin anlaşılması sübvansiyonların ekonomi üzerindeki toplam etkisinin ölçülebilmesi ya da anlaşılabilmesi için gereklilik ifade etmektedir. Sübvansiyonların kaynak dağılımına etkisinin ölçümü, etkilerinin diğer mal gruplarına ya da piyasalara sıçrayacak kadar büyük olduğu durumlarda sorun oluşturmaktadır. Bunların dışında çevre kirliliği ile mücadelede sübvansiyonların kullanılmasının diğer bir nedeni de çevre kalitesinde meydana gelebilecek olumlu bir iyileşmenin pozitif dışsallık olduğu fikridir. Bu yüzden sübvansiyonlar kirlenme vergilerine alternatif araçlar olarak kabul edilmektedir (Oates ve Baumol, 1975: 98-101).

Negatif dışsallıkların giderilmesinde uygulanabilecek sübvansiyonlar hem dışsallığa neden olan üreticilere hem de dışsallıktan etkilenen üretici veya tüketicilere verilebilir. Sübvansiyonunun hangi tarafa verildiğine bağlı olarak sonuçları da değişebilmektedir (Güneş, 2000: 42). Çoğunlukla kirliliğin kontrolünü amaçlayan sübvansiyon uygulaması ile kirlilik yaratan firmaların arıtım tesislerini kurması için kredi sağlanması veya arıtma giderlerinin vergiden indirilebilmesi gibi politikaları kapsamaktadır. Bu yöntemin etkin bir şekilde işleyebilmesi için arıtma tesisleri kurulduktan sonra da denetiminin etkin olarak yapılması gerekmektedir.

3.4. Kirlilik İzni (Pazarlanabilir Kirlilik Hakkı)

Kirletme hakkının doğal bir sonucu olarak ortaya çıkan bu kavram “kabarık teoremi” ile açıklanmaktadır. Buna göre, herhangi bir yerleşim yerini çevreleyen atmosfer tek bir hava kabarcığı olarak kabul edilmektedir. Kent içindeki pek çok etkinlik sonucu kentin hava kalitesi belirli bir değere ulaşmaktadır. Bu aşamada, devlet kentin hava kabarcığı içindeki hava kalitesini insan ve çevre sağlığı açısından uygun bulduğu takdirde, kirletici kaynaklarına yapabilecekleri en fazla emisyonu gösteren bir izin belgesi vermekte ve bu limitin aşılmasını yasaklamaktadır. Hava kalitesinin güvence altına alındığı bu noktadan sonra hiçbir işletmeye yeni izin belgesi verilmemektedir. Bu yöntem "kirletici izni" ya da "pazarlanabilir kirletici izni" olarak adlandırılmaktadır (Armağan, 2003: 15).

Bu sistemin temel dayanağı; devletin işletmelere belirli miktarda kirlilik yayma hakkı veren kirlilik sertifikaları dağıtması ve bu sertifikaların piyasada alınıp satılarak, kirlilik yaratan emisyonların kontrol altında tutulmasıdır. Ayrıca bu sistemde, emisyonlarını kısın bir firmaya, emisyon yayma hakkını daha fazla üretim yapmak isteyen başka bir firmaya satabilmektedir (Stiglitz, 2000: 229). Böylece, hakların piyasa fiyatı, üretimi azaltmanın marjinal maliyetinden yüksek olduğu sürece firmalar emisyon yayma haklarını satacaklardır. Bu sistemin vergiler ya da cezalardan üstün tarafı, üretim sonucunda oluşacak kirlilik sonucunda belirsizlik olmaması ve devletin ne kadar kirlilik yaratılacağına baştan kendisinin karar vermesidir (Kirmanoğlu, 2009: 160).

Kirlilik sertifikaları, optimum düzeydeki kirliliğin topluma en düşük maliyetle sunulacağını ve çevrenin iktisadî faaliyetten sadece kendini yenileyebilme kapasitesine kadar etkileneceğini garanti etmektedir. Kamusal otorite piyasaya eşit ve paylara bölünmüş miktarda kirletme hakkı veren kirlilik ruhsatı sunarak her bir kirletici için belli bir miktar kirletme yetkisi vermektedir. Oluşturulan kirliliğin

bu şekilde fiyatlandırılması, atıkların maliyetini ürün fiyatına dâhil etmek suretiyle içselleştirecek ve uzun vadede çıktı birimi başına kirlilik düzeyini düşürecektir (Taytak ve Meçik, 2009: 11).

Ancak bu olumlu beklentiler her zaman gerçekleşmeyebilir. Uygulamada olumsuzluk oluşturan aşağıdaki durumların ortaya çıkması olasıdır (Güneş, 2000: 49-50):

- *Firmaların İzni Kötüye Kullanması*: Yeterli miktarda firma rekabet halinde değilse pazarlanabilir kirlilik izinleri monopolistik davranışlara neden olabilir. Bu izni alan firmalar pazara yeni firmaların girmesini engellemek amacıyla bu hakkı kullanabilir.
- *Kamusal Kötüye Kullanım*: Bu izni vermek durumunda olan ilgili kamu otoritesi bu yetkiyi daha fazla gelir sağlamak amacıyla kötüye kullanabilir. Eğer bu izinlerin maliyeti emisyonu azaltacak yeni bir teknoloji geliştirmenin maliyetinden daha düşükse firma bu izni satın almayı kirliliği azaltmaya tercih edecektir. Bu bağlamda kamunun sadece gelir elde etme isteği toplam kirliliğin artmasına neden olabilir.

Ayrıca bu yöntemin üç temel güçlüğü vardır. Bunlar; ölçüm ve gözlemeleme, kirleticinin çok sayıda olması ve piyasada çok sayıda farklı türde kirlilik yayan firmanın bulunmasıdır. Dolayısıyla bu yöntemi uygulamadan önce piyasa yapısı dikkatli bir biçimde analiz edilmeli ve sistemin yeni dışsallıklar oluşturmaya izin verilmemelidir. Bu açıdan pazarlanabilir haklar sisteminin etkin bir biçimde çalışabilmesi piyasa içerisinde dışsallık yayan firmaların bilinmesine bağlıdır. Ayrıca firma tek tip dışsallık yaymalı ve oluşturduğu diğer dışsallıklar ihmal edilebilecek kadar düşük düzeyde olmalıdır. Aksi takdirde bu yöntem etkin bir biçimde çalışmaz. Örneğin, bir firmanın sülfür dioksit emisyonu için pazarlanabilir kirlilik hakkı satın aldığını düşünelim. Eğer firma belirtilen dışsallığın yanı sıra başka dışsallıkları da oluşturuyorsa oluşan bu dışsallıklar pazarlanamadığı için içselleştirilemeyecek ve çevresel sorunlar devam edecektir (Benk, 2006: 31). ABD’de 1963 yılında yürürlüğe giren “Temiz Hava Yasası” bu sistemin az sayıdaki uygulamalarından bir tanesidir (Varian, 1996: 575).

3.5. Standartlar (Doğrudan Kontroller)

Çevresel dışsallıklar sorununun çözümünde kullanılan ve piyasa temelli olmayan kamu ekonomisi aracı, doğrudan kontroller olarak da adlandırılan standartlardır. Kumanda ve kontrol düzenlemeleri olan standartlar, çevre kirliliğine neden olan faaliyetler üzerindeki çevresel kısıtları, ödevleri ve hatta yasakları içermektedir (Kargı ve Yüksel, 2010: 197).

Standartlar, doğal çevrede kirlenmeye yol açan belirli kirleticilerin önlenmesi için ulaşılmak veya korunmak istenen hedefleri tanımlar. Standart kelimesi, birbirleriyle ilişkili ancak teknik olarak birbirinden farklı iki sınıfa ayrılmaktadır. Alıcı ortamda aşılmaması gereken kirlilik seviyelerini belirleyen standartlara “kalite standartları” denilmektedir. Belirli bir kaynaktan bırakılan kirleticilerin miktarını belirleyen standartlar ise “emisyon standartları veya ürün standartları” olarak tanımlanmaktadır. Bu nedenle çevre kirliliği kalite standartları, çevrenin korunması gereken niteliklerini belirlemeyi amaçlamaktadır. Dolayısıyla uygun politikanın saptanmasında faydalıdır. Emisyon

standartları ise bir politika aracı olarak kirleticiler üzerindeki sınırlamaları belirlemektedir (Ertürk, 1998: 124).

Standartların uygulanmasında araç ve amaç ilişkisinde birinci olarak çevresel standartlar ile hedefler, çevre kalitesini artırmak ve yaşanabilir sağlıklı çevreyi oluşturmak amacıyla konulur. İkinci olarak düzenleyici rolü üstlenen kamu, buna göre yasal ve idari düzenlemeleri yaparak standartları uygulamaya koyar (Cropper ve Oates, 1992: 685). Bunlara üçüncü olarak da izleme ve denetleme süreci eklenebilir.

Kirlilik standartlarının belirlenmesi az gelişmiş ülkeler ve gelişmekte olan ülkeler açısından daha büyük önem taşımaktadır. Standartların tespitinde başlıca şu konulara dikkat edilmesi standartların başarıya ulaşması açısından önem taşımaktadır (Victor, 1978: 56-57); fiziksel çevre, ekonomik faaliyetlerin yoğunluğu ve düzeyi, gelir düzeyi, fayda ve maliyet hesaplarının düzenlenmesi ile ürün standartlarının belirlenmesi.

Farklı maliyet yapılarına sahip firmalara tek bir standardın uygulanması, kaynak dağılımında etkisizliğe yol açması, belirlenen standartlara uyulup uyulmadığını denetlemede kullanılacak araçların pahalı olması ve kamu otoritesindeki ilginin azalmasıyla ortaya çıkan düzensizlikler ve belirsizlikler gibi sebepler standartların uygulamada kullanımını engellemektedir (Sencar, 2007: 41).

4. Dışsallıkların Düzenlenmesinde Piyasa Çözümleri

Dışsal maliyetler, bir üretim veya tüketim faaliyetleri sonucunda, faaliyetin topluma olan maliyetinin, bu faaliyeti gerçekleştirenlerin maliyetinden daha büyük olduğu durumlarda söz konusu olmaktadır. Dışsal maliyetler; kişilerin veya firmaların neden oldukları, fakat tazmin etmemeyi başardıkları, istenmeyen, olumsuz yan etkiler veya zararlarıdır. Dışsal maliyetlerin nasıl ortadan kaldırılacağı ve bu konudaki alternatif çözüm önerileri aşağıda açıklanmaya çalışılmıştır (Özsoy ve Yıldırım, 1994: 39). Dışsallıkların düzenlenmesinde piyasa çözüm önerileri Coase Teorisi, Kaldor-Hicks ve Scitovsky Yaklaşımları olarak ele alınmıştır.

4.1. Coase Teorisi

Dışsallıklara piyasa çözümünü öneren Coase, dışsallık yaratan ve dışsallıktan etkilenen tarafların karşılıklı anlaşmaları ve mülkiyet haklarının dağılımına bağlı olarak bir tarafın diğer tarafa tazminat ödemesi yoluyla dışsallığın ortadan kaldırılabilirliğini ileri sürmüştür (Kirmanoğlu, 2009: 161). Dışsallıklar görüldüğünde, tarafların bir araya gelip dışsallığı içselleştirmesi ve etkinliğin temini konusunda yaptıkları bazı düzenlemeler konusundaki önermeye “Coase Teoresi” denir (Stiglitz, 1994: 267). Dışsallık sorununa çözümün piyasa içinde ortaya çıkması ve devletin mülkiyet haklarını belirlemek ve muamele maliyetlerini düşürmek dışında herhangi bir rolü olmaması gerektiği Chicago ekolü iktisatçılarından Coase tarafından önerilmiştir (Kirmanoğlu, 2009: 161).

Ronald Coase, 1960 yılında yayınladığı makalesinde, piyasa işlemlerinin etkinlikten uzaklaşması halinde, karar birimlerinin aralarında bir pazarlık süreci oluşturarak etkinlik koşullarını yeniden sağlayabileceklerini ve bunun için de mülkiyet haklarının tesis edilmesi gerektiğini; böylece dışsallıklar için de bir piyasa oluşturularak onların piyasa başarısızlığı olmaktan uzaklaştırılabileceğini ifade etmiştir. Coase, makalesinde işlem maliyetleri kavramı üzerinde durmuş, mülkiyet haklarının serbestçe alınıp satılması ve işlem maliyetlerinin düşük olması durumunda karar birimlerinin aralarında pazarlık yapma olanağının arttığını ve bu durumun pareto etkinliğe ulaştığını açıklamıştır (Yüksel, 2006: 60). Bu bağlamda, dışsal maliyetler söz konusu olduğunda devletin müdahale etmemesi gerektiğini ve Pigou tipi vergilerin etkinliği bozduğunu öne sürmüştür (Farrell, 1987: 114).

Coase'un Pigou'yu ilk eleştirme noktası Pigou'nun yapmış olduğu dışsallık tanımıdır. Coase'ye göre Pigou dışsallıkları suçlu/kurban döngüsü içerisinde ele almış ve suçlu olan kesimi (negatif dışsallıkları oluşturan kesimi) yasal sorumlu olarak göstermiştir. Oysa Coase'a göre dışsallığın doğasında karşılıklı etkileşim mevcuttur ve bir kesimin diğer kesimi zararlı bir biçimde etkilemesinden ziyade her iki kesim arasında uyumsuz bir etkileşim mevcuttur. Coase bu durumu: "...eğer probleme neden olan şey, olma olgusu içerisinde incelenirse, burada her iki kesim de zarar görmektedir." şeklinde ifade etmiştir. Coase'a göre dışsallıkların önlenmesi için "uygun sosyal düzenlemelerin" araştırılması esneklik ve adım adım yürütülmesi gereken bir süreçtir. Ona göre devlet müdahalesinden başka çarenin kalmadığını söylemek kolaylık olur ve kamusal düzenlemeler etkinliği sağlayıcı unsurlardan öncelikli olanı olmamalıdır. Böylelikle Coase, dışsallıklar problemini yeniden düzenleyerek bu sorunun suçlu/kurban ilişkisinden ziyade haklar üzerindeki anlaşmazlıklar şeklinde algılanması gerektiğini savunmuştur (Benk, 2006: 27).

Coase, karşılıklılığın esas olduğu bir sorunla uğraşıldığını ve pek çok durumda mülkiyet hakları ile doğrudan ilişkisi olan bir zeminde hareket edildiğini düşünmektedir. Coase'a göre problem A'nın B'ye zarar vermesi ve karara bağlanması gerekenin de A'nın nasıl kısıtlanacağı değildir, problemi böyle ele aldığımızda olay A'ya zarar vererek çözülmektedir. Karara bağlanması gereken gerçek soru: "A'nın B'ye zarar vermesine mi, yoksa B'nin A'ya zarar vermesine mi müsaade edilmelidir?" sorusudur. Problem aslında zarardan kaçınmaktan ibarettir (Tepecik, 2005: 26).

Başka bir örnek vermek gerekirse, bir fabrikanın bir ırmağı kirlettiğini varsayalım. Irmağın ağzına yakın yerlerdeki su kullanıcıları belli bir nitelikteki suyun mülkiyet hakkını sahiplenirse ve mülkiyet ile kullanım hakları lehlerine düzenlenmişse kendilerine gelen suyun niteliği bozulduğunda fabrikayı dava edebilir. Fabrika sahibi bu durumda neden olduğu kirlenmenin maliyetini tazminat olarak ödemek zorunda kalacaktır (Özsoy ve Yıldırım, 1994: 40). Ancak su kullanıcılarının sayılarının belli ve ortaya çıkan kirliliğin önlenilecek maliyeti ile negatif dışsallığın karşılaştırılması söz konusu ise fabrika sahibi; eğer önlem maliyeti negatif dışsallıktan küçükse, önlem alma yoluna gidebilir ve onun maliyetine katlanabilir. Eğer önlem maliyeti negatif dışsallığı aşıyorsa, önlem almaktansa tazminat ödeme yoluna gitmeyi tercih edebilir.

Burada, dışsallıkların gerçek ölçüsü; dışsallıklara maruz kalanların tepkisi ile devletin dışsallıklara yönelik koymuş olduğu kanun, vergi ve teşviklere bağlıdır (Case ve Fair, 1989: 458). Taraflar arasındaki alışverişte kimin kime ödeme yapacağı ise mülkiyet ve kullanım haklarının nasıl düzenlendiğine ilişkindir.

Coase teoreminde eğer dışsallık, tarafların mülkiyetinde olan alanla sınırlıysa, taraf sayısı azsa ve ayrıca dışsallığın çözümü için taraflar arasındaki yapılacak olan pazarlık maliyeti önemsenmeyecek kadar küçükse, devletin müdahalesine gerek olmadan dışsallıklarla ilgili sorunlar taraflarca çözümlenebilecektir. Ancak, bunun için devletin bireyler ya da gruplar arasındaki anlaşmaları özendirerek düzenlemeler yapması gereklidir (Dinler, 2005: 515).

Coase teoreminin esas alındığı anlaşma modeli, uygulamada birçok zorluklar içereceği için eleştirilmektedir. İlk olarak bireylerin çok sayıda olması örgütlenmelerini zorlaştıracaktır. Ayrıca birey sayısının çok olması uzlaşmanın maliyetini de artıracaktır. İkinci olarak bazı kişileri su, hava ve toprağın temizliğini korumak için yapılan maliyete katlanmadıkları için kullanım dışı bırakmak mümkün değildir. Dolayısıyla bireylerin organize olmalarının maliyetli olması ve bedavacılık sorununun önüne geçilmesi gibi birçok nedenin ortadan kaldırılması devlet müdahalesinin gerekliliğini ortaya koyar. Netice itibarıyla devlet müdahalesi olmadan Coase'nin sahip olduğu düşüncenin işleyebilmesi mümkün görünmemektedir (Taytak ve Meçik, 2009: 14).

4.2. Kaldor-Hicks Yaklaşımı: Denkleştirme Ölçütü

Sosyal refahtaki artış ve azalışları açıklamada ilk olarak İngiliz İktisatçı Nicholas Kaldor tarafından ortaya atılan ve daha sonra Hicks tarafından geliştirilen bu ölçüt aynı zamanda “kayıpları karşılama ilkesi” olarak da bilinmektedir (Dinler, 2000: 464).

Bu yaklaşıma göre negatif dışsal ekonomilerin söz konusu olduğu üretim faaliyetlerinde, dışsal maliyete neden olan firmanın bundan zarar görene denkleştirici miktar olarak üretim faaliyetinden elde ettiği dışsal faydayı karşılık olarak ödemesidir (Taytak ve Meçik, 2009: 12).

Kaldor'un geliştirdiği bu ölçüte göre pareto optimumuna ulaşılmaktadır. Yani, bir yandan bazı bireyler veya birimler kazanç elde etmekte, diğerleri ise aynı zamanda tazminat sonucunda kayba uğramamaktadırlar. Bu ölçütün kamu harcamaları politikası açısından önemli sonuçlar doğurması söz konusudur. Özellikle fayda-maliyet analizi açısından sonuçlar önemlidir. Örneğin, bir projenin parasal getirisi (değeri) maliyeti aşıyorsa ve kazançlı olanlar hipotetik olarak zarara uğrayanları tazmin ettikten sonra yine de kazanç elde ediyorlarsa, projenin uygulamaya konulması söz konusu olacaktır. Bir başka deyişle, herhangi bir sosyal durum olan x 'den bir başka sosyal durum olan y 'ye geçildiğinde, bu değişiklikten kazançlı çıkanlar zarara uğrayanları tazmin edip yine de kazançlarını sürdürüyorlarsa, y durumu x 'e göre toplum açısından tercih edilmelidir (Sönmez, 1987: 86).

Benzer bir ölçütte Hicks tarafından gerçekleştirilmiştir. Hicks'e göre bir politika uygulamasından zarar görenler, bu politikanın uygulanmaması için önerdikleri parasal ödemelerle

kazançlı çıkanları ikna edemiyorlarsa bu durum bir sosyal iyileşmedir. Dikkat edilirse Kaldor ve Hicks aynı olgunun iki ayrı yüzünü ortaya koymaktadır. Her ikisi de kayıplar ile kazançların karşılaştırılmasına dayanmaktadır. Kaldor ve Hicks'in yaklaşımları arasındaki fark böyle bir değişiklik sonucunda, toplumda kazançlı duruma gelenlerin zararlı duruma düşenlerin iznini alıp almayacakları konusunda ortaya çıkmaktadır. Görüşü ilk defa ortaya atan Kaldor'a göre kazançlı olanların zararlı olanları değişikliğe ikna etmeleri söz konusudur. Hicks'e göre ise kazançlı durumda olanların kaybedenlerin iznini almaları yani onları ikna etmeleri gibi bir koşul söz konusu değildir (Dinler, 2000: 464).

Kaldor-Hicks yaklaşımına yönelik getirilen en önemli eleştiri, böyle bir tazminatın ancak bireyler arası yarar karşılaştırması temelinde gerçekleşebilmesidir. Negatif dışsallığa yol açan çevre kirliliğinde, negatif dışsallıktan zarar görenlerin ve negatif dışsallığı oluşturanların birden fazla olması durumunda, kirliliğe neden olan birimlerin tek tek saptanmasının ve bu zararın tazmininin istenmesinin çoğu kez maliyeti yüksek bir işlem olmasıdır. Bu duruma verilebilecek klasik bir örnek, bir avcının avlanma ruhsatını almış olduğu gölün, çevredeki pek çok tarım arazisinin ilaçlanması faaliyeti sonucunda göle ve gölde yaşayan canlılara zarar vermesidir. Bu durumda kirliliğe neden olan birimlerin tek tek saptanması ve bu zararın tazmininin istenmesi çoğu kez maliyeti yüksek bir işlem olarak değerlendirilebilir (Güneş, 2000: 57).

4.3. Scitovsky Yaklaşımı: Pazarlık Ölçütü

Kaldor-Hicks yaklaşımına bir alternatif olarak ortaya atılan bir teori de literatürde "pazarlık ölçütü" olarak bilinmektedir. Bu teori Tibor Scitovsky tarafından ele alınmıştır. Bu yaklaşıma göre bir ekonomik birimin üretim ya da tüketim faaliyeti sonucunda başka bir ekonomik birim dışsal maliyet yükleniyorsa zarar gören birim, zarara neden olan ekonomik birimin söz konusu faaliyetini sınırlaması için pazarlığa girişmelidir. Bu pazarlık iki taraf arasında uzlaşma şeklinde olabilir (Aktan, 2003:5, Nadaroğlu, 1996: 63).

Scitovsky, Kaldor ve Hicks'in toplumda refah artırıcı değişiklikler için öngördüğü kriterleri benimsemiş, buna "ikili kriter" eklemiştir. Bu teoreme göre herhangi bir A durumundan, B durumuna geçilmesi halinde, refah artışından söz edilebilmesi için avantajlı duruma geçenlerin kazançları, kaybedenlerin zararlarından büyük olmalı ve buna ek olarak da "kazançlı olanların zararda olanları ikna edebilmeleri" ve "zararlı duruma geçenlerin de kazançlı duruma gelenleri ikna etmeleri" gerekmektedir (Dinler, 2000: 464).

Bu koşulun gerçekleşebilmesi için pazarlık işlem maliyetlerinin, pazarlıktan beklenen net faydayı aşmaması gerekmektedir. Örneğin, negatif dışsallık yayan bir üretim faaliyeti sonucunda birden fazla kişi zarar görüyorsa ve bu zarara uğrayanları koruyacak herhangi bir yasal düzenleme yoksa bu kişilerin bir araya gelerek negatif dışsallığa yol açan pazarlık yapmaları imkânsızdır. Çünkü zarara uğrayanların bir kısmı zararı giderme maliyetinin düşük olması nedeniyle ya da diğerlerinin harekete geçmesini bekleyerek kendileri bundan yararlanmak isteyeceklerdir (Taytak ve Meçik, 2009: 12).

Coase'nin dışsal maliyetlerinin piyasa ekonomisi içinde önlenebileceğini ileri sürdüğü teoremin yanında, Kaldor-Hicks ve Scitovsky'nin teorileri de negatif dışsal ekonomilere çözüm olarak düşünülmesine rağmen, günümüz dışsallıklarının ve toplumsal yapısının niteliği gereği yetersiz kalmışlardır. Piyasa ekonomilerinin yetersiz kaldığı sorunlarda ortaya çıkan zararları en aza indirebilmek için kamu ekonomisi düzenlenmelerine gerek duyulmaktadır (Özsoy ve Yıldırım, 1994: 41).

Sonuç

Devletin ekonomideki rolünün ne olması gerektiğini açıklamaya çalışan iktisadi doktrinler incelendiğinde bir yanda, devletin sorunların merkezi kabul edilmesi nedeniyle ekonomide aktif bir rol almaması gerektiğini savunan liberal görüşler yer almakta; diğer yanda ise piyasanın bireysel ve toplumsal kaynakların optimal dağılımını sağlayamadığı gerekçesiyle başarısız olduğunu ve bu durumda devletin müdahalesinin kaçınılmaz olduğunu savunan müdahaleci yaklaşımların yer aldığı görülmektedir.

Tam rekabet sistemine dayalı piyasa ekonomisinde pareto optimal kaynak dağılımının sağlanamaması piyasayı başarısızlığa uğratmaktadır. Piyasa başarısızlıkları ortaya çıktığında bir taraftan kaynaklar israf edilmekte, diğer taraftan ise halk maksimum refah düzeyinden uzaklaşmaktadır. Bu bağlamda piyasa çok çeşitli mal ve hizmetlerde başarısızlığa uğramaktadır. Örnek olarak; Bölünmezlik ve dışlanmazlık özelliğine sahip olan kamusal mallarda, ayrı bir kategoride yer almakta olup faydası ülkeler, insanlar ve nesiller açısından büyük ölçüde evrensel olan küresel kamusal mallarda, piyasanın talebini tek bir firmanın karşılamasına bağlı olan doğal tekellerde, alıcı ile satıcı arasındaki işlem konusu mal veya hizmet hakkında birbirinden farklı bilgiye sahip olduğu asimetric bilgide, özel piyasaların arzının tüketicilerin talebini karşılayamadığı aksak rekabette, kişi veya kurumların üretim ya da tüketim faaliyetinin başka kişi ya da kurumları olumlu veya olumsuz yönde etkilediği dışsallıklarda, piyasa başarısızlıkları görülmektedir.

Devlet, bireysel ve toplumsal kaynakların pareto optimal tahsisini sağlamak amacıyla piyasanın başarısız olduğu veya daha etkili olması gerektiği zamanlarda piyasaya müdahale etmektedir. Piyasa başarısızlıklarının görüldüğü mal ve hizmetlerde devletin müdahale şekline örnek olarak; Bedeline katlanılmasa dahi yararlanılabilen tam kamusal mallar ile tüketimine ulaşmanın güç ve maliyetli olduğu ortak havuz malların üretiminin üstlenilmesi, erdemli olmayan mallar ile düşük üretim ve yoksulluğun yüksek olduğu erdemli malların denetlenmesi ve düzenleyici tedbirlerin alınması, nesiller arası dışsallıklara sahip olan küresel kamusal mallarda ulusal ve uluslar arası çözüm arayışına gidilmesi, üretimde veya dağılımda etkinliğin sağlanamadığı doğal tekellerde piyasaya giriş ve çıkışın izine tabi tutulması veya optimal bir fiyat uygulanması, alıcı ile satıcı arasında bilgi farkının ortaya çıktığı asimetric bilgide her iki taraf açısından düzenleyici tedbirlerin alınması, arzın talebi karşılayamadığı aksak rekabette piyasaya girişin engellenmesi veya rekabetin teşvik edilmesi, çeşitli dışsallık türleri

arasında öne çıkan negatif dışsallıklarda ya üretim faaliyetlerinin üstlenilmesi ya da fiziksel sınırlamalar, vergiler koyma veya mülkiyet haklarının düzenlenmesi, pozitif dışsallıklarda ise sübvansiyon, harç ve ödül gibi araçlarla piyasaya müdahale edilmesi, verilebilir.

Görülmektedir ki, piyasa, liberallerin deyişle “görünmez bir el” tarafından dengeye ulaşamamakta, aksine “görünür bir ele” ihtiyaç duymaktadır. İşte o el de devletin ta kendisidir. Devlet, sadece piyasanın başarısız olduğu zamanlarda değil, aynı zamanda piyasanın daha etkin işleyebilmesi için de müdahalede bulunmaktadır. Ayrıca, devletin piyasaya müdahalesindeki temel amacının, bireysel ve toplumsal kaynakların optimal kullanılmasını sağlayarak israfın önlenmesi ve halkın maksimum refah seviyesine ulaşması olduğu bilinmelidir. Ancak, şunu da unutmamak gerekir ki, devletin de vergi kayıp ve kaçakçılığı ile mücadele edilmesi, vergilerin dengeli ve adaletli toplanması, yerinde ve zamanında harcanması gibi birçok sorumluluğu vardır. Dolayısıyla devletin rolünü oynaması koşullara bağlıdır. Bu bağlamda, piyasanın da devleti bir koruyucu veya kurtarıcı gibi değil, yol gösterici ve bir hakem gibi gerektiğinde müdahale edici olarak görmesi gerekmektedir.

Kaynakça

- Akalın, G. (2001), Kamu Ekonomisi, Akçağ Yayınları, Ankara.
- Aktan, C. C. (2003), Değişim Çağında Devlet, Çizgi Kitapevi, Konya.
- Armağan, R. (2003), Kamu Ekonomisinde Dışsallıklar ve Dışsallıkların İçselleştirilmesi. Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, (9)
- Benk, S. (2006), Çevresel Dışsallıkların İçselleştirilmesinde Regülasyon ve Hukuki Sorumluluk Sistemlerinin Değerlendirilmesi, Çimento İşveren Dergisi, Sayfa: 26-33.
- Case, K. E. ve R. C. Fair (1989), Principles of Economics, Second Edition, New Jersey, America.
- Cropper, M.L. ve W.E.Oates (1992), Environmental Economics: A Survey, Journal of Economic Literature, Vol.30, Nu.2, Page: 675-740.
- Çetinkaya, Ö. (2009), Mahalli İdareler Maliyesi, Ekin Basım Yayın Dağıtım, Bursa.
- Dinler, Z. (2000), İktisada Giriş, Ekin Kitapevi Yayınları, Bursa.
- Dinler, Z. (2005), Mikro Ekonomi, Ekin Kitapevi Yayınları, 16.Basım, Bursa.
- Dollery, B. E. ve J. L. Wallis (2001), The Political Economy of Local Government, UK: Edward Elgar Press.
- Erol, M. (2003), Doğal Tekellerin Düzenlenmesi ve Telekomünikasyon Sektöründe Düzenleyici Kurum, Uzmanlık Tezi, İktisadi Sektörler ve Koordinasyon Genel Müdürlüğü, Hukuki Tedbirler ve Kurumsal Düzenlemeler Dairesi Başkanlığı, DPT Yayın Nu.:2680, Ankara.
- Ertürk, H. (1998), Çevre Bilimlerine Giriş, Vıpaş Yayınları, Bursa.
- Farrell, J. (1987), Information and The Coase Theorem, The Journal of Economic Perspectives, Vol. 1, Nu. 2, Page:113-129, 30 Mart 2010. (<http://www.mkutup.gov.tr>).
- Gravelle, H. ve R. Rees (1990), Microeconomics, Longman Group Ltd, USA.
- Güneş, İ. (2000), Dışsallıklar, Kamunun Düzenleyici Rolü: Enerji Sektöründe Bir Uygulama, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Adana.
- Hyman, D. N. (1998), Public Finance, A Contemporary Application of Theory to Policy, 9th Edition, USA.
- Kargı, V. ve C. Yüksel (2010), Çevresel Dışsallıklarda Kamu Ekonomisi Çözümleri, Maliye Dergisi, Sayı:159, Temmuz-Aralık 2010.
- Kirmanoglu, H. (2009), Kamu Ekonomisi Analizi, 2.Baskı, Beta Yayıncılık, İstanbul.
- Köse, H.Ö., S.Ayaz ve B.Köroğlu (2007), Türkiye’de Atık Yönetimi, Ulusal Düzenlemeler ve Atık Sonuçlarının Değerlendirilmesi, Sayıştay Performans Denetimi Raporu, Ankara.
- Manisalıoğlu, E. (1971), Dışsal Ekonomiler ve İktisadi Gelişme, Nu.:18, Sermet Matbaası, İstanbul.
- Manresa, A. ve F. Sancho (2005), Implementing a Double Dividend: Recycling Ecotaxes Towards Lower Labour Taxes, Energy Policy, Vol. 33, No. 12, Page:1577-1585, 24 Şubat 2011. (<http://pareto.uab.es/grecs/papers/Ener Policy 2005.pdf>).
- Mishan, E. J. (1971), The Postwar Literature on Externalities:An Interpretative Essay, Journal of Economic Literature, Vol. 9, No.1, Page:1-28.

- McKitrick, R. (1997), Double Dividend Environmental Taxation and Canadian Carbon Emissions Control, Canadian Public Policy - Analyse de Politiques, Vol.23, No:4, Page:417-434, 22 Ocak 2011. (<http://economics.ca/cgi/jab?journal=cpp&view=v23n4/CPpv23n4p417.pdf>).
- Musgrave, R. A. (1958), Kamu Maliyesi Teorisi-Kamu Ekonomisi Alanında Bir İnceleme, Çeviren: Orhan ŞENER ve Yaşar METHİBAY, İstanbul.
- Mutluer, M. K., E. Öner ve A. Kesik (2009), Teoride ve Uygulamada Kamu Maliyesi, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul.
- Nadaroğlu, H. (1996), Kamu Maliyesi Teorisi, Beta Yayınevi, 9.Baskı, İstanbul.
- Nye, J. (2008), The Pigou Problem, George Mason University, 08 Mart 2011, (<http://www.cato.org/pubs/regulation/regv31n2/v31n2-5.pdf>).
- Oates, W. E. (1995), Green Taxes:Can We Protect the Environment and Improve the Tax System at the Same Time, Southern Economic Journal, 61(4), Page:915-922.
- Oates, W. E. ve W. C. Baumol (1975), The Instrument for Environmental Policy, Economic Analysis of Environmental Problems, Page:95-154, 26 Mart 2011. (<http://www.nber.org/chapters/c2834.pdf>).
- Özsoy, İ. ve U. Yıldırım (1994), Çevre Kirliliğinin Önlenmesinde Ekonomik Yaklaşımlar ve Çözüm Önerileri, Çevre Dergisi, Sayı:11, Kahramanmaraş.
- Öztürk, N. (2004), Piyasa Başarısızlıkları, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Hakemli Öneri Dergisi, Cilt:6, Sayı:21, Sayfa:173-187.
- Öztürk, N. (2007), Piyasa Başarısızlığından Kamu Ekonomisinin Başarısızlığına, Ekonomide Devletin Değişen Rolü, Palme Yayıncılık, Ankara.
- Sencar, P. (2007), Türkiye’de Çevre Koruma ve Ekonomik Büyüme İlişkisi, Yüksek Lisans Tezi, Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Edirne.
- Sonat, A. (1988), Çevre Programlarının Ekonomik Açından Değerlendirilmesi ve Türkiye İçin Bir Model Denemesi, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Sönmez, S. (1987), Kamu Ekonomisi Teorisi:Kamu Harcamalarında Etkinlik Arayışı, Teori Yayınları, Ankara.
- Stavins, R. N. (1998), Market-Based Environmental Policies, Resources for the Future, Discussion, Page:98-26,1-39, Washington.
- Stiglitz, J. E. (1994), Kamu Kesimi Ekonomisi, Çeviren:Ömer Faruk BATIREL, Marmara Üniversitesi Yayınları, Yayın Nu.:549, İstanbul.
- Stiglitz, J. E. (2000), Economics of the Public Sector, Third Edition, New York W.W. Norton & Company.
- Şenatalar, B. (2003), Kamu Ekonomisi, Anadolu Üniversitesi, Eskişehir.
- Şener, O. (2001), Teori ve Uygulamada Kamu Ekonomisi, Beta Basım Dağıtım, İstanbul.
- Taytak, M. ve Meçik O. (2009), Küresel Çevre Sorunlarına Karşı Uluslararası Yeşil Diyalog, Uşak Üniversitesi İİBF Dergisi, Sayfa:1-20.
- Tepecik, F. (2005), Hukuk ve Ekonomi, Eskişehir Barosu Dergisi, Sayı:7, Sayfa:21-29.

- Turgut, N. (1995), Kirleten Öder İlkesi ve Çevre Hukuku, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, Sayfa:607-654.
- Ünsal, E. M. (2004), Mikro İktisada Giriş, Turhan Kitapevi Yayınları, Ankara.
- Varian, H. R. (1996), Intermediate Microeconomics, A Modern Approach, Fourth edition, New York, USA.
- Victor, P.A. (1978), İktisadi Açıldan Çevre Kirlenmesi, Çeviren: Ömer Faruk BATIREL, Akbank Kültür Yayınları, Mac Millan İktisat Serisi, İstanbul.
- Yüksel, C. (2006), Dışsalılıklarda Kamusal Çözümler: Türkiye Uygulaması, 02 Nisan 2011. (<http://library.cu.edu.tr/tezler/6048.pdf>).